

genootschap

voor

139/1-2

2002

---

geschiedenis

ARTIKELS

K. Papin, <i>De Poperingese rijkepijnders te Brugge op het einde van de 15de eeuw</i>	3-12
M. Cloet, <i>Mathias Lambrecht, bisschop van Brugge (1596-1602) en de Antichrist</i>	13-40
T. Van Bortel, <i>Stadschirurgijns in het graafschap Vlaanderen in de 17de en 18de eeuw (Ieper en Gent)</i>	41-79
A. Van den Abeele, <i>Andries van den Bogaerde (1726-1799). Politiek, botanica en grootgrondbezit in Brugge en omgeving tijdens de 18de eeuw</i>	80-124
M. W. Serruys, <i>De Oostendse pakhuizen en de Generale Indische Compagnie</i>	125-162

BOEKBESPREKINGEN

S. van Aerschot en M. Heirman, <i>Vlaamse Begijnhoven: werelderfgoed</i> (G. Maréchal)	163
H. Van der Velden, <i>The donor's image : Gerard Loyet and the Votive Portraits of Charles the Bold</i> (L. Devlieghe)	165
W. Devoldere (red.), <i>Vriendenboek Valère Arickx</i> (P. Vandewalle)	167
G. Tack, A. Eryvynck en G. Van Bost, <i>De monnik-manager: abt De Loose in zijn abdij t'Ename</i> (M. Cloet)	168
K. Mestdach, <i>Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof op het elan van de Contrareformatie (1598-1795)</i> (K. Priem)	171
G. Van den Bossche, <i>Enlightened Innovation and the Ancient Constitution : the Intellectual Justifications of Revolution in Brabant (1787-1790)</i> (K. Priem)	173
KRONIEK	176

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 139 (1-2)

2002

De Poperingse rijkepijnders te Brugge op het einde van de 15de eeuw

Situering

In 1494 kwam het tot een geschil tussen de schepenen van de stad Poperinge en het gezelschap van de rijkepijnders van Brugge¹. Het Brugse gezelschap probeerde de controle over het vervoer van goederen te krijgen die toekwam aan de vier Poperingse pijnders. Deze rechtszaak is voor ons de aanleiding om een weinig bestudeerd aspect van de Vlaamse economische activiteit te belichten², nl. het transport van de goederen en grondstoffen. Enkel J.A. Van Houtte en de Brugse archivaris A. Vandewalle belichten de stadsofficiën en het officie van de rijkepijnders in het bijzonder³.

De economische geschiedenis van Poperinge is zeer stiefmoederlijk behandeld. Enkel de inleidingen door G. Espinas - H. Pirenne en H.E. De Sagher in hun bronnenuitgave over de lakennijverheid zijn een aanzet hiertoe⁴. Het nog oudere werk van de Gentse advocaat

-
- 1 Poperinge, *Stadsarchief*, Oorkonden A 32 en A 33. Beide stukken zijn onuitgegeven.
  - 2 J.A. Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, p.204. Wij zijn niet geheel akkoord met de analyse alhier gebracht van de rijkepijnders.
  - 3 A. Vandewalle, *De arbeidersofficiën van Brugge, ca. 1440 - ca. 1670. Een institutionele studie, met economische en sociale aspecten*, (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), Leuven, 1983; Id., *De stadsofficiën van Brugge: openbaar ambt of commercie (15-18e eeuw)*, in: G. Macours (ed.), *Cornua legum. Actes des Journées d'histoire du Droit et des Institutions, Courtrai-Bruges, 8-11 mai 1986*, Antwerpen, 1987.
  - 4 G. Espinas et H. Pirenne, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre, Première partie: des origines à l'époque bourguignonne*, Brussel, 1920, t.3, p.98-222. (periode 1269-1373) H.-E. De Sagher, J.H. de Sagher, Hans van Werveke et Carlos Wyffels, *Recueil des documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière, deuxième partie, le sud-ouest de la Flandre depuis l'époque bourguignonne*, Brussel, 1966, t.3, p.252-399.

Napoleon de Pauw geeft enkel het relaas van de lakenstrijd die eeuwenlang woedde tussen Poperinge en Ieper⁵. Zijn analyse en synthese van de gebeurtenissen is m.i. achterhaald en de documenten verdienen een nieuwe kritische analyse. De door H. Pirenne sterk overbelichte 13de eeuw als bloeiperiode van de Vlaamse lakenindustrie en dito verwaarlozing van de 14de en 15de eeuw als periode van economische achteruitgang, zorgde ervoor dat deze laatste periode minder bestudeerd werd. De huidige analyses zijn daarenboven sterk gede-termineerd door de ongelijke documentatie. Het Ieperse stadsarchief was tot in 1914 toegankelijk voor vorsers die er in sterke mate gebruik van maakten (Pirenne, De Sagher, Merghelynck,...) en voor uitstekende bronnenpublicaties zorgden. Poperinge daarentegen is al sinds de brand van 1563 zijn middeleeuws archief ontnomen. Ook het belangrijke archief van de proosdij - de proost verbleef in Poperinge als afgezant van de abt van de Sint-Bertijnsabdij in Sint-Omaars - ging tijdens de Eerste Wereldoorlog verloren in de brand van het departementaal archief van Pas-de-Calais. Er was tot dan weinig of geen onderzoek gedaan in dit belangrijke archief. Wat rest (o.a. in het stadsarchief van Poperinge) is enkel exemplarisch maar verdient zeker bestudeerd te worden. Deze archiefsituatie bepaalt sterk de huidige visie op de economische geschiedenis van Poperinge waarbij het einde van de 15de eeuw al te vaak als ‘rampzalig’ wordt omschreven. Het beeld dat wordt opgehangen van de stad in deze periode is sterk gede-termineerd door de zgn. ‘mirakeloorkonde’ van 1481⁶. Toch kan dit beeld sterk gecorrigeerd worden.

Het proces

Op 20 augustus 1494 deden de schepenen van Brugge uitspraak in een proces dat door de Poperingse schepenen en keurheren ahangig was gemaakt tegen “‘t ghemeene gheselschap vanden rijckepijnders” van Brugge. De eisers stelden dat zij “van ouden tyden” het

---

5 N. de Pauw, *Ypre jeghen Poperinghe angaende den verbonden. Gedingstukken der XIVe eeuw nopens het laken*, Gent, 1899.

6 Poperinge, *Archief Sint-Janskerk*, z.n.

recht en gebruik hadden om de goederen van kooplieden uit Poperinge die in Brugge werden verhandeld “te bewaerene”. De Poperingse schepenen stelden zich dus garant dat de handel in goederen van Poperingse handelaars te Brugge correct zou verlopen. Daartoe mochten de Poperingse schepenen vier pijnders aanstellen die zowel boter als andere goederen moesten bewaren en ‘bewegen’. Bij het overlijden van één van deze kwam het invullen van de vacature ook aan de Poperingse schepenen toe. Nu was het evenwel sinds enige tijd zo dat het vervoer en het wegen van boter door Poperingse handelaars gekocht “omme huere lakenen mede te smoutene” ont-nomen was aan de Poperingse pijnders en door hun Brugse collega’s werd uitgevoerd.

Het gezelschap van de Brugse rijkepijnders beriep zich daartoe op een voorgebod van 23 december 1483 waarbij gesteld was dat al de inkomende buitenlandse boter naar het weeghuis moest gebracht worden en dat de rijkepijnders voor elke ton die ze lieten wegen anderhalve grooten en voor een halve ton één grooten kregen. Een door de Brugse schepenen op 17 augustus 1492 gegeven vonnis bevestigde dit en stelde duidelijk dat het alle buitenlandse boter betrof, ook van vreemde kooplui. Bijgevolg stelden ze in hun verweer dat ze geen “perturbatie” gedaan hadden aan de privileges van die van Poperinge.

De gerechtelijke uitspraak stelde de schepenen van Poperinge in het gelijk en verklaarde het reglement van 1483 voor hen niet geldig. Deze uitspraak en de omstandigheden verdienen verdere duiding.

Het officie van de rijkepijnders

Het middelnederlandse woord “pijnen” betekent: zich pijnigen, inspinnen, afmatten. En pijnders waren aldus personen die zware lichamelijke arbeid verrichtten, sjouwers die zware lasten droegen. In het middeleeuwse Brugge werden ze aangetroffen nabij de losplaat-sen in de omgeving van de Grote Tol (het huidige Jan Van Eyckplein)⁷. De rijkepijnders controleerden het vervoer vanaf het los-

---

7 Verschillende auteurs publiceerden kleine bijdragen i.v.m. de Brugse pijnders en

sen van de schepen in de haven tot aan de Grote Tol, alwaar de goederen gewogen werden, en vervolgens van de Grote Tol tot de plaats waar de koopman de goederen wenste te stapelen⁸. Het gaat klaarblijkelijk bij rijkepijnders enkel om goederen die dienden gewogen te worden en geen stukgoederen⁹. De Brugse rijkepijnders bouwden er ca. 1470 eveneens een huisje; de rijke ornamentering toont vandaag nog steeds het werk van de pijnders. Het huis van de Grote Tol paalde aan het rijkepijndershuisje. Het werd in 1477 door Pieter van Luxemburg, graaf van St-Pol verbouwd; de Grote Tol en de eruitvoortvloeiende inkomsten waren overigens zijn eigendom¹⁰. Alle goederen die werden gewogen op de Grote Tol waren goederen uit het interregionale en internationale handelsverkeer¹¹.

De pijnders waren een van overheidswege beperkte en streng gereguleerde groep. Het eerste Brugse reglement dateert van 1291. Het pijnderschap was een officie, een bediening die afhing van de overheid, in dit geval het Brugse stadsbestuur. Het officie werd verkregen door schenking, aankoop¹² of verpachting¹³ en het is duide-

---

rijkepijnders. Wij vermelden, zonder volledig te willen zijn A. Schouteet, *De straatnamen van Brugge. Oorsprong en betekenis*, Brugge, 1977, p.177-178. L. Gilliodts van Severen, *Keure van de arbeiders van Sint-Jansweeghuis van 1291*, in: Bulletin Communal, XXX (1886), p. XCVIII-CIII. L. Lannoo, *Over pijnders, brouwers en rijke pijnders*, in: 't Schrijverke, 10 (1981), nr.9, p.7-12. A. Vanhoutryve, "De ryckenpijnders", in: 't Schrijverke, 8 (1979), nr.12, p.6, K. Vershelde, *Het Pijndershuizeke op de Jan Van Eyckplaats*, in: Rond den Heerd, XIV (1879), p.209-210.

8 L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des chartes de la ville de Bruges*, Brugge, 1871, I, p.12 "de rijkepijnders waren up Sint-Jan Brug en bepinden het goed van ghe-wichte, het is te zeggen het goed dat ten weeghuuse kwam", naar: Brugge, *Stadsarchief*, reeks 96 : Stadscartularia: Groenenboek A, f°55v°(1492).

9 Brugge, *Stadsarchief*, reeks 96 : stadscartularia, Groenenboek A, f°59v°-60v°. Uitspraak i.v.m. de pijnders die de Gentse goederen 'bepinden'. Indien de goederen niet gewogen mochten worden, mag men ze door vrij gekozen arbeiders laten laden, lossen en vervoeren.

10 J.A. Van Houtte, *o.c.*, p.199. Zijn echtgenote, de gravin van Lyney, was dame van Gistel, aan welke familie de inkomsten van de Grote Tol zeker sinds 1252 toebehoorden. Zie L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien Grand Tonlieu de Bruges*, Brugge, 1908, t.5/2, p.159 e.v. en n°2601. Voor de rijkepijnders zie ook de nrs. 2685, 2687, 2691, 2753, 2780, 2825. Het vermelde akkoord van 13 maart 1454 (n.s.) vonden we nergens terug evenmin als het daar vermelde 'recente' reglement op de rijkepijnders.

11 J.A. Van Houtte, *o.c.*, p.200.

12 Brugge, *Stadsarchief*, reeks 310: charters ambachten nr.1076, dd. 27-8-1530. Proces tussen Laureins Vanderburch tegen het ghemeeene gheselschap van den rijcke-

lijk dat het voor de Brugse schepenen één van de cruciale officies binnen de stad was. Brugge die als draaischijf fungeerde van binnen- en buitenlandse markten had er alle belang bij dat bij het laden en lossen, het wegen, verhandelen en controleren van de aangevoerde goederen geen enkele fraude kon gebeuren. Dit zou kooplieden afschrikken en de Brugse handel nog sterker doen inkrimpen. De titularis van het officie had het recht als pijnder op te treden of eventueel de bediening aan anderen over te laten doch hij behield de verantwoordelijkheid. Dat gegoede lieden de aankoop van een pijndersofficie als een geldbelegging zagen is duidelijk. Ze lieten het zware werk toch door arbeiders doen¹⁴.

De pijnders vormden een apart gezelschap totdat het in 1465 tot een scheuring kwam waardoor twee verenigingen ontstonden: de pijnders en de rijkepijnders. Met deze laatste zal men wel de bezitters van het pijndersofficie bedoeld hebben die niet zelf de arbeid verrichtten. Men vermoedt dat de rijkepijnders huisjes lieten bouwen voor de door hen tewerkgestelde arbeiders in wat later de rijkepijndersstraat is gaan heten¹⁵.

De controle van het stadsbestuur op de pijnders was essentieel voor de goede werking van de handelsactiviteiten binnen de stad. In 1291 is er een eerste reglement op de arbeiders. In 1359 beloofde de stad in een privilegie toegekend aan de handelaars van de "hanse teutonique", als antwoord op een klacht van de Oosterlingen, een keure te maken betreffende de pijnders om zo het stedelijk toezicht op hun werkzaamheden uit te breiden¹⁶. Het stuk werd bevestigd door graaf Lodewijk van Male en uit deze stukken blijkt overduidelijk welk groot belang de buitenlandse handelaars stelden in het correct verlopen van de initiële taak van dit officie.

In die optiek is het duidelijk dat deze ambten, in de 13de eeuw ontstaan vanuit privé-initiatief, reeds vanaf de 14de eeuw door de stad naar zich toe werden gehaald. De beweegredenen daartoe waren van

---

pijnders. Eiser had het officie gekocht aan de stad maar mocht het van het gezelschap niet uitoefenen. Hij verwees naar de ordonnantie van 1452 (zie noot 10). De stad Brugge stelde hem in het gelijk.

13 L. Gilliodts-Van Severen, *o.c.*, V, p.477.

14 Zie A. Vandewalle, *o.c.*

15 L. Lannoo, *art.cit.*, p.7-8.

16 L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, II, p.37-55.

velerlei aard. Ten eerste wilde Brugge voldoende service bieden aan de vreemde kooplui: waken over zorgvuldig transport, toezicht op het gebruik van de juiste maten en gewichten „... Dit dient gezien te worden in het kader van een toenemende druk op Brugge door andere steden en regio's die een deel van de Brugse internationale handelsactiviteit wilden inpikken. Dat de Hanze de stad onder druk zette (bvb. in 1359) en kort nadien op zijn wenken bediend werd is symptomatisch voor de concurrentie die er woedde tussen Brugge en andere handelsplaatsen. De hanzeaten waren in 1358 vertrokken uit de stad en hadden zich in Dordrecht gevestigd. Wellicht mede door toedoen van het akkoord kwamen ze in 1360 terug¹⁷. Mede door deze druk van buiten uit monopoliseerde de stad functies als het pijnderschap. druk. Het verschafte de stad daarenboven een bron van inkomsten. Enkele steden kregen zelfs hun eigen pijnders in Brugge toegewezen die door de schepenen van die plaats werden aangesteld. Niet enkel Poperinge had dit voorrecht, maar ook Duinkerke¹⁸, Gent en, buiten het graafschap, zelfs steden als Leuven, Brussel, Mechelen en Doornik¹⁹. Het is niet duidelijk wanneer dit gebruik ontstond.

Hiermee probeerden de Brugse schepenen heel duidelijk deze steden aan zich te binden en er geprivilegieerde handelsrelaties mee te onderhouden. In verschillende procedures koos de stad resoluut partij voor de vreemde pijnders en dit tegen het gezelschap van de Brugse pijnders. Wellicht moet dit worden gezien als een poging om de tanende Brugse handelsmarkt te vrijwaren van de steeds groter wordende concurrentie.

Het officie was meermaals de inzet van procedures. Daags voor de uitspraak in de zaak tussen de schepenen van Poperinge en het Brugse gezelschap was er een andere uitspraak van de Brugse schepenen in

---

17 J. Maréchal, *Le départ de Bruges des marchands étrangers (Xve et XVIe siècles)*, in : Europese aanwezigheid te Brugge. De vreemde kolonies (XIV^{de}-XIX^{de} eeuw), Brugge, 1985, p.180.

18 Brugge, *Stadsarchief*, reeks 310: charters ambachten, nr.1072, dd. 3 oktober 1486. Met het overlijden van de Duinkerke pijnder te Brugge, Tristram Desmarques, was deze plaats vacant en de schepenen van Brugge stelden voor om Pauwels den Zweemere in diens plaats aan te stellen. Hij was poorter van Brugge. De Duinkerke schepenen gingen hiermee akkoord en de nieuwe pijnder moest borgtocht geven aan de Brugse schepenen.

19 Brugge, *Stadsarchief*, reeks 310: charters ambachten, nr.1070 (dd. 10.12.1480).

een rechtszaak aanhangig gemaakt door de rijkepijnders tegen de arbeiders van het “cranewerckhuuse”. Het voorgebod van 23 december 1483 stelde duidelijk dat buitenlandse boter en “orseille”²⁰ naar de Grote Tol dienden gebracht te worden om er gewogen te worden. Nu vervoerden de arbeiders deze waren soms zelf zonder tussenkomst van de rijkepijnders die aldus geen controle konden uitoefenen en tevens hun vergoeding niet opstreken. Ook voerden de arbeiders soms naar andere steden uit waar een rijkepijnder het recht had, zoals te Poperinge. De rijkepijnders beweerden dat zonder hun tussenkomst de arbeiders de goederen soms vernielden of eenvoudigweg niet ter plaatse brachten. De Brugse schepenen gaven het gezelschap van de rijkepijnders in deze zaak gelijk²¹.

Het tijdstip van het proces tussen de schepenen van de stad Poperinge en het gezelschap van de Brugse rijkepijnders is niet toevallig. In 1493 en 1494 rebelleerde Brugge tegen Maximiliaan en de stapel van de Spaanse wol trok weg uit Brugge²². De andere factoren die zorgden voor de teloorgang van Brugge als internationale handelsstad waren reeds langere tijd aanwezig: de verzanding van het Zwin, de concurrentie van het liberale en minder gereguleerde Antwerpen, het vertrek van de Duitse Hanze, van de stapel en van verschillende koopliedenstaties. Zo hadden de Milanese handelaars kort voor 1494 de stad verlaten²³. Het lijkt logisch dat deze ongunstige economische situatie ook repercussies had voor de arbeiders en de pijnders die een heel stuk van hun inkomen verloren zagen gaan en dat zij zich aan de dwingende macht van de stad probeerden te onttrekken.

Poperinge op de exportmarkt

Tegenover de tanende Brugse handelsmarkt situeerde zich een expansieve en competitieve Poperingse economische activiteit op het

---

20 F. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, Parijs, 1888, V, p. 645: “orseille”: soort korstmoss dat als (blauwe) kleurstof werd gebruikt.

21 Stadsarchief Brugge, reeks 310, charters ambachten, nr.1073 (16.08.1492).

22 J. Maréchal, *art. cit.*, p.187-189.

23 Over de teloorgang van de handelsstad zie o.a. V. Vermeersch (red.), *Brugge en Europa*, Antwerpen, 1992, p. 33, 55, 114, 190-192.

einde van de 15de eeuw. Alle oude economische centra uit het graafschap hadden tegen het eind van de 15de eeuw te kampen met economische achteruitgang en poogden elk op hun manier hun élan van vroeger terug te vinden. De vroegere exportmarkten waren ingepalmd door nieuwe producenten. Daarenboven was de politieke situatie in het graafschap, met de opstand tegen Maximiliaan, uiterst explosief. Deze toestand vertoont veel gelijkenissen met de situatie in het begin van de 14de eeuw toen de kleinere lakensteden Poperinge, Langemark en Wervik de 'grootmacht' Ieper economisch bijna op de knieën kregen. Poperings laken had faam en was bekend in alle exportmarkten: de export naar de Baltische staten was groter dan die van Ieper²⁴ die overigens ca. 1458 helemaal stilviel ten gevolge van een 'nyet' van de Hanzekooplui²⁵. Duitse handelaars bezorgden onder meer aan Poperingse kooplui een contract met betrekking tot de gegarandeerde afname van laken op basis van Spaanse wol²⁶. Ook de markten op het Iberisch schiereiland²⁷ en Italië gingen stilaan open. Het enige verschil is de politieke situatie. In de 14de eeuw koos Lodewijk van Nevers resoluut de kant van de toenmalige grootstad Ieper omdat zijn eigen politieke macht hoofdzakelijk berustte op de grote steden. Op het einde van de 15de eeuw daarentegen wilde Maximiliaan de macht breken van de opstandige steden Brugge, Ieper en Gent.

De Poperingse lakens waren zowel gewone als luxeproducten. De productie van luxelakens blijkt uit een gift van twee dergelijke lakens aan de beide zonen van de groothertog van Moskou²⁸. De vraag naar het Poperings laken overtrof het aanbod en leidde op termijn tot de achteruitgang van de Poperingse textielnijverheid. Duitse handelaars vroegen in 1483 aan drapeniers van Oudenaarde om laken te produceren naar Poperings voorbeeld. Ook Tourcoing²⁹ zou korte tijd later hetzelfde voorbeeld volgen. Het handig optreden van de Duitse Hanze zorgde evenwel niet voor een prijsstijging. Deze handel viel in de 16de eeuw terug, niet door de politieke strubbelingen of door de proble-

---

24 Ons mondeling medegedeeld door Mevr. Tits-Dieudonné.

25 H. De Sagher, *o.c.*, p.258, nr. 5.

26 H. De Sagher, *o.c.*, p.258-259.

27 J. Marechal, *art.cit.*, p.202.

28 H. De Sagher, *o.c.*, p.259.

29 A. Lottin (ed.), *Histoire de Tourcoing*, Rijsel, 1986, p.48.

men met de Hanze, maar veeleer door de inval van de Tartaren in Rusland die het afzetgebied ontnamen. Poperinge had intussen hoe langer hoe meer te lijden onder de imitaties van Poperings laken die de internationale markten overspoelden.

De aanleiding van het proces, met name de vraag of ook buitenlandse boter via de Grote Tol moest passeren, had alles te maken met de lakennijverheid waarin boter gebruikt werd om lakens te smouten. Nu is het wel zeer uitzonderlijk dat Poperinge in die mate een beroep moest doen op buitenlandse boter terwijl in zijn eigen agrarisch hinterland melkkoeien een groot deel uitmaakten van de veestapel. Blijkbaar was deze productie onvoldoende en waren ook de belangrijke botermarkten in het omliggende zoals Ieper, Sint-Winoksbergen, Veurne en Steenvoorde niet bij machte om aan de grote vraag te voldoen. De reden dat de oude lakencentra grote botermarkten hebben (qua oppervlakte) heeft alles te maken met de lakennijverheid en zeker niet met de verhandeling van boter als consumptieproduct. Deze buitenlandse boter werd hoofdzakelijk uit Friesland en in mindere mate uit Zweden aangevoerd³⁰. Dat er precies omwille van deze boter te Brugge problemen opduiken bevestigt dat de lakennijverheid bloeide te Poperinge. Deze stad was bijgevolg niet enkel tijdens de 13de eeuw, toen het in Brugge een stuk van de lakenhalle huurde om zijn waren te stallen, in Brugge aanwezig was, maar ook nog op het eind van de 15de eeuw.

---

30 L. Gilliodts van Severen, *Cartulaire*, V/2, p.284-285.

Portret van bisschop Mathias Lambrecht
Lithografie naar geschilderd portret, 19de eeuw

Mathias Lambrecht, bisschop van Brugge (1596-1602) en de Antichrist

Mathias Lambrecht, bisschop en kerkhistoricus

Mathias Lambrecht was de derde bisschop van het nog jonge bisdom Brugge. Het werd, samen met nog enkele andere diocesen, opgericht door paus Pius IV en koning Filips II in 1559. De voorgangers van Lambrecht waren Pieter De Corte of Curtius (1562-1567) en Remi Drieux of Driutius (1569-1594)¹. Lambrecht zelf bestuurde het bisdom van 1596 tot 1602. Het is niet de bedoeling hem in deze bijdrage als bisschop te bespreken en nog minder uit te weiden over de toestand van het bisdom, maar het lijkt ons niettemin wenselijk hem als persoon en als bisschop even voor te stellen.

Mathias Lambrecht werd geboren ca. 1539 te Sint-Laureins, een dorp in het Brugse Vrije gelegen bij Maldegem². Hij was de oudste van vijf kinderen van zeer eenvoudige ouders.

Over zijn jeugdjaren is niets bekend. Waar hij onderwijs genoot

---

1 E. VAN MINGROOT, *Pieter De Corte (1562-1567)* in: M. CLOET e.a., *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 33-39; IDEM, *Remi Drieux (1569-1594)* in: *Ibidem*, p. 40-49.

2 De belangrijkste biografische notities en artikelen over M. Lambrecht zijn: [J.-Fr. FOPPENS], *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium* [1731], p. 31-34; [F. VAN DE PUTTE], *Histoire du diocèse de Bruges. Portraits des évêques dessinés par J.G. CANNEEL* [1849], p. 50-51; P. BERGMANS, *Lambrecht (Mathias)*, in: *Biographie nationale*, XI, 1890-1891, kol. 209-210; J.M. DE SMET, *Onuitgegeven brieven van Mathias Lambrecht, bisschop van Brugge (1596-1602) aan de Kardinalen Cam. Borghese, Hier. Mathei en Caes. Baronius*, in: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, XXI (1941), p. 51-69; B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *De kerkgeschiedenis van Mathias Lambrecht (1539-1602)*, in: *Collationes Brugenses*, XLIV (1948), p. 45-49; A. DEWITTE, *Mathias Lambrecht (1596-1602)*, in: M. CLOET e.a., *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 50-53.

voor hij aan de pedagogie het Castrum te Leuven artes studeerde, blijft onbekend evenals de datum van zijn priesterwijding. Lambrecht behaalde op 2 juli 1568 het licentiaat in de theologie. Hij onderwees vervolgens theologie in de Parkabdij bij Leuven en was president van het Hauterlécollege van september 1569 tot oktober 1570. Intussen had hij een prebende verkregen in het Brugse Sint-Donaaskapittel (7 januari 1570) waar hij spoedig promoveerde tot penitencier (18 maart 1570). Op 20 november 1582 volgde zijn benoeming tot aartspriester. Lambrecht verbleef toen niet meer te Brugge, in oktober 1579 had het calvinistische stadsbestuur alle priesters en religieuzen die in de stad verbleven maar er niet geboren waren, verbannen³. Lambrecht en verscheidene kanunniken trokken naar Dowaaï waar Filips II in 1562 een nieuwe, uitgesproken katholieke universiteit had opgericht. Te Dowaaï deed hij veel meer dan wachten tot hij terug naar Brugge kon. Hij gaf er gedurende vier jaar publieke lessen in de catechismus. De universiteit erkende zijn verdiensten en benoemde hem op 24 november 1583 officieel tot *regis professor catechismi in universitate*.

Na de overgave van Brugge aan Alexander Farnese (1584) keerde Lambrecht naar de bisschopsstad terug. Op 4 maart 1588 benoemde bisschop Drieux hem tot aartsdiaken, een functie die hij cumuleerde met het dekenaat van het nabije Damme. Lambrecht behoorde toen ongetwijfeld tot de meest gewaardeerde en invloedrijkste priesters van het bisdom. Een bijkomende erkenning van zijn competentie volgde op 11 april 1589. Toen werd hij op voorstel van de Brugse stadsmagistraat benoemd tot docent in de theologie aan de *Illustere School* van Jan de Witte, waar voor al wie interesse had openbare lessen in de theologie gegeven werden⁴. Het doceren zat hem kennelijk in het bloed en wellicht had hij er een bijzondere aanleg voor. In een periode van leerstellige strijd tussen katholieken en protestanten vereisten

---

3 Over de lotgevallen van de stad Brugge in die jaren, zie M. RYCKAERT, A. VAN DEWALLE e.a., *Brugge: de geschiedenis van een Europese stad*, Tielt, 1999; J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982.

4 Over de *Illustere Schole*, zie A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du séminaire de Bruges*, dl. I, Brugge, 1895, en M.P.J. MARTENS (red.), *Brugge en de Renaissance: van Memling tot Pourbus*, Brugge-Gent, 1998 (vooral de bijdrage van N. GEIRNAERT en L. VANDAMME, *Cultuur en mentaliteit*, p. 35-41, inz. 36-37).

publieke lessen in de theologie voor belangstellende leken ongetwijfeld een grote competentie en doceervaardigheid. Deze nieuwe opdracht lag in het verlengde van wat hij te Dowaaï had gepresteerd. Lambrecht was een man van studie, maar veel meer dan een boekenworm, hij wilde zijn kennis ook meedelen en mogelijk studeerde hij vooral in functie van die communicatie. Hij wilde de leken onderrichten en deed dit via het geschreven en het gesproken woord. Vooraleer daarover uit te weiden moet nog een woord gezegd worden over zijn benoeming en zijn episcopaat.

Op 12 april 1595 werd Mathias Lambrecht door Filips II tot bisschop van Brugge benoemd. De pastorale inzet, het theologisch onderwijs, het kerkhistorisch werk en de menselijke kwaliteiten van M. Lambrecht werden duidelijk belangrijker geacht dan zijn afkomst⁵. Het voorafgaande informatieproces, d.w.z. de individuele ondervraging door de nuntius of de internuntius vooraanstaande geestelijken en leken, over de persoon van de kandidaat en de toestand in het bisdom had ons heel wat kunnen leren over Lambrecht, maar het verslag is helaas niet bewaard. De pauselijke bekrachtiging van de benoeming dateert van 20 november 1595; de bisschopswijding door Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen, vond plaats op 28 juli 1596. Op 15 augustus daaropvolgend nam Lambrecht bezit van zijn bisdom⁶.

---

5 Van de 17 bisschoppen van het bisdom Brugge voor de Franse Revolutie waren er slechts twee van nederige afkomst, hij zelf en Servaas de Quinckere (1630-1639). Toch was zijn benoeming onder opzicht van sociale herkomst voor zijn tijd minder uitzonderlijk dan vaak wordt gedacht. Van de 44 bisschoppen die door Filips II (1555-1598) voor het eerst benoemd werden in de Nederlanden was de grote meerderheid niet van adellijke afkomst en wie het wel waren stamden bijna allen uit de lage adel. Bovendien hadden weinig niet-adellijke bisschoppen een vader die een hoge functie vervulde aan het hof of zetelde in de centrale bestuursorganen van de Nederlanden. De meesten stamden uit de min of meer gegoede burgerij of uit ambtenarenfamilies (bisschop De Corte bijvoorbeeld behoorde tot een Brugse schepenfamilie); heel wat anderen waren van zeer eenvoudige afkomst. Albrecht en Isabella benoemden meer bisschoppen van adellijken bloede of uit het ambtsadellijke milieu dan Filips II. Na de aartshertogen kwamen steeds meer bisschoppen uit adellijke geslachten. Deze gegevens werden ontleend aan D. PASCHEIJN, *Het episcopaat in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1559-1801). Een vergelijkende studie naar afkomst, sociale status, studies en pre-episcopale loopbaan*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1998, p. 72-76.

6 E. STRUBBE en L. VOET, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen-Amsterdam, 1960, p. 242. (Heruitgave Brussel, Paleis der Academiën, 1991). Voor meer informatie over Hovius en zijn

Een verslag van bisschop Lambrecht uit het jaar 1600 leert dat de toestand in het hele bisdom zeer zorgwekkend was. Een deel ervan was nog bezet door Staatse troepen en de strijd ging verder. De bisschop durfde alleen Brugge en de aanpalende parochies bezoeken, want vrijbuiters waren niet ten onrechte zeer gevreesd. Nog volgens de *status episcopatus* van 1600 bleven de meeste landerijen in het uitgestrekte Brugse Vrije *vague ende onghcultiveert*⁷. De centrale en lokale overheden verkeerden in de onmogelijkheid de veiligheid op het platteland te garanderen. De parochiekerken waren er bijzonder erg aan toe. In 1600 zouden er van de ca. 130 nauwelijks 30 van verwoesting, brand of groot verval gespaard gebleven zijn. Op het platteland verbleven er nog slechts enkele priesters, die meestal twee, drie of zelfs vier parochies moesten bedienen. Er waren vrijwel geen priesters in opleiding. De bisschop stond nagenoeg machteloos tegenover zovele noden. De uitkomst van de strijd tegen de ‘rebellierende’ noordelijke provincies was nog zeer onzeker toen Lambrechts episcopaat in 1596 een aanvang nam. De aankomst van Albrecht en Isabella in 1598 liet evenwel betere tijden verhoppen. De inname van Oostende (1604) en het Twaalfjarig Bestand (1609) dateren echter van na zijn overlijden. De bisschop trachtte zijn diocees behoorlijk te besturen, maar veel kon hij niet aanvangen⁸.

Mathias Lambrecht is vooral bekend gebleven als kerkhistoricus. Hij publiceerde in 1590 het eerste in het Nederlands gestelde lijvig werk over de geschiedenis van de Kerk en de levens van de heiligen. Aan die publicatie waren vele jaren onderzoek en studie voorafgegaan. Uit een brief aan kardinaal Baronius (18 februari 1602) blijkt

---

tijd, zie de recente, originele en boeiende studie van E. PUT en C. HARLINE, *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van Mathias Hovius, aartsbischop van Mechelen 1596-1620*, Davidsfonds, Leuven, 2002. Hovius en Lambrecht waren studiegenoten te Leuven en hadden ook als bisschoppen goede contacten. Lambrecht schreef in een brief aan kardinaal Caesar Baronius van 18 februari 1602 dat Hovius hem aanspoorde zijn *Kerckelicke historie* uit te breiden en zo vlug mogelijk opnieuw te publiceren. Zie J.M. DE SMET, *Onuitgegeven brieven*, p. 64-68.

7 *Deux documents relatifs à l'état du diocèse de Bruges en 1596 et 1600* in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, III, 1866, p. 266-273.

8 Over zijn initiatieven en activiteiten als bisschop, zie vooral A. DEWITTE, *art. cit.*, p. 52-53.

dat hij rond 1580, terwijl hij te Dowaii verbleef, reeds een in het Vlaams gesteld compendium van heiligenlevens had opgesteld⁹. Blijkbaar was Lambrechts eerste opzet enkel die levens van de heiligen, met aansluitende uitleg over hun feestdagen, uit te geven. De Leuvense drukker Jan vanden Bogaerde verkreeg in 1586 het koninklijk privilege voor het drukken van een boek genaamd, *het leven der heylighen, gemaeckt door den Eerweerdighen Heere Mathias Lambrecht*.

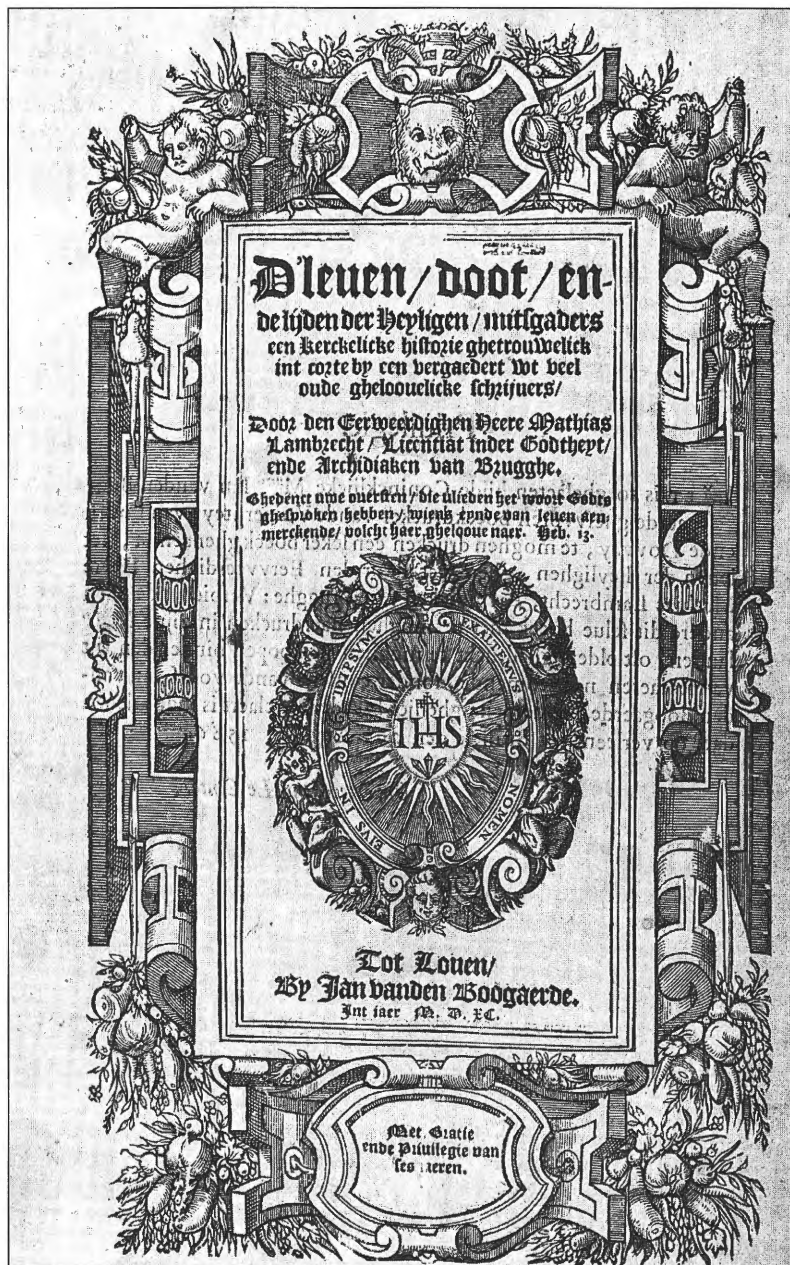
De auteur kwam echter tot de overtuiging dat voor een beter begrip een overzicht van de algemene kerkgeschiedenis daarbij hoorde. Dit overzicht groeide uit tot een tweede boekdeel en meteen tot een historische apologie van de katholieke Kerk. Zo werden er uiteindelijk twee boeken gepubliceerd in één volume, met als titel *D'leven, doot, ende lijden der Heylighen, mitsgaders een kerckelicke historie ghetrouwelick int corte by een vergaedert uut veel oude gheloovelicke schrijvers, door den Eerweerdighen Heere Mathias Lambrecht, licentiat inder Godtheyt ende archidiaken van Brugghe* (fol. 1-490) en [2] *Een Kerckelicke historie tot meerder verstant vande voorgaende legenden oft leven der Heylighen mitsgaeders ooc om claerlicken te sien d'eendrachticheyt vande heylighe Catholijcke Kercke des Heeren Jesu Christi genomen en by een int corte vergadert uut verscheyden ghelooffelijcke legenden historien ende oude schrijvers* (fol. 1-178, nieuwe paginering). Leuven, Jan Vanden Bogaerde, 1590.

Het schrijven van dit lijvig werk had de auteur begrijpelijkerwijs een grote inspanning gevraagd. In een brief gericht aan bisschop Drieux en gepubliceerd bij de aanvang van zijn boek schreef hij zelf "Dat moet ick wel kennen dattet mij seer swaer ghevalen heeft/ om den grooten aerbeijt die daer toe diende". De lijst van de bronnen die hij gebruikt heeft, maakt zijn bewering zeer geloofwaardig. Ook geloofwaardig is zijn bewering dat de herhaaldelijk tegenstrijdige informatie van de beschikbare literatuur, zijn werk serieus heeft bemoeilijkt. Het kerkhistorisch oeuvre van Lambrecht verdient veel meer aandacht dan het totnogtoe heeft gekregen. Het ware een mooi onderwerp voor een licentiaatsverhandeling of voor een paar uitgebreide artikelen.

Lambrecht schreef zijn boek duidelijk met apologetische bedoelingen. Hij stelde vast dat er uitgebreide heiligenlevens en kerkge-

---

9 J.M. DE SMET, *art. cit.*, p. 58-59.

Titelpagina's van Mathias Lambrechts kerkgeschiedenis en hagiografisch compendium (Leuven : Jan vanden Boogaerde, 1590)

Een Kerckelicke

hiftozie tot meerder verftant vande
voorzagende legenden oft leuen der Heylighen / mitfgaders doe om claetlichen te
fien d' eend' achticheyt vande heylighe Ca
tholifche Kercke des Heeren Jefu Chrifti
genomen en by een int eozte vergadert
verfcheyden ghelooftelike legenden / hifto
rien ende oude fchrijuers.

Staet opde weggen / ende fiet / ende vraeght naer d' ou
de paden / welcke den goeuen wech is / ende wardel
daer in / ende ghy hier fult vinden vercoelinge voo
uwe fielen. *Byeen. 6.*

Tot Louen /
By Jan vanden Boogaerde.

In't Jaer M. D. L. C.
Met Statte
ende Privilegie van
les iaeren.

schiedenissen in het Latijn en het Frans bestonden maar niet in het Vlaams. Omdat talrijke mensen door de protestanten 'deerlijk bedrogen werden' bestond daaraan een grote behoefte. Hij wilde aantonen dat de leer van de protestanten niet in overeenstemming was met die van de oude Kerk en dus fout zat. Zijn publieke lessen in de theologie en zijn geschriften hadden dezelfde bedoeling: de waarachtigheid van de Roomse Kerk bewijzen. Vooral de *Kerckelicke historie* had succes, zelfs in Holland en Zeeland. Ze werd minstens een drietal keren herdrukt (1595 (2x), 1609). Aubertus Miraeus zorgde voor de uitgave van 1609. Hij gaf meer structuur aan de tekst, moderniseerde her en der de taal en voegde er een zesde hoofdstuk aan toe dat de gebeurtenissen behandelt tussen 1590 en het wapenbestand van 1609¹⁰.

Het eerste boekdeel (*D'leven, doot, ende lijden ...*) bevat een ahangsel van 7 folio's met als titel *Antekerst*. Dit traktaatje werd ook opgenomen bij de heruitgave van dit eerste boekdeel in 1610, maar niet in de bovenvermelde afzonderlijke heruitgave van het tweede boekdeel *Een Kerckelicke historie*. J.F. Foppens (*Bibliotheca Belgica*, 1735, p. 876) vermeldt drie publicaties van Lambrecht met verlatijnste titels, *Historia ecclesiastica*; *De vita, morte et passione sanctorum* en *Tractatus brevis de Antichristo*, dit laatste verschenen in 1602, in -8°. Hij voegde er uitdrukkelijk aan toe dat deze werken in de volkstaal (*lingua vernacula*) geschreven zijn. P. Bergmans (*Biographie Nationale*, XI, 1890-1891, kol. 209-210), vermeldt deze laatste publicatie als: *Un traité de l'Antechrist*. 1602; in -8°. Het betreft ongetwijfeld de *Antekerst* in de oorspronkelijke Vlaamse versie. Ook de *Bibliotheca catholica Neerlandica impressa (1500-1727)* (BCNT), (Den Haag, 1954, nr. 4877), vermeldt het *Tractatus brevis de antechristo*. Andere klassieke bio-bibliografische woordenboeken vermelden het gezochte tractaat niet¹¹. We hebben een beroep gedaan op zeer deskundige personen om toch minstens één exemplaar van deze -8° publicatie te vinden, maar tevergeefs¹².

10 B. JANSSENS de BISTHOVEN, *art. cit.*, p. 48-49.

11 We consulteerden o.a. Valerius Andreas, F. Sweertius, J.N. Paquot, *Belgica typographica en Catalogue of Books from the Low Countries 1601-1621 in the British Library* van Simoni.

12 We bedanken op de eerste plaats de heer Joost Depuydt, wetenschappelijke medewerker van het project Short title catalogus Vlaanderen (STCV) die voor ons alle

Geen enkele van de in voetnoot 2 genoemde auteurs heeft iets geschreven over het merkwaardig traktaat van Mathias Lambrecht met als titel *Antekerst*. Nochtans moet Lambrecht het de moeite waard gevonden hebben om de Vlaamssprekende mensen in te lichten over de Antichrist die in het Oude en het Nieuwe Testament herhaaldelijk ter sprake komt. Ons interesseert niet zozeer die figuur op zich dan wel de religieuze gedachtewereld en mentaliteit waarin de belangstelling ervoor kon leven en gedijen.

Antekerst beslaat zeven dichtbedrukte folio's (18 op 29,1 cm), telkens verdeeld over twee kolommen en voorzien van talrijke bronverwijzingen in de rand. Het aantal woorden bedraagt in totaal 7.139, randnotities niet inbegrepen¹³. De auteur heeft duidelijk een religieus-didactische bedoeling. Hij onderzoekt aan de hand van (in zijn ogen ernstige) argumenten wat er over de Antichrist en de al dan niet nakende eindtijd geweten is en meegedeeld kan worden. Enerzijds reageert hij tegen enkele ongefundeerde opvattingen, anderzijds vraagt hij aandacht voor de eindtijd die er hoe dan ook komt¹⁴. Hij stelt dat er wel enkele tekenen zijn die zouden kunnen wijzen op een relatief nabije eindtijd, maar dat er veel meer zijn om aan te nemen dat die tijd niet nabij is en zelfs dat er heel weinig met zekerheid kan gezegd worden over het tijdstip van de parousie, de verwachte terugkeer van Christus op aarde. De theologie-professor M. Lambrecht wil de gelovigen informeren en ze meteen wat geruststellen, het Laatste Oordeel kon immers angst aanjagen omdat het gepaard zou gaan met grote verschrikkingen.

---

mogelijke elektronische bestanden heeft geraadpleegd. Van de twee grote werken van Lambrecht blijken nog verscheidene exemplaren bewaard gebleven te zijn, ook in Nederland, maar van een afzonderlijk werkje over de Antichrist was geen spoor te vinden. Dank ook aan Bart Opdebeeck, conservator te Brussel; Nico Debrabander (Plantin Moretus Museum Antwerpen), Kurt Priem (Bibliotheek Grootseminarie Brugge) en Marina Teirlinck (Bibliotheek Grootseminarie Gent en Catalogus van de Gentse wetenschappelijke bibliotheken).

- 13 Tekst gedrukt in gotische letters, volgens E. Van Mingroot, professor paleografie, te typeren als gothica textura semi-formata.
- 14 Terloops vermelden we dat er ook populaire legenden ontstonden rond de Antichrist. Een uniek exemplaar van een Utrechtse druk uit 1539 van zo'n volksverhaal werd onlangs heruitgegeven door W.L. BRAEKMAN (ed.), *Vanden Leven ende Voerganc des alder boesten ende quaetsten Antekerst*, Vandewiele, Brugge, 1984.

Vooraf nog een korte toelichting bij Lambrechts werkwijze en ‘wetenschappelijke’ methode. Zijn wetenschap steunt op oude geschriften, vooral de Schriftuur en in veel mindere mate enkele kerkvaders. De marges naast de teksten bevatten 12 verwijzingen naar het Oude Testament (vooral Genesis), 33 naar het Nieuwe (vooral Apocalyps, Mattheus en de brieven aan de Thessalonicenzen) en 12 naar de Vaders (vooral Augustinus). Collega Daniël Verhelst, aan wie we het traktaat van M. Lambrecht mochten voorleggen, vond het opvallend dat onze Brugse theoloog niet verwees naar eigenlijke studies over de eindtijdverwachting uit de volle of de late Middeleeuwen¹⁵. Lambrecht wilde zich rechtstreeks steunen op de Schrift en op enkele autoriteiten uit de eerste eeuwen. Ofwel waren latere auteurs hem niet of minder bekend, ofwel achtte hij ze minder geloofwaardig, ofwel wilde hij zijn Vlaamse lezers geen te zware kost aanbieden. Wellicht speelden de drie veronderstellingen elk voor een stuk mee.

Hoezeer Lambrecht ook rechtstreeks steunt op de bijbel, toch is zijn persoonlijke inbreng niet te verwaarlozen: hij kiest de teksten (hoewel in dergelijke traktaten meestal verwezen wordt naar overwegend dezelfde passages, vooral wat het Nieuwe Testament betreft). Verder combineert en commentarieert de auteur de gekozen teksten en geeft hij soms expliciet zijn persoonlijke mening weer. Ook dat gebeurt nooit zonder argumentatie. Men kan zijn werk volgens de normen van de tijd ons inziens wetenschappelijk noemen. Maar men vergeet vooral niet dat hij leefde in een denkwereld die heel erg verschilde van de hedendaagse. De aarde stond nog onbeweeglijk in het centrum van het heelal (Copernicus wereldbeeld was door Rome als ketters gebrandmerkt en Galilei’s werk is van latere datum) en veel belangrijker: de bijbel werd als het woord van God letterlijk geïnterpreteerd, uiteraard met begrip voor parabels, beeldspraak en symboliek¹⁶. God stond als Schepper van het heelal niet ter discussie. Hij had

---

15 Verhelst is de enige Belgische historicus die tijdens de laatste halve eeuw een doctoraal proefschrift wijdde aan de eindtijdverwachting. We danken hem voor zijn suggesties bij het concipiëren van deze bijdrage.

16 Wie de afstand wil meten tot de moderne, ook katholieke exegese kan o.m. terecht bij de schitterende studie van P. SCHMIDT, *In de handen van mensen. 2000 jaar Christus in kunst en cultuur*, Davidsfonds, Leuven, 2000. De auteur is hoogleraar bijbelexegese verbonden aan het Grootseminarie van Gent en aan de K.U.Leuven.

de wereld geschapen in zes dagen. Zoals Hij een begin had gesteld aan de kosmos, zo zou Hij er ook een einde aan maken. Het werd algemeen aangenomen dat bij de wederkomst des Heren op het einde der tijden de doden tot leven gewekt zouden worden en absolute rechtvaardigheid zou geschieden. Het Laatste Oordeel zou sommigen naar de hemel en anderen naar de hel verwijzen. Het tijdstip van het einde van de wereld was onbekend, maar voorafgaande tekenen zouden het aankondigen.

Het geheel van die 'wetenschap', de eschatologie genoemd, was voorbehouden aan exegeten en theologen, maar geestelijken en belangstellende leken werden gevoed met die 'kennis'. De eschatologie is zo oud als de Kerk, maar de studie van de eindtijd wekte soms meer en soms minder interesse. De problematiek van de eindtijdverwachting genoot globaal genomen, een intensere belangstelling in de Middeleeuwen¹⁷ dan in de Nieuwe Tijd. Van het tractaat van Adso, een monnik van het klooster van Montier-en-Der, geschreven in 953-954 bleven niet minder dan 171 manuscripten bewaard, daterend van de 10de tot de 14de eeuw¹⁸. R. Bauer stelt dat de tijd rond het jaar 1000 "een periode is geworden waarin de eindtijd nabij leek te zijn"¹⁹. L. Milis daarentegen zocht op een uitzondering na vruchteloos naar sporen van een eindtijdverwachting in het jaar 1000 of daaromtrent. Hij betwijfelt zelfs of de eindtijd toen überhaupt wel verwacht werd, van een algemene eindtijdverwachting kan er volgens hem zeker geen sprake zijn. In de teksten die hij onderzocht komt de Antichrist niet voor²⁰. Ook de bovengenoemde Adso stelde niet dat de komst van de Antichrist en het daaropvolgende Laatste Oordeel nabij waren²¹.

---

17 C. CAROZZI en H. TAVIANI-CAROZZI, *La fin des temps. Terreurs et prophéties au Moyen Age*, Parijs, 1999; C. CAROZZI, *Apocalypse et salut dans le christianisme ancien et médiéval*, Mayenne, 1999.

18 Een kritische heruitgave van deze belangrijke tekst werd bezorgd door D. VERHELST, *Adso Dervensis. De ortu et tempore antichristi necnon et tractatus qui ab eo dependunt*. – Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLV, Brepols, Turnhout, 1976.

19 R. BAUER, *In het licht van de eindtijdverwachting*, in: *Onze Alma Mater*, 53 (1999), p. 364-385, inz. 370.

20 L. MILIS, *Apocalyps en utopie in 1000, 2000 en tussenin*, in: *Kultuurleven*, 67 (2000), p. 36-45.

21 D. VERHELST, *Adso van Montier-en-Der en de angst voor het jaar Duizend*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 90 (1977), p. 1-10; W. OTTEN, *Eindtijdreflecties van een monastiek historicus: de visie van Rodulfus Glaber op het jaar 1000 na Chr.*,

De Franse mentaliteitshistoricus Jean Delumeau besteedde in een spraakmakend boek een dertigtal bladzijden aan de eschatologische angsten²². Hij constateerde ondermeer dat de verwachting van de eindtijd hoogtepunten kende bij de overgang van de 14de naar de 15de eeuw en naar aanleiding van het Westerse Schisma. Hij schreef: "Jamais la chrétienté n'avait autant parlé de l'Antéchrist qu'à partir du Grand Schisme"²³. Ook bij de overgang van 15de naar de 16de eeuw was die verwachting levendig. De opkomst van het protestantisme is mede te verklaren in die context en heeft op zijn beurt de eindtijdverwachting versterkt. Luther b.v. dacht dat de eindtijd niet lang meer op zich zou laten wachten. Zoals zijn bekende voorlopers Wyclif en Hus en zoals vele andere hervormden zag hij in de paus de Antichrist. In de tweede helft van de 16de eeuw en de eerste helft van de 17de eeuw lijkt de vrees voor de Antichrist en de catastrofes die zijn komst zouden vergezellen uitgesproken sterker geweest te zijn in protestantse dan in katholieke landen. Globaal genomen genoot die verwachting toen minder aandacht dan voorheen. Deze vaststelling werd voor de Verenigde Provincies bevestigd door de Nederlandse historicus Theo Clemens. Ook de terechte bewering van Delumeau dat het Concilie van Trente (1545-1563) de angst voor een nabije eindtijd heeft ingeperkt, wordt door Clemens bijgetreden²⁴. De Amerikaanse historicus Bernard McGinn die een overzicht trachtte te geven van de geschiedenis van de "laatste vijand" (de antichrist) van zijn voorafbeeldingen in het jodendom tot vandaag, stelde daarentegen dat de

---

in: TH. CLEMENS, W. OTTEN en G. ROUWHORST (red.), *Het einde nabij? Toekomstverwachting en angst voor het oordeel in de geschiedenis van het christendom*, Nijmegen, 1999, p. 123-136, inz. 129-131.

- 22 J. DELUMEAU, *La peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles)*, une cité assiégée, Parijs, 1978, p. 197-231.
- 23 IDEM, *La peur*, p. 208. De auteur vervolgt: "Si l'obsession de l'Antéchrist et la peur de la fin du monde – appréhensions d'origine cléricale – atteignirent à partir du milieu du XIVe siècle des couches de la population vraisemblablement beaucoup plus larges qu'en l'an mil, cela tient non seulement aux malheurs du temps, mais aussi et peut-être surtout aux moyens de diffusion de ces terreurs eschatologiques."
- 24 TH. CLEMENS, *De Nederlandse rooms-katholieken in de 17de en 18de eeuw en hun omgang met de toekomst*, in: TH. CLEMENS, W. OTTEN en G. ROUWHORST (red.), *Het einde nabij?* p. 245-257, inz. 245-246. De grotere belangstelling in de protestantse wereld blijkt ook uit R.K. EMERSON, *Antichrist in the Middle Ages*, Manchester, 1981, p. 204-237: Antichrist in the Renaissance.

fascinatie voor de figuur van de antichrist in Engeland een hoogtepunt bereikte aan het eind van de 16de en in de 17de eeuw²⁵

Het traktaat van Lambrecht heeft vele kwaliteiten maar het is allesbehalve gestructureerd en overzichtelijk. De tekst loopt non-stop rechtdoor; er werd niet één keer een nieuwe regel begonnen wanneer er een nieuwe stap gezet werd in de redenering of wanneer er een ander aspect werd aangesneden. De moderne lezer heeft het daar moeilijk mee. Destijds kwam dergelijke werkwijze evenwel veelvuldig voor.

Op basis van de Schrift werd algemeen aangenomen dat drie tekens het Laatste Oordeel zouden voorafgaan: de verkondiging van het evangelie aan alle volkeren, de afvalligheid van zeer vele christenen en de komst van de Antichrist gepaard gaande met vele verschrikkingen. Ooit hebben exegeten en/of theologen de tijd en zelfs de dag van het Laatste Oordeel willen berekenen! Anderen vonden dat vermetel en onmogelijk. Christus zelf zegde het juiste tijdstip niet te kennen. Het verbaast dat heel wat geestelijken steunend op oudtestamentische profetieën en nieuwtestamentische apocalyptische geschriften gepoogd hebben aan de hand van ingewikkelde berekeningen veel meer te weten te komen²⁶.

Mathias Lambrecht heeft zich ontegensprekelijk persoonlijk geïnteresseerd aan bovenvermelde problematiek. Hij voelde zich bovendien geroepen om de resultaten van zijn studie te publiceren, d.w.z. aan een breder publiek kenbaar te maken. Zoals hij de eerste was om een grote Vlaamse kerkgeschiedenis te publiceren, zo was hij wellicht ook de eerste om een exegetisch-theologisch tractaat over de Antichrist in de Vlaamse volkstal te publiceren. Hij wilde dus ook mensen bereiken die niet of minder beslagen waren in het Latijn. Zijn opvattingen wekken des te meer interesse omdat hij beslist een vooraanstaand theoloog was en later als bisschop in de Brugse stede heeft geleefd en gewerkt.

---

25 B. MCGINN, *De Antichrist. De geschiedenis van tweeduizend jaar aardse verdorvenheid: oorsprong, betekenis, doel*, Baarn, 1996, p. 249. Vert. uit het Engels van *Anti-Christ*, New York, 1994.

26 Ook Isaac Newton, bekend grondlegger van de moderne wetenschap, hield zich in de late 17de eeuw nog gedreven bezig met het berekenen van de tijd van de Antichrist en het aanbreken van het einde van de wereld. Zie B. MCGINN, *De Antichrist*, p. 13.

Volgens McGinn deed zich vanaf de late 16de eeuw in katholieke kringen een verwetenschappelijking voor van de antichrist-studie door een kritische bestudering van het Nieuwe Testament en de kerkvaders. Belangrijke elementen van de middeleeuwse toevoegingen aan de antichristbeeldvorming werden daardoor weggezuiverd. Robertus Bellarminus (1542-1621) die te Leuven doceerde en wegens zijn groot talent ook groot aanzien genoot, baseerde zich rechtstreeks op de bijbelteksten om aan te tonen dat de paus of het pausdom niet de Antichrist waren en dat de Antichrist nog moest komen omdat de bijbelse tekenen zich nog niet hadden voorgedaan. De gedachtegang van Lambrecht gaat in die richting²⁷.

Inhoudelijke kennismaking met Mathias Lambrechts *Antekerst*

We hebben gepoogd de essentiële inhoud van het traktaat over de Antichrist weer te geven aan de hand van uitgebreide citaten²⁸.

De tekst getiteld *Antekerst* vangt aan met het onderstaande citaat, waaruit de bedoeling van de auteur duidelijk blijkt. Er werden over de Antichrist zoveel onzekere en zelfs leugenachtige zaken geschreven, dat het hem nodig leek op basis van de Schrift en de kerkvaders duidelijk te maken wat men mag of moet geloven.

Aengesien dattet een spreecwoort ende ghemeyn ghevoelen der kersten is datter eenen Antekerst sal commen recht voor de laetste comste des Heeren/ ic hebbe wel willen een lutterken daeraf roeren en vermaenen. Om te weten watmen van Hem naer de schrifture oft leeringhe der oude

---

27 B. MCGINN, *De Antichrist*, p. 256-261.

28 We beseffen dat dit traktaat ook anders zou kunnen bestudeerd worden. Er zou b.v. voor elke verwijzing kunnen nagegaan worden in hoever ze getrouw is weergegeven, welke teksten zijn voorkeur genieten en welke niet, op welke Latijnse traktaten hij mogelijk toch gesteund heeft, enz. Dit onderzoek zou zeer tijdrovend zijn en wellicht zou op verscheidene vragen geen antwoord kunnen gegeven worden. In elk geval zou een dergelijke studie minder passen in dit tijdschrift en ver uitstijgen boven de eerste bedoeling van deze bijdrage: kennismaking met wat bisschop Lambrecht in de volkstaal wilde meedelen. Lambrechts publicatie lijkt wel uitzonderlijk geweest te zijn. De grote belangstelling was vooral in katholieke kringen voorbij. Soortgelijke geschriften van andere bisschoppen uit onze gewesten hebben we niet aangetroffen. De keuze van de aangehaalde passages en citaten is onvermijdelijk subjectief.

vaders mach oft moet ghelooven. Te meer datmen van hem veel wonderlicx gheschreven vint/ ende somtijts dat onseker is voor seker wort uutghegheven en gelooft / ende dat valsch ende leughen is / voor de waerheyt wort ontfæen. [CCCCXCIA]

De auteur stelt eerst en vooral de vraag naar het wezen en het sta-tuut van de Antichrist. Deze is geen duivel in de gedaante van een mens, maar een mens met lichaam en ziel zoals alle andere mensen. Hij zal echter van zodra hij tot de jaren van verstand gekomen is, de duivel gewillig volgen. Hij is geen duivel omdat hij geboren zal worden uit mannelijk zaad.

Hy sal wesen dan een mensche / maer sulck een mensche / de welcke van ioncx soo bedorven sal wesen ende in alle sonden soo opghevoedt dat hy sal boven alle boose menschen uutsteken ende schijnen selfs vande sonde ghevoedt te wesen : ghelijckmen ander ionghe kinderen met sogh / pap en melck opvoedt. Hy sal ooc gheboren worden niet van oft uut den boosen gheest / die niet en genereert / maer van een vrouwe door het saet van een manspersoone. Waer dat hy gheboren sal zijn / van wat gheslachte / namelicken uut gheslachte der Joden / ende oft hy van een maeght ofte nonne ter weereit sal comen / dat en is niet seker / ommers dat en derf ic voor seker niet segghen: Dan dat houde ic voor de waerheyt dat hy van gheen maeght gheboren sal wesen sonder toedoen van mannelick saet / door het welcke het maeghdom verloren wort. [CCCCXCIA]

Lambrecht schrijft dat sommigen menen dat hij zal geboren worden in Babylonië uit het geslacht van Dan. In een uitvoerig commentaar wijst hij die veronderstelling echter af met een voor hem typisch argument “Maer die passagen vander schrifture en duncken my niet claer ghenoech te wesen om voor seker dat daeruit te verstaen.”

De Antichrist zal door de Joden onthaald worden als de waarachtige Messias, volgens het getuigenis van Christus zelf. Om die reden, zo stelt de auteur, is het “ghenoech gheloovelick dat hy besneden zal worden”. Die conclusie is een beetje verwonderlijk aangezien de auteur een paar bladzijden verder schrijft dat Sint Hiëronymus aange-merkt heeft:

dat Antekerst gheboren sal worden oft vande Joden oft van kerstenen / oft ommers van sulcke die den warachtighen en oppersten Godt kennen. [CCCCXCIIb]

Welke naam zal de Antichrist hebben? Sint Jan heeft daar iets over

geschreven, maar Lambrecht zegt dat hij het niet begrijpt (“maer mijn verstant en streeckt soo verre niet”). Hij besluit:

Jae by avonture en sal dat niemant voor seker weten / dan opden tijt van Antekerst selve. Ghelijck meer ander prophetien niet eer verstaen en worden /dan alsse vervult worden. Wie weet oft hy eenen Hebreusch en naem sal hebben / oft eenen Griecxschen / oft eenen Latijnschen / iae oock een ander. Watter af is / hy sal eenen schoonen naem voeren / gheelijckt wel te ghelooven is. Want al wort hy van ons iae vande schrifture gheheeten Antekerst / hy en sal soo niet ghenaemt zijn met zijnen eyghen naem Maer wort alsoo toeghenaemt / om dat hy teenemael contrarie sal wesen Christus onsen salichmaker / door dat Antekerst soo veel gheseyt is als een die teghen Christus is / soo dat alle de ghene die andersins leert dan Christus geleert heeft / oft anders doet ende leeft dan Christus ghebiet oft het christendom vereyscht / die mach eenichsins Antekerst gheheeten worden.[CCCCXCIB - CCCCXCIIa]

De Antichrist is de complete tegenstelling van Christus. Lambrecht ziet het aldus:

Want Christus quam ootmoedich ende sachmoedich / maer Antekerst sal wesen hooverdich en spijlich. Christus sochte in alles [ms: als] d'eere van Godt zijnen vader / mitsgaeders de salicheyt der menschen / maer Antekerst sal van hemselven veel houden ende Godt versmaden. Christus quam om zijn bloet te sturten voor de salicheyt vande weerelt / en om te dienen / ende niet ghedient te worden / maer Antekerst sal comen om gheert te worden ende veel bloets te sturten. De hooverdighe sal hy verheffen / de boose vervoorderen / ende d'aerme bedructe meer verdrucken / daer Christus ghecomen is om de hooverdighe te vernederen ende de bedructe te vertroosten. De goede sal Antekerst soecken te bederven / de gheloovighen van Godt te vervremden / de cleyndoedighe tot wanhope oft tot een verwaende hope te bringhen / de welcke Christus al met d'olie van zijnder ghenadicheyt begheerde te ghenesen. In corte Antekerst sal in alles [ms: als] Christus contrarie wesen en doen / soo dat hy met rechte soo toegenaemt wort. Te meer dat hy zal leeren dat Christus selve Antekerst gheweest heeft / een bedriegher ende verleyder des volcx. [CCCCXCIIa]

De Antichrist zal zo groot succes kennen ‘dat hy binnen corten tijt sal meester worden van gheheel de weerelt’. Hij zal daartoe drie uitzonderlijke middelen gebruiken: grote veinzery en grote beloften, wonderlijke werken die mirakelen schijnen te zijn en gruwelijke tor-

menten. Het grootste deel van de wereld zal hij onderwerpen door beloften en bedrog. Zijn leer zal “een ghemenghelde wet oft gheloove” [zijn]:

Ghelijck Mahumet ghedaen heeft / die zijnen Alcoran ofte wet ghenomen heeft eensdeels uut de wet van Moyses / eensdeels uut de leeringhe der heydenen. Door welcke middel hy menich dusent mensche (bysonder die vleesschelicke zijn) tot zijnder fantasie getrocken heeft. Aldus sal Antekerst ooc doen ommers int beghinsel / overmits dat Daniel hem noemt een Prince des verbonts / ende seght dat hy zijn rijcke sal vercrijghen door bedrogh ende listelick handelen met de ghene daer mede hy vrientschap gemaect hadde. Waeruut ghenoech schijnt dat Antekerst ten eersten een maniere van gheloove maken sal uut veel secten ofte valsche religien / om alsoo alderhande secten te accorderen / ende met hem te trecken.[CCCCXCIIb]

Niet alleen dé Antichrist, maar ook tyrannen zoals Antiochus [IV], koning van Syrië bijgenaamd Epiphanes [hij regeerde van 176 tot 164 v. C.] en anderen probeerden het ware geloof te vernietigen. Dat doen ook de ketters elk op hun manier. Het is dus geen wonder, aldus de auteur, dat die door Sint Jan antichristen worden genoemd. Al wie een artikel van Christus' leer loochent is eigenlijk een antichrist. Alle 'sectarissen' zijn voorlopers die de weg bereiden voor de komst van dé Antichrist. En hij voegt eraan toe:

Want al zijn zy malcanderen dickwils contrarie soo datse teghen malcanderen schrijven ende verdoemen / zy accorderen nochtans daer in datse al gheslegghen vyanden syn vande catholicke kercke / soeckende die te verdrukken ende de catholycken van Godt ende de salicheyt te vervremden. Daerom datse wel Antekersten gheheeten worden. Dit en souden wy haer niet durven opdeghen noch haer sulcken naem toeschicken / indien ons de schrifture daer toe niet en bedwonghe. Hoe wel datmen daghelicx siet dat gelijk de menschen door de ketterien en secten vervremt worden van het gheloove / datse met eenen oock van Godt vervremden / ende van d'een dolinghe in d'ander suckelen / iae ten letsten van het gheloove gheen werck en maecken / maer bycans goddeloos worden. Daerom sal Antekerst van sulcke zeer lichtelick ontfaen worden / door datse haeten d'eendrachticheyt vander kercke / ende hem sien doen sullen veel saecken teghen het gheloove die zy daer te vooren ghedaen hadden. Want Antekerst sal over al de kercken en cloosters ontheylighen ende bederven / de sacramenten namelick het sacrament vanden authaere

versmaeden / alle ceremonien ofte goede usancien vander kercke verworpen / alle Godts heylighen blameren / ende hem selven ten laetsten verheffen boven al dat Godt is / oft als Godt ghedient wort. Soo dat hy selve sal sitten inden tempel Godts / hem uitghevende ende vertooghende al of hy Godt ware. Dat de heylighe schrifture dit ons soo claelick niet en ghetuyghde ten soude qualicken gheloovelicken zijn. Te weten dat een puer mensche soo verwaent en opgeblasen soude moghen wesen / dat hy hem selven voor Godt soude durven uitgheven ende versmaden al dat goddelick is. [CCCCXCIIIa]

Steunend op de apostel Johannes menen sommigen dat de Antichrist zijn voornaamste verblijfplaats in Jeruzalem zal hebben omdat hij “sal sitten inden tempel Godts ...”. Die redering acht Lambrecht onzeker. Toch kan hij aannemen dat de Antichrist voornamelijk in Jeruzalem zal verblijven.

Hoe wel dattet zeer gheloovelick is dat hy te Jerusalem principaelick zijn woonste sal nemen om vande Joden te beter ontfaen te worden voor Messias. [CCCCXCIIIa]

Het bedrog van de Antichrist blijkt ook hieruit dat hij uiterlijk geen vrouwen zal begeren, “hoe wel dat hy metter herten seer wulps en vleeschelick sal wesen soo Hieronimus te kennen gheeft”. Hij zal een zuiver leven veinzen “om de liefhebbers der suyverheyte beter te trecken”.

Ten tweede, de Antichrist zal “veel wonderlicke wercken” doen. Hij zal de macht van zijn meester Satan gebruiken om daardoor de gelovigen van God te vervreemden. Om het bedrog van die wonderen aan te tonen verwijst Lambrecht naar Paulus:

De welke nochtans al bedrieghelick en leughenachtich sullen wesen naer het schrijven van Paulus : Want Antekerst en sal gheen oprechte mirakelen doen : Het welke sulcke wercken zijn die de macht van een puer creature te boven gaen. Ghelijck onsen salichmacker ghedaen heeft/ ende veel heylighen / die de dooden verweckt hebben / de blinde haer ghesichte verleent / de dooven doen hooren / ende veel ongheneselicke sieckten wonderlick ghenesen / tot grooten troost der bedruckten. Sulcke oft diergelijcke wercken en sal Antekerst niet connen doen : hoe wel dat hy hem daer af beroemen sal ende sulcke / gheveyndelick schijnen te doene door zijn swarte cunsten en tooverien. Den boosen gheest can veel wonderlicke wercken doen die mirakelen schijnen te wesen ...[CCCCXCIIIb - CCCCXCIIIa]

Lambrecht verzoekt zijn lezers aandacht te hebben voor de aard van die wonderen, er is immers een opvallend verschil met de mirakelen die Christus deed.

Aenmerckt toch hoedanighe teecken en dat hy doen sal. Ten sullen gheen teecken en zijn tot troost ende behulpsaemheyt der menschen / ghelijck Christus dede / maer alleenelicke sulcke die de cracht der natueren niet te boven en sullen gaen / ende van hem sullen ghedaen worden uut verwaentheyt / ende tot verwonderinghe / iae bedroch der menschen. Want t'vier uuten hemel ofte lucht doen dalen / oft door stomme beelden spreken en is gheen oprecht mirakel / maer zijn bedrieghelicke teecken en daer de menschen niet door gheholpen en worden / maer wel verslegghen ende verbaest. Hy sal veel saecken schijnen te doene die hy niet doen en sal / ghelijck de tooveraers seer dickwils haer ghelaeten te doene datse niet en doen : maer sulc als hy metter waerheyt sal doen / dat sal hy noch oprichten ende bedrijven tot bedroch der menschen / principalicken der kerstenen. Daer om seght Paulus seer wel dat zijn wonderlicke wercken al bedrieghelicke ende leughenachtig sullen wesen. Dit sal voorwaer een groote becoringhe wesen voor alle menschen / te meer dat sulcke wercken sullen gheschien tot versterckinghe ofte verseker[t]heyt vande leeringhe van Antekerst. Wy sien daghelicx dat de sectarissen alleen door haer soet en bedrieghelicke spreken soo menich mensche verleyden tot haer dolinghe / daer zy nochtans noyt eenich mirakel en hebben cunnen doen tot versterckinghe van haer leeringhe (...) Met aldusdanighe bedrieghelicke mirakelen sal Antekerst niet alleen de Joden / sectarissen oft ander diergheleijcke verdoelde menschen t'synewaert trecken / maer ooc veel ghe-loovighen ende kerstenen : Want die tentatie ofte becoringhe sal soo groot zijn dat ooc de uutvercorenen waert moghelicke soud en bedrogghen worden. [CCCCXCIIIIa]

Ten derde, de Antichrist zal de ware gelovigen bedreigen met erge vervolgingen en veel lijden. Hoewel het blijkt uit de kerkgeschiedenis dat de christenen al dikwijls veel geleden hebben van heidense vorsten, afvalligen en ketters, toch zullen de vervolgingen ontketend door de Antichrist nog veel erger zijn. Lambrecht verwijst hiervoor naar Christus zelf.

Waeruut goet om te verstaene is / hoe dat dese vervolghinghe naer het ghetuyghen van Christus / selve te boven sal gaen alle voorgaende / hoedaenich die gheweest hebben. Mij n haer rijst my op alsser ic om peynse : niet te min daer sullen dan noch al veel goede stercke gheloovighen zijn

/ die haer knien niet en sullen booghen voor dese beeste. Antekerst sal haer wel bitter vallen / daerom dat hy gheheeten wort alsem. Hy sal oock al dat goddelick is verachten / ende daer Godt mede ghedient wort / alsoo verre alst in hem is verbieden ende te niete doen / iae de kerstenen ende die Godt preesen teenemael roeyeren / daerom dat hy gheheeten wort den vernielder / bederver / oft uontroeyenden duyvel : Maer d'oprechte gheloovighen sullen dan soo sterck / vroom ende cloeck zijn datse daerop niet passen en sullen / de sacramenten vander kercke niet laeten / noch yet doen dat teghen Godt is / oft oock teghen t'gheloove.
[CCCCXCIIIb]

Tot vertroosting en versterking van zijn getrouwe gelovigen zal Christus twee trouwe dienaars sturen, Enoch en Elias

de welcke noch in een plaetse Godt bekent bewaert worden in een sterffelick leven / om Antekerst te wederstaen / ende ghetuyghenisse te gheven der waerheyt / bysonder van onsen salichmaker ghebenedyt.
[CCCCXCVa]

Lambrecht kan zelfs, steunend op andere auteurs, hun rol als volgt preciseren:

Van Enoch lesen wy dat hy bewaert wort om de heydenen tot penitentie te beweghen / de welcke hy niet alleen by schrifturen: maer ooc by de wet der naturen / ende met natuerlicke redenen sal van Antekerst vervremden / zyn bedroch te kennen gheven / ende tottet waerachtich gheloove / ommers veel van dien leyden. Van Elias dat hy comen sal gheeft Christus selve ghenoech te kennen / ende den prophete Malachias ghetuyght dat zeer ope[n]lick / als hy schrijft dat Elias comen sal voor den grooten ende grouwelicken dach des Heeren. Het welcke noodelick verstaen moet worden vande tweede compste des Heeren / ghemerckt dat d'eerste compste niet groot / noch vreeselick / maer cleyn / ootmoedich / ende troostich oft vriendelick gheweest heeft. Desen Elias sal keeren de herten der vaders tot de kinderen ende d'ongheloovighe totten wech der rechtveerdicheyt. Met welcke woorden den p[r]ophete ons te kennen gheeft dat door Elias de Joden bekeert sullen worden tottet gheloove.
[CCCCXCVa]

Lambrecht verwijst hierbij vooral naar de profheet Malakias (3:23) en naar de Apocalyps van Sint-Jan (11). De Apocalyps doet overigens nog andere voorspellingen betreffende de grote macht van de twee gezanten. De beeldspraak van Sint-Jan wordt hier opnieuw blijkbaar letterlijk opgevat.

Dese [Enoch en Elias] sullen hebben de macht den hemel te sluyten / op dattet niet en reghene inde daghen van haer prophetie: Ende sullen hebben de macht over de waters om die te veranderen in bloet / ende de aerde te slaen met alderhande plaghen / soo dickwils al zy willen. Dat is gheseyt / datse sulcke macht sullen hebben om alderhande mirakelen te doene ghelijck Moyses hadde / oft ooc noch meerder. Aldus sullen dese twee ghetuyghen des Heeren propheteren. [CCCCXCvA]

Niettegenstaande de grote wreedheid van de Antichrist zullen de twee getuigen des Heeren 1260 dagen of drie en een half jaar lang profeteren en preken. Volgens Sint Jan, hier trouw geciteerd, zullen beide getuigen dan door 'de beeste' (d.i. de valse profet of Antichrist) gedood worden maar na drie dagen opstaan en zichtbaar ten hemel gevoerd worden. Na een regeerperiode van drie en een half jaar zal de Heer Jezus de Antichrist doden 'door den gheest ofte asem zijns monts'. De Antichrist zal door het licht dat de komst des Heeren voorafgaat "vergaen ende teenemael te niete ghedaen [worden]". Lambrecht concludeert hieruit: "Waeruut oock schijnt wel te volghen dat den Heere corts daer naer ten oordele sal comen".

Hierbij aansluitend verwijst Lambrecht naar de profet Daniël die veel schreef over de tijd van de Antichrist en ondermeer dat er nog 45 dagen zullen verlopen tussen de dood van de Antichrist en de komst van Christus. De geleerden zijn van mening, aldus Lambrecht, dat die 45 dagen aan de mensen nog zullen gegund worden om hen de kans te geven penitentie te doen. Lambrecht gelooft beslist dat God aan degenen die door de Antichrist bedrogen werden, nog de mogelijkheid zal geven om zich alsnog te bekeren. Hoewel hij volgens de opvattingen van de tijd de bijbel letterlijk interpreteert, is hij er zich toch van bewust dat de betekenis van de Apocalyps en de profetieën niet altijd duidelijk zijn. Hij besluit dit onderdeel als volgt:

Dit is d'onsalighe legende van Antekerst / daerof noch al veel beschreven staet bijde propheten / dat niemant verstaen en sal voor den tijt als de selve prophetien vervult sullen worden. [CCCCXCvIa]

De vraag die lezers en toehoorders wellicht het meest interesseerde was wanneer de eindtijd zou aanbreken, m.a.w. wanneer de Antichrist zou optreden. De auteur ontwijkt die vraag niet, we laten hem hierover zelf aan het woord.

Wanneer dat Antekerst comen sal / ware my te swaer om segghen / dan dat wy wel met reden vreesen ende bycans sien door den grooten

afval vanden gheloove / dat dien tijt zeer nakende is. Niet te min alle de gheloovighen hebben altijs alsoo sorchvuldich gheweest / meynende dat dien tijt was nakende. Hoe veel te meer moghen wy dat vreesen / als wy sien dat over al daer de secten en ketterien comen / en d'overhandt crijghen / de landen verwoest worden / de sectarissen van d'een dolinghe in dander vallen / ende ten lesten onder den Turck comen. Overmits dat ic voor seker houde dat hy niet comen en sal voor dat het Evangelie voor alle natien eens ghepredict gheweest heeft / ende van dien ontfaen / ende daer naer vande selve allincxkens sal verlaeten worden / afvallende vande eendrachticheyt des gheloofs. Sommighe maeckten van Nero Antekerst inden tijt van Sinte Augustijn meynende dat hy niet doot en was / maer heymelick vervoert daer hy bewaert soude worden totte laetste tijden. Ander hebben ghewaent dat Mahumet gheweest heeft Antekerst / ende dat door hem ende zijn naercomers volbrocht soude worden al dat van Antekerst voorseyt is. Ic moet wel kennen dat Mahumet in veel saecken Antekerst gheleken heeft / en een groot voorlooper geweest van dien: maer sulcx als wy van Antekerst uute schrifturen verhaelt hebben / en can gheensins van hem verstaen worden.
 [CCCCXCVIa en b]

Daarna gaat Lambrecht in op de bewering van de protestanten die leren dat de paus zelf de Antichrist is. Volgens onze auteur is dit een waanzinnige gedachte. Hij weerlegt die bewering als volgt:

Onse sectarissen leeren dat den Paus Antekerst is / segghende dat hy hem selven verheft boven Godt ende laet aenbidden als Godt / soo dat gheheel de vergaedinghe der gheloovighen die hem naervolghen / daer door Godt verlaten : Maer aenghesien datse sulcx segghen / oft uut groote onwetentheyte / oft uut haet en nijt / groote verstoortheyte ende verbittertheyt des herten teghen haer eyghen conscientie / om dat den paus haer ketterie verdoemt en wederstaet / daer en is niet op te passen / noch ten is gheen verantwoordens weert : Want Antekerst sal wesen een seker persoonen die dry iaeren en half de gheloovighen sal vervolghen / vanden Joden voor Messias ontfaen worden / ende de propheten Enoch en Elias ter doot bringhen. Ic wilde wel dat zy eenen Paus noemden vande welcke al dit soude moeten oft moghen verstaen worden. Ic swighe dat alle de heylighen altijs met de Pausen ghemeynschap ghehadt hebben : Gelijck uut haer leven en onse historie (al isse cort) goet is om siene. Ware den paus Antekerst / soo souden zy ghemeynschap ghehadt hebben met dien / iae voorgestaen ende beschermt. Dat Paulus seght sprekende van

Antekerst dat hy sal sitten inden tempel Godts / hem vertooghende al oft hy Godt ware / dat en can gheensins vanden Paus ghenomen ofte verstaen worden / gheliick de sectarissen dat haer aenhanghers pooghen wijs te maken : Want boven sulcx als wy daeraf gheseyt hebben / het is groote blasphemie teghen Godt onsen salichmaker te seggen dat zijn sienelicke kercke teenemael hem afgaen soude / ende den goddeloosen Antekerst voor haeren Messias ontfaen.

[CCCCXCVIb]

Er zijn m.a.w. zoveel profetieën die niet in vervulling gaan zodat alleen al om die reden de paus de Antichrist niet kan zijn. Het is ook niet omdat men de paus eert – zoals dat moet met elke overheid – dat hij meteen voor God gehouden wordt. Ter illustratie wordt hier verwezen naar voorbeelden uit de Schrift.

Wat wonder ist dan dat de gheloovighen haeren herder ende stadt-houder des Heeren / wien hy de sleutels van hemelrijck belooft ende ghegheven heeft / eere bewijzen / iae voor zijn voeten vallen ende die cussen.
[CCCCXCVIIa]

Lambrecht weet wel waarom de ketters dat beweren:

Want de sectarissen en soecken anders niet met alle haer quaetspreken dan de gheloovighen vande gheestelicke overheyt te vervremden / om alsoo haer ketterie beter te vervoorderen. Sy versmaden d'overheyt om tot haer sinnelickheyt te comen / soo Judas leert / die optieghende daer in dat zy selve beschuldich zijn. Sy weten dat alle sectarissen ghenoeemt worden Antekersten als voorloopers van dien / daerom soecken zy haer vuylicheyt te decken ende daerin een ander te beschuldigen. [CCCCXCVIIa]

Door hun optreden vervullen ze een voorspelling:

Aldus volbringhen zy dat vande apostelen voorseyt is / dat inde laetste daghen sullen comen schimpers / spotters ende versmaders / ende wercken alsoo de verbolghentheyt der onrechtveerdicheyt : Want al heeft Antekerst langhe vertoeft : ende al en compt hy noch niet in persooene / soo wort nochtans heymelic voor hem den wech bereet / naer Paulus leeringhe / in alle de ghene die t'gheloove cleyne achten oft dat verlaten. Tot sulcke sal Antekerst ghesonden worden / over sulcke sal hy heerschappie hebben / van sulcke sullen de goede gheloovighen aldermeest te lijden hebben: Want de meeste vyanden van een menschen zijn zijn eyghen huysghenooten. Ghelijck ketterie selde d'eerste sonde is van een mensche / maer die daer in vallen zijn ghemeynelicken met eenighe ander sware sonden

besmeurt: alsoo sullender lutter van Antekerst bedroghen worden dan die quaetwillich oft hooveerdich gheweest hebben. [CCCCXCVIIB]

Lambrechts tractaat eindigt met een gebed om gespaard te blijven van zonden, vooral van hovaardigheid die mensen doet trappen in de val van de ketterij en de Antichrist.

Daerom bidde ic (om cort te maken) mette woorden vanden Apostel alle goede christenen die haer salicheyt liefhebben / dat de ghene die staen datse blijven staen ende ghestadich zijn / datse de waerheyt des gheloofs liefhebben op datse niet bedroghen en worden / en wachten haer van sulcke sonden / door de welcke zy van Godt souden verlaten worden. Onder de welcke een vande principaele is / groot ghevoelen van hem selven : want Godt wederstaet den hoveerdighen / maer gheeft de ootmoedige zijn gratie. Daerom bidde ic ootmoedelick de ghene die verleyt zijn / datse de waerheyt verstaende / die niet hartneckelick wederstaen / maer met alder ootmoedicheyt ontfanghen / ende Godt den Heere sal haer breeder verlichten : Want groot ghevoelen van hem selven ende cley-nachtinghe des gheloofs zijn seker trappen soo wel tot ketterie als tot Antekerst. (Einde).

Eenzijds wilde Lambrecht reageren tegen auteurs die al te gemakkelijk te weinig onderbouwde stellingen m.b.t. de Antichrist uitbrachten, anderzijds formuleerde hij een aantal opvattingen die nogal gewaagd overkomen. Een naar hedendaags aanvoelen te letterlijke interpretatie van de bijbel bracht hem daartoe. Enkele persoonlijke veronderstellingen (die hij ook als zodanig voorstelt) zijn erg vergezocht. Vanzelfsprekend mogen we zijn traktaat niet beoordelen (lees: veroordelen) steunende op de exegetische methodes van vandaag. We bedoelen onze lezers vooral kennis te geven van een aantal bevreemdende ideeën die in die tijd ook door een theoloog die zich kritisch wilde opstellen, gekoesterd en ge vulgariseerd werden.

Doorwerking van de Antekerst

Na deze uitgebreide inhoudelijke kennismaking met de *Antekerst* rijst de vraag in hoeverre priesters en gelovigen met deze opvattingen geconfronteerd werden. We vonden geen enkele rechtstreekse informatie over de invloed en de betekenis van Lambrechts geschrift over de Antichrist. We nemen aan dat hij in zijn publieke lessen in de theo-

logie te Brugge wel eens zal gesproken hebben over de Antichrist, maar hoeveel aandacht hij eraan besteedde weten we niet. De aanwijzing dat het traktaat in 1602 afzonderlijk werd gepubliceerd (in -8°), laat enige belangstelling vermoeden. Dat M. Lambrecht ondertussen bisschop geworden was, kwam de autoriteit van het geschrift zeker ten goede. Ook in 1610 werd het samen met de heiligenlevens in folio heruitgegeven. Toch weten we al bij al niet hoe de *Antekerst* werd onthaald en beoordeeld, en welk gebruik ervan werd gemaakt.

We besluiten ons verhaal met een kort onderzoek naar de plaats van de Antichrist in enkele kerkelijke leerboeken. De besluiten van het Concilie van Trente (1545-1563) behandelen deze materie niet. De gezaghebbende *Catechismus Romanus* van 1566, ook de catechismus van het Concilie van Trente genaamd, vermeldt de Antichrist bij de bespreking van het artikel 7 van het Symbolum des geloofs: Vandaar zal Hij komen oordelen levenden en doden. We citeren: *De Heilige Schriftuur duidt ons drie teekenen aan, die het laatste oordeel zullen voorafgaan: de prediking van het Evangelie over geheel de wereld, de geloofsverzeking van velen, de Antichrist. Zoo zegt, de Heer: "Dit Evangelie van het rijk zal verkondigd worden over gansch de wereld, tot getuigenis voor alle volkeren, en dan zal het einde komen" (1). En de Apostel vermaant ons, dat we ons door niemand laten verleiden, alsof de dag van den Heer aanstaande was: "Tenzij eerst de afval geschied is en de man van zonde verschenen" (2), zal het oordeel geen plaats hebben. Over de manier waarop het oordeel zal geschieden kan de pastoor gemakkelijk voldoende uitleg vinden in de voorzeggingen van Daniël (3), in de leering van de Heilige Evangelien (4), en van den Apostel (5). Het is vooral het vonnis, dat door den Rechter zal uitgesproken worden, dat we hier van nabij te beschouwen hebben.*²⁹

We stellen vast dat de behandeling van deze materie in de Romeinse catechismus vrij sober is. De Latijnse *Catechismus Romanus* was in de eerste plaats bestemd voor de pastoors en andere clerici, maar hij lag wel aan de basis van de catechismussen in de volkstaal. Deze zijn voor ons onderwerp belangrijker omdat ze ons directer

29 *Catechismus van het concilie van Trente* uit het Latijn vertaald door F. VERMUYTEN. Mechelen, 1935, p. 98-99. De verwijzingen zijn (1) Matth. XXIV, 14. - (2) II. Thess. II, 3. - (3) Dan. VII, 9. - (4) Matth. XXIV, 30. Marc. XIII, 26. - (5) II Thess. II, 11.

informereren over wat de gewone mensen mogelijk te horen kregen. In de Mechelse catechismus die in alle bisdommen werd gevolgd, staat in de tiende les (*Van het leste oordeel ende rechterschap Christi*) het volgende te lezen:

2 Vr. Wanneer sal Christus komen oordeelen?

Antw. Op het uysterste des wereldds/hoe wel dat ons den dagh onbekent is.

3 Vr. Wat teecken en sullen in de komste Christi voorkomen?

Antw. Ten eersten/een gheweldige vervolginge/die den boosen Antechrist verwecken sal. Ten tweeden/diversche schrickelijcke plagen. Ten derden/een vier dat alle dinck verslinden sal³⁰.

Vele honderdduizenden kinderen hebben deze vragen en antwoorden uit het hoofd geleerd. Die catechismus bleef meer dan twee eeuwen lang, van zijn verschijnen in 1623 tot in 1842, op enkele spelingswijzigingen na onveranderd dezelfde! Is het verwonderlijk dat wat er in te lezen stond als de onveranderlijke, eeuwige waarheid werd beschouwd? In de woelige jaren voor en na 1590 kon er maar weinig systematisch catechismusonderricht gegeven worden. Welk handboek toen gebruikt werd weten we niet.

Ook de catechismuscommentaarboeken kunnen voor de 17de-18de eeuw enige verduidelijking brengen. Werd aan ons onderwerp geen, of weinig of veel aandacht besteed en welk commentaar werd gegeven? Deze boeken waren bestemd voor de lesgevers. Welk gebruik die er dan concreet van maakten blijft een open vraag.

Een van de meest gebruikte catechismuscommentaarboeken was *Den catholycken pedagoge oft christelycken onderwyser inden catechismus* van Petrus Vanden Bossche, gepubliceerd te Antwerpen in 1685. Pater Vanden Bossche was dominicaan en praedicator generalis. Het boek werd uiteraard met kerkelijke approbatie gepubliceerd. Het kende een zeer groot succes. Dat moge blijken uit de 13 bekende herdrukken tussen 1685 en 1780³¹.

30 [DE PRETERE, W.] *Catechismus oft christelijcke leeringe ghedeyldt in vyf deelen ende een-en-veertich lessen, voor de Catholijcke Jonckheydt van het Artsch-bischdom ende alle de andere Bisch-dommen der Provincie van Mechelen*, Antwerpen, 1623, De X. Lesse.

31 Meer informatie hierover in: M. CLOET e.a., *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 214.

P. Vanden Bossche handelt over de Antichrist in zijn commentaar bij het zevende artikel van het Symbolum des geloofs, nl. “*van daer sal hij wederom komende oordelen levenden, ende dode*”³². Ook voor hem zal de komst van de Antichrist een teken zijn dat het Laatste Oordeel nabij is. De predikant schrijft geen traktaat over de Antichrist, maar vat het essentiële samen en noteert wat eventueel als commentaar bij de catechismus kan gebruikt worden. Wat pater Vanden Bossche schrijft stemt meestal overeen met gegevens die in Lambrechts traktaat voorkomen. Beiden steunen immers op dezelfde bijbelse teksten. Lambrecht haalt er evenwel veel meer aan, gaat er soms uitgebreider op in en beroept zich bovendien op enkele auteurs uit de eerste eeuwen.

Dat de wereld door Gods ingrijpen ooit zou vergaan en dat de komst door een reeks tekenen, door vele beproevingen en het optreden van de Antichrist zou voorafgegaan worden, werd algemeen aangeleerd en behoorde tot het collectief geloof van katholieken en protestanten: het stond immers in de bijbel.

Het is bekend dat predikanten steeds veel aandacht besteed hebben aan de “uitersten van de mens”, d.w.z. het laatste dat de mens zal overkomen, te weten: de dood, het oordeel, de hel of de hemelse glorie. De gedachte aan de vier uitersten werd beschouwd als een krachtig middel om het goede te doen en het kwade te mijden³³. Anderzijds lijkt de Antichrist heel weinig voor te komen en zeker geen topic geweest te zijn in de sermoenboeken³⁴.

De Antichrist heeft zich kunnen handhaven in de officiële teksten van de katholieke Kerk in de 19de en de 20ste eeuw, maar de betreffende leer is veel soberder en voorzichtiger dan in de tijd van Mathias Lambrecht³⁵.

---

32 P. VANDEN BOSSCHE, *Den catholycken pedagoge oft christelycken onderwyser inden catechismus ...*, Antwerpen, 1685, p. 71-73.

33 Voor een bredere context, zie G. VANDEN BOSCH, *Hemel, hel en vagevuur. Preken over het hiernamaals in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 17de en 18de eeuw*, Leuven, 1991.

34 We consulteerden inhoudstafels en indices van een reeks preekboeken.

35 Wie wat meer wil weten over de lotgevallen van de Antichrist in de laatste twee eeuwen kan o.a. terecht bij diverse catechismussen of catechismuscommentaren, b.v. *Catechismus of Christelijke Leerling* van de Brugse bisschop J.-J. Faict (1864-1894), Brugge, 1877, p. 16; P. POTTERS, *Verklaring van den Catechismus der Nederlandsche bisdommen*. Derde herziene en bijgewerkte druk door A. MUL-

---

DERS, 's-Hertogenbosch, 1929, p. 305-307. Deze boekentypes vermelden de drie tekenen die de wederkomst van Christus zouden aankondigen, inclusief het optreden van de Antichrist. *De Catechismus ten gebruike van al de bisdommen van België*, gepubliceerd door de bisschoppen van België in 1946 en nog heruitgegeven o.m. in 1954 en 1961 laat de vraag naar de tekenen van de komst van Christus achterwege. Blijkbaar is dit gegeven minder essentieel of belangrijk geworden. *Het Theologisch Woordenboek* o.l.v. H. BRINK (dominicaan), Roermond en Maaseik, 1952, noemt de Antichrist, "een persoon of verpersoonlijking van krachten tegen Christus werkzaam" (kol. 158). De universele *Katechismus van de Katholieke Kerk* (1995) spreekt in haar uitgebreid commentaar bij artikel 7 van de geloofsbelijdenis ("Vandaar zal Hij komen oordelen de levenden en de doden") over de laatste beproeving van de kerk. De vervolging zal velen doen afvallen van het geloof. En vervolgens: "De ergste godsdienstige dwaalleer is die van de Antichrist, d.w.z. die van een pseudo-messianisme waarin de mens zichzelf verheerlijkt in plaats van God en zijn Messias, die in het vlees gekomen is" (met in noot: Vgl. 2 Tess. 2, 4-12; 1 Tess. 5, 2-3; 2 Joh. 7; 1 Joh. 2, 18-22). Bij het wezen van de Antichrist wordt niet langer stilgestaan. Onnodig te zeggen dat het hele Antichristverhaal in ongelovige kringen sinds lang als pure fantasie werd afgewezen.

Met dank aan H. Storme en M. Therry.

Stadschirurgijns in het graafschap Vlaanderen in de 17de en 18de eeuw (Ieper en Gent)

Inleiding

Van vele steden kennen we verordeningen waarin van stadswege de taken van de chirurgijns duidelijk omschreven zijn. Grosso modo kan gesteld worden dat de chirurgijns de praktische geneeskunde uitoefenden. Dit gebeurde onder toezicht van het gilde waartoe ze eventueel behoorden en onder supervisie van het *collegium medicum*, waarin geschoolde artsen zetelden.¹ Via deze medische colleges probeerden de geneesheren angstvallig de toegang tot hun beroep en status te bewaken. De *collegia medica* bepaalden in grote mate de gezondheidszorg in de steden en hun hinterland. Deze medische colleges werden voornamelijk in de 17de maar ook nog in de 18de eeuw opgericht. Het waren de belangrijkste instellingen en controleorganen voor de toenmalige gezondheidszorg.

Gedurende eeuwen was de geneeskunde vrijwel niet aan reglementen onderworpen geweest. In verschillende steden wendden de medische beoefenaars - in het bijzonder de artsen - zich tot de magistraat met verzoeken en voorstellen voor lokale regelingen. Vanaf de 17de eeuw werden hun pogingen met succes beloond. De stedelijke

---

1 Artikel gebaseerd op de licentiaatsverhandeling van: Tine Van Bortel. *Chirurgijns, geneeswijzen en gilden, met bijzondere aandacht voor het graafschap Vlaanderen in de 18de eeuw*. Leuven, KUL-Departement Moderne geschiedenis, 2000 (promotor: prof. J. Verberckmoes).

Baudouin, F. *Liber memorialis 350 jaar Collegium Medicum Antverpiense 25 jaar geneeskundige dagen van Antwerpen*. Antwerpen, 1970; Sas, G. *Het Collegium Medicum van Gent in de zeventiende en de 18de eeuw*. Leuven, 1971; Vandewiele, L.J. "Vergelijkende studie over de collegia medica in België", *Pharmaceutisch Tijdschrift voor België*, 7 (1956) pp. 145-169; Van Hee, R. *In de voetsporen van Yperman: Heelkunde in Vlaanderen door de eeuwen heen*. Gent, 1990, pp. 126-140.

magistraten gingen geleidelijk over tot de oprichting van een *collegium medicum* dat de uitoefening van de geneeskunde in de stad en het omliggende platteland controleerde. Het eerste medisch college in de Zuidelijke Nederlanden werd opgericht in Antwerpen op 28 april 1620. Het duurde echter tot 1659 vooraleer dit college werkelijk van start kon gaan. Te Brussel werd het eerste *collegium medicum* in 1649 opgericht. Voor het graafschap Vlaanderen kwamen de eerste medische colleges er te Gent (1663), te Kortrijk (1683) en vervolgens te Brugge (1760). Te Dendermonde werd reeds in 1677 een college opgericht maar dit draaide op een mislukking uit en pas in 1754 werd het heropgestart. Dat er in Ieper en Doornik een medisch college heeft bestaan, wordt niet betwist. Door oorlogsomstandigheden zijn de archieven echter verloren gegaan en kan de werking ervan niet in detail gereconstrueerd worden.² De samenstelling van de medische colleges was in de diverse steden verschillend. Elk college bestond uit een superintendent en een aantal assessoren. De superintendent, of rechter, was een schepen die door de stadsmagistraat voor onbepaalde duur werd aangesteld. De assessoren moesten hem adviseren in verband met de geschillen die ze voorgeschiedt kregen. Terwijl in het Brussels en het Antwerps medisch college enkel geneesheren een plaats hadden, maakten in alle andere colleges ook chirurgijns en apothekers er deel van uit.³

Al snel zou blijken dat niet iedereen in de medische wereld gelukkig was met de oprichting van deze controleorganen. Eerst en vooral wensten de colleges de onbekwamen uit de medische beroepen te weren. Er kwam controle op de uitoefening van de medische beroepen. Wanneer artsen, chirurgijns, rondreizende 'operateurs' en anderen in de stad wensten te praktiseren, moesten zij hiervoor eerst een verzoek indienen bij de wethouders. Dezen speelden het verzoek voor advies door naar het *collegium medicum*. Dit advies werd dan meestal door de magistraat gevolgd. Bij een positief advies werd men ingeschreven in het register van het college waarbij ook een vaste som als intredegeld moest worden betaald.

Het was dus niet zozeer het weren van onbekwame beoefenaars

---

2 Vandewiele, L.J. "Vergelijkende studie", pp. 145-169.

3 Vandewiele, L.J. "Vergelijkende studie", pp. 145-169; Van Hee, R. *Heelkunde*, p. 128.

der geneeskunst als wel het behoud van de belangen en de hiërarchie van alle legale medische beoefenaars, dat het medisch college voor ogen stond. Het medisch college zorgde bovendien voor een strikte omschrijving van de verschillende medische beroepen. Ook in de opleiding van de chirurgijns en apothekers in spe had het college inspraak. De oprichting en uitvoering van de medische colleges lokte veel protest en verzet uit, in het bijzonder bij de apothekers. Op het einde van het Ancien Regime zouden deze colleges samen met alle andere oude instellingen opgeheven worden.

Opleiding en gildewezen

De stadschirurgijns waren verenigd in een gilde. Wilde men toetreden tot het chirurgijnsgilde, dan diende men - na als leerling de leertijd te hebben doorlopen - een examen af te leggen voor een commissie. Deze commissie bestond uit gildemeesters waaraan meestal nog een stadsmeester werd toegevoegd. Indien de leerling-chirurgijn voor het examen slaagde, werd hij als 'gezworen' meester-chirurgijn erkend en mocht hij toetreden tot het gilde en zich vestigen op de plaats waar het examen was afgenomen. Met andere woorden: deze examens waren plaatsgebonden en legden een geografische beperking op. Andere steden konden gerust andere klemtonen en andere voorwaarden opleggen voor het toetreden tot een gilde of het slagen voor een examen. Stedelijke diploma's voor chirurgijns en barbiers waren uitsluitend plaatselijk geldig. Dit illustreert het voorbeeld van de chirurgijn Jan Palfijn (1650-1730). Palfijn woonde en werkte op verschillende plaatsen in het graafschap Vlaanderen, namelijk in Kortrijk, Gent en Ieper. In elke stad moest hij telkens opnieuw een chirurgijnsopleiding en een examen afleggen vooraleer hij zich als volwaardig chirurgijn kon vestigen.

Van de examenvragen, die aan de leerling-chirurgijn werden gesteld, zijn er voornamelijk in stedelijke archieven voorbeelden bewaard gebleven. Vermits het instrumentarium waarvan de chirurgijn zich bediende te duur was om zelf aan te schaffen, kon de chirurgijn dit van het gilde lenen wanneer ze een grote operatieve ingreep moesten verrichten. Eenvoudiger materiaal zoals aderlaatmesjes, bekkens om het bloed op te vangen en klisterspuiten kon de chirurgijn zich

zelf veroorloven, samen met scheermessen, kammen en scharen indien hij zijn beroep combineerde met dat van barbier. Meestal bezat het gilde nog een bibliotheek met medische werken, kruidenboeken en anatomische atlanten. Een bescheiden apothekerskast was ook aanwezig om de beginnende leerlingen in te wijden in de beginselen der geneeskruidkunst.⁴

Buiten het graafschap Vlaanderen zijn reeds enkele chirurgijngilden bestudeerd, onder andere die van Leuven, Tongeren, Luik en andere steden.⁵ Voor het graafschap Vlaanderen is er sporadisch onderzoek verricht naar chirurgijngilden.⁶ In wat volgt worden twee van de belangrijkste en oudste chirurgijngilden van het graafschap Vlaanderen vergeleken, namelijk die van Gent en van Ieper. Hierbij treden veel gelijkenissen op in de opleiding van chirurgijn-barbiërs en hier en daar specifieke nuanceringen aangepast aan de noden van elke stad. Het register van de chirurgijn-barbiërs van de stad Gent dat we onderzochten dateert uit de 17de eeuw (1654-1681). Voor de 18de eeuw vonden we geen dergelijk register terug. De namen van de leerling-chirurgijns en de inschrijvings- en les gelden die ze moesten betalen, werden in een apart boek geschreven, daterend uit 1654 en door-

-
- 4 Baillien, H. *De geneeskundige diensten der stad Tongeren in vroeger eeuwen*. Tongeren, 1949; Brans, P.H. "Chirurgijns en chirurgijngilden in de Zuidelijke Nederlanden", *Biologisch Jaarboek*, (1956) pp. 327-347; Idem, "Gilden in België, Nederland en Luxemburg, waartoe apothekers hebben behoord", *Pharmaceutisch Tijdschrift voor België*, VI (1954) p. 31; Daem, M. *Van baardemaker tot barbier: Gentse chirurgijn-barbiërs*. Gent, 1977; Jacobs, M. en Vanbellinghen, M. "Ambachten in de Zuidelijke Nederlanden (vóór 1795), een bijdrage tot de samenstelling van een bibliografische lijst van studies verschenen in de 19de en 20ste eeuw", *Oost-Vlaamse Zanten*, LXXIV (1999) 3; Keulemans, Th. *Gildewezen, opkomst en bloei en verval*. Den Haag, 1941; Laureys, V. *Een sociale studie van de leden van het chirurgijns- en barbiërsambacht te Leuven in de 18de eeuw*. Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Geschiedenis, 1984; Meulemans, A. "Bijdragen tot de geschiedenis van de Leuvense ambachten: de barbiërs en chirurgijns", *Eigen Schoon en de Brabander*, (1956) nrs. 1 t.e.m. 8; Van Schevensteen, A.F.C. *Les statuts du collège de la chirurgie à la fin de l'Ancien Régime et L'état de la corporation des chirurgiens-barbiërs à Anvers en 1784*. Antwerpen, 1926.
  - 5 Idem noot 4; Tihon, F. *Les statuts de l'association des médecins, chirurgiens, barbiërs de la ville de Liège et de la banlieue, ou compagnie de Saint Cosme et de Saint Damien*, S.I., S.d., pp. 551-557.
  - 6 Over het barbiërs-chirurgijngilde van Gent verscheen reeds een werk van Marcel Daem (*Van baardemaker tot barbier*). Dit werk schetst de evolutie van het gilde. De nadruk van het werk ligt echter op de evolutie van de barbiërs naar het beroep van kapper in de loop van de 18de en de 19de eeuw.

lopend tot 1762. Dit handboek loopt dus wel door tot het einde van de 18de eeuw samen met het handboek waar de namen van de vrijmeesters werden in opgetekend (1654-1795). Het zeer lijvige Ieperse register der chirurgijns dateert uit de 18de eeuw (1725-1795). In dit register werden de namen van de leerlingen met hun inschrijvingsgelden wel opgenomen. Zowel in het register van Gent als in dat van Ieper werden de namen van de gezworenen opgetekend evenals jaarlijkse rekeningen, getuigschriften van nieuwe meesters en rechterlijke vervolgingen tegen kwakzalvers die zich op het arbeidsterrein van de keure waagden. Het register van Ieper bevat echter nog meer informatie. Het is een uniek document vermits er een hoop informatie in staat omtrent de zware schuldenlast die het gilde diende af te betalen, hun instrumentarium, de bibliotheek en het honorarium van de Ieperse chirurgijns. Voor zover bekend uit de literatuur en de bronnen is dit tot nu toe het enige register dat zoveel informatie nalaat over de gebruikte instrumenten en boeken en over de lonen van chirurgijns.⁷

Bij de aanvang van de 17de eeuw kwam er een kentering in het Gentse stadsleven. De stad ging een rustigere periode tegemoet. Een halve eeuw later, omstreeks 1650, waren de resultaten van deze gunstige evolutie zichtbaar op economisch gebied. Er ontstond een tijdelijke heropleving van de ambachten en de neringen. Ambachtsorganisaties hernieuwden hun reglementen en poogden hun voormalig beroepsmonopolie nieuw leven in te blazen. De nering van de chirurgijn-barbiërs nam deze gunstige gelegenheid te baat om te starten met een nieuw gildeboek: *Register chirurgijns-barbiërs, inhoudende de naemen van de hooftmans, gheswoornen, als oock coopers van de neiryng van het jaer 1654 tot en met 1681*. Op de eerste bladzijde van dit

7 Gent. Stadsarchief, fonds Chirurgijns-barbiërs, Nr. 166/2: *Handtboeck van leernechten der chyrurgijns waer in kan gesien worden bij wien zij hebben ghewoont en ofse hun leerjaeren hebben voldaan als oock zijn begin genomen heeft*. Akt. 1654, (1654-1762) [Verder afgekort tot *Handtboeck van leernechten*]; Gent, Stadsarchief, fonds Chirurgijns-barbiërs, Nr. 166/3: *Register chirurgijns-barbiërs, inhoudende de naemen van de hooftmans, gheswoornen, als oock coopers van de neiryng van het jaer 1654 tot en met 1681, (1654-1681)* [Verder afgekort tot *Gents Register*]; Gent, Stadsarchief, fonds Chirurgijns-barbiërs, Nr. 166/4: *Hantboeck van de meester-chirurgijns beginnende van den jare 1654, (1654-1795)* [Verder afgekort tot *Handtboeck Meesters*]; Leuven. Universiteitsbibliotheek, Tabularium: *Register van het corpus der vrij meesters in de conste der chirurgie deser stadt iper van haer lieden jaerlijcksche rekeninghen beginnen den XV maerte 1725, (1725-1795)* [Verder afgekort tot *Iepers Register*].

register staan de namen van de hoofdman en de twee gezworenen vermeld. Opvallend is dat de hoofdman de titel “doctoer in de medecine” toegeschreven kreeg.⁸ In het midden van de 17de eeuw was het aantal personen dat het vrijmeesterschap kond behalen - men sprak toen van *coopen* - zeer gering. Tussen de jaren 1654 en 1681 varieerde het aantal toetredingen van nieuwe meesters of *coopers* van geen enkele tot zeven per jaar. De namen van de leerling-chirurgijns werden in een apart handschrift vermeld, dat de titel draagt: *Hantboeck van leercknechten der chyirurgiens waer in kan gesien worden bij wien zij hebben ghewoont en ofse hun leerjaeren hebben voldaan als oock zijn begin genomen heeft. Akt. 1654*. Het handboek is ingedeeld in twee kolommen, links noteerde men de toetreding, rechts de uittreding van de leerlingen. De eerste inschrijving gebeurde op 1 november 1654. In de linkerkolom staat te lezen: “... Meester Herman Wouters, Jan Cornelis fils Jan om bij hem te lederen de kunst der chirurgie... solvaat x s.... Joan Pape”. In de rechterkolom staat dan: “Volgens getuygenisse van Meester Herman Wouters heeft Jan Cornelis voldaan aen zijn leerjaeren... solvit x s”.⁹ Voldeed een leerling niet aan zijn voorschreven leertijd, dan kon dit het gevolg zijn van het overlijden van zijn meester. In dit geval stond er naast zijn naam: “... meester dood en begraven...”. Ofwel verliet de leerling vroegtijdig zijn meester en noteerde men: “... es sonder voldoeninghe van tijt verhuyst...”. De laatste inschrijving van leerling-chirurgijns werd in 1795 “te boucke gestelt” en vermeldt slechts één leerling. Het leerlingenaantal lag laag. Voor het jaar 1655 staan er maar vier leerlingen genoteerd en slechts drie in 1656. Voor 1658 staan er dan wel zes leerling-chirurgijns genoteerd. Te Gent betaalden de leerlingen 10 schellingen bij hun inschrijving en 10 bij hun uittreding. Vanaf 1700 betaalden de leerlingen ook een jaarlijks lesgeld van 5 schellingen.

In Ieper tekende zich een vergelijkbare situatie af. Het gildewezen van Ieper werd blijkbaar geregeld volgens de ordonnanties van 1690 en de nieuwe ordonnanties uitgevaardigd in 1696. Herhaalde malen komt in het register voor: “... en dit volgens de nieuwe ordonnantie vande 30 octobre 1696 ...”.¹⁰ Het gilde werd van hogerhand gecon-

8 *Gents Register*, f. 1.

9 *Hantboeck van leercknechten*, f. 1 ev.

troleerd. In de marges staan vaak opmerkingen en de nodige correcties. De Ieperse gilde was, evenals de Gentse gilde, niet zo groot. In 1725 telde ze maar 12 leden en op het einde van haar dagen slechts 8 leden. In de beginperiode van het Ieperse chirurgijns-gilde zag de financiële toestand er niet zo rooskleurig uit. Regelmatig noteerde men een negatieve eindbalans: "... dus meer betaelt als ontfaen...".¹¹ Het chirurgijns-gilde van Ieper kampte met een zware schuldenlast van 1800 gulden waarop ze rente moest betalen. Deze schuldenlast werd op lange termijn afbetaald. De rente werd afgedragen aan een zekere priester Codde.¹² Het is niet duidelijk van wie het gilde oorspronkelijk geleend had. Nergens staat vermeld waar die zware schuldenlast vandaan kwam. Om de schuldenlast te delgen werden er twee financiële maatregelen getroffen door het gilde. Zo moesten alle leden van het gilde "seven groote" per week betalen. Dit was amper genoeg om de rente te dekken, laat staan voor de afbetaling. Dus trof men een tweede maatregel die meer opbracht. Dit was het admissiegeld dat de nieuwe chirurgijns dienden te betalen bij hun toetreding tot het gilde. De zonen van vrije meesters betaalden hiervoor honderd gulden, vreemden 150 gulden.¹³ Dit waren vrij hoge bedragen voor die tijd. Eveneens dienden vreemden een leerlingengeld van tien gulden, later maar vijf gulden, te betalen. De zonen van vrije meesters' zoons dienden geen leerlingengeld te betalen. Door deze financiële maatregelen slonk de schuldenberg omstreeks 1755 van 1800 gulden tot 400 gulden. De leden van het gilde dachten dat ze nu snel verlost zouden worden van de bijdragen die ze moesten leveren. Niets was minder waar. De bestuursleden van het gilde beslisten in de "extraordinaire vergaederijnghe" van 17 oktober 1755 om een rekest te sturen naar de voogd en de schepenen van de stad Ieper. Hierin vroegen ze om het eerste artikel van hun keure "in zijn vigeur ende observantie te laeten continueren". De bestuursleden van het gilde vonden het namelijk oneerlijk dat zij en hun voorgangers ertoe hadden bijgedragen om de zware schuldenlast te vereffenen en dat de nieuwkomers

10 *Iepers Register*, f. 39.

11 *Iepers Register*, f. 115 v.

12 *Iepers Register*, f. 166 r.-v.

13 Vrije meesters waren meester-chirurgijns die erkend poorter waren van de stad. 'Vreemden' waren leden van buiten de stad die geen erkend poorter of 'burger' waren van die stad.

niets zouden moeten afdragen. Bovendien waren extra inkomsten nodig voor het kopen van allerlei chirurgische instrumenten en boeken ten gerieve van het gilde. Op 27 oktober 1760 kreeg het gilde de toestemming om het admissiegeld verder te innen om er instrumenten en boeken mee te kopen. Als vergader- en bewaarplaats voor dit alles kregen de chirurgijns de foerierskamer op het stadhuis toegewezen. De stad Ieper keurde in een schrijven deze aanvraag van het chirurgijns-gilde goed en voegde er een uitgebreide "Ampliatie van Keure" bij. Tenslotte wezen ze het gilde op haar verplichting om deze "Ampliatie" in hun register op te nemen en een gedetailleerde inventaris bij te houden over de aangekochte instrumenten en boeken.¹⁴

De tijdelijke heropleving van de ambachten en neringen van het midden van de 17de eeuw tot het begin van de 18de eeuw bracht ook een hernieuwing van de reglementen met zich mee. Het idee van de terugkeer naar het corporatief stelsel won veld. Dokters, maar ook apothekers en chirurgijns, voelden het groeiend verlangen om zich te distantiëren van de barbiers. Met dit doel voor ogen werden de *collegia medica* opgericht. Dat gebeurde te Gent in 1663. Voor Ieper is dit niet duidelijk. Het staat vast dat er in Ieper een medisch college bestond, doch wanneer dit werd opgericht lijkt niet te achterhalen. Wegens oorlogsomstandigheden zijn de meeste archieven verloren gegaan.¹⁵ De oprichting van deze colleges beoogde de ernstige wetenschappelijke beoefening van de geneeskunde en wilde paal en perk stellen aan de "verscheidene vreemde ende onvrije persoonen" die zich "bemoeijehde met de chirurgie te exerceren ten grooten naedeede van het vooseyde corpus ende van het publiek".¹⁶ Maar de belangrijkste redenen waren vooral de duidelijke afbakening en omschrijving van de medische hiërarchie. Enkele artikelen die in 1663 werden opgesteld door de stad Gent geven dit duidelijk weer. Zo mochten doktoren geen medicamenten samenstellen noch verkopen, zodat de apothekers en de chirurgijns geen reden tot klagen hadden. Ook mochten zij zich niet bemoeien met het ambt van chirurgijn. Om bedrog te voorkomen bij het aanvaarden van een nieuwe meester-apotheker,

14 *Iepers Register*, f. 166 r.-v.

15 Sas, G. *Het Collegium Medicum van Gent*; Vandewiele, L.J. "Vergelijkende studie over de collegia medica", pp. 145-169.

16 *Iepers Register*, f. 133.

chirurgijn of barbier in het gilde, moest de aanvrager eerst zijn leertijd volbracht hebben. De patroon was verplicht naam en toenaam van de leerjongen aan het College bekend te maken. Hierbij moest hij een duidelijke verklaring afleggen over de duur en de genoten beroepsopleiding. Alvorens het eindexamen af te leggen moesten de leerlingen bewijzen dat ze zonder onderbreking in de stad gewoond hadden bij een meester-chirurgijn. Gedurende hun leertijd dienden ze flink te oefenen en drie achtereenvolgende jaren praktijk in de chirurgie te volgen bij een leermeester. In Ieper waren dit twee verplichte leerjaren. De leerknechten mochten geen kostbare mengsels samenstellen. Een gezworen chirurgijn kon maar erkend worden nadat hij geëxamineerd was door de leden van het medisch college over de leerstof en de behandeling der chirurgie. Indien de kandidaat slaagde voor zijn examens en in het gilde opgenomen wilde worden, diende hij een eed af te leggen en een bijdrage te betalen voor het College-lidmaatschap. Het was niemand toegelaten het barbierschap en de chirurgie uit te oefenen tenzij hij behoorlijk als barbier-chirurgijn erkend was, overeenkomstig de desbetreffende statuten. Kwakzalvers en landlopers werden uitgesloten. Dergelijke personen en ook apothekers mochten geen urineonderzoek doen, noch eigenmachtig voorschriften geven aan zieken. Tenslotte vermeldde dit statuut nog dat de chirurgijns geen inwendige ziekten mochten behandelen.¹⁷

De medische colleges beoogden wat zij zagen als de sanering van de genees- en heelkunde, die voordien nog gedeeltelijk in handen berustte van de barbiers. Vanaf de oprichting van het Medisch College te Gent in 1663 tekende zich een sterke scheiding af tussen de barbiers en de chirurgijn-barbiers. De barbier stond als het ware voor de keuze, ofwel zich bezig houden met het knippen van haren, ofwel de weg van de chirurgie opgaan. Toch was de scheiding niet abrupt. Chirurgijns en barbiers zouden nog jarenlang een zelfde examen moeten afleggen. De praktijk van de heelkunde begon wel een belangrijker rol te spelen. Het leek moeilijk aanvaardbaar voor barbiers en pruikenmakers, die bijna alleen maar haren knipten, dat zij

---

17 Gent. Stadsarchief, fonds Chirurgijns-barbiers, Nr. 166/11: *Ordonantien ende Statuten ghemaect bij de Heere en Weth der Stede van Ghendt, ende gheapprobeert bij syne majesteit op het faict vande medecijne raeckende de docteurs, apothecarissen enne chirurgiens. Ghepubliceert bij consente van Heer ende Weth met Trompette naer costuyne den XV Septembre 1663*, f. 21.

dezelfde capaciteiten moesten bezitten en hetzelfde examen afleggen als de chirurgijn-barbiers. Zij zouden hier herhaaldelijk tegen ingaan, echter lange tijd zonder resultaat. Ondanks het feit dat de beroepen van barbier en chirurgijn steeds verder uiteen groeiden, bleef het gilde aan haar prerogatieven vasthouden. Beiden moesten dus nog een zelfde examen afleggen.

Het programma van de beroepsopleiding tot chirurgijn-barbier te Gent hield in: het leren maken van vliemen en lancetten, drie jaar officieel in de leer gaan bij een meester-chirurgijn en eveneens drie jaar cursussen chirurgie en anatomie volgen. Het leren maken van vliemen en lancetten gebeurde op ambachtelijke wijze, zoals bij de smid. Een klompje ruw ijzer werd verwerkt tot een scherpe vliem of lancet om er aderlatingen mee te verrichten. Deze praktijk van het maken der vliemen vonden we in het register van de chirurgijngilde van Gent terug, niet in dat van Ieper. Geleidelijk aan verdween deze voorwaarde uit de opleiding van de chirurgijns te Gent en werd het maken van vliemen aan de smid overgelaten.¹⁸

Zowel te Gent als te Ieper dienden leerlingen in dienst te gaan bij een meester-chirurgijn om de praktische knepen van het beroep onder de knie te krijgen. Te Gent waren dit drie verplichte leerjaren, te Ieper maar twee. Verder dienden leerlingen te Gent vanaf 1680 eveneens gedurende drie jaar verplichte leergangen te volgen. De lesgevers dienden een aanwezigheidslijst bij te houden. Hiertegen rees veel protest van de leerling-chirurgijns maar ze trokken aan het kortste eind. Over het inrichten van verplichte leergangen chirurgie en anatomie vonden we geen informatie terug in het register van Ieper. Dit wil echter niet zeggen dat deze lessen daar niet gedoceerd werden. We kunnen er echter geen uitsluitsel over geven.¹⁹

De lessen anatomie en chirurgie te Gent werden gegeven door erkende lesgevers en vonden meestal plaats aan het Medisch College. Aanvankelijk was het de bedoeling om de lessen te laten doceren door artsen. Dit ging echter niet door. De lessen zouden door erkende chirurgijns worden gegeven. De meest gezaghebbende figuur in die tijd was ongetwijfeld de hoger genoemde anatoom-chirurgijn Jan Palfijn. Palfijn was lid van de nering maar verdiepte zich ook in wetenschap-

---

18 Daem, M. *Van baardemaker tot barbier*, pp. 15-24 en 29-32.

19 Ibidem.

pelijk werk. Hij doceerde de leergangen anatomie en chirurgie. De pseudo-wetenschappelijke geleerdheid van sommige collega's irriteerde hem dermate dat hij later uit het gilde zou stappen.²⁰

In aansluiting bij de cursus anatomie die Palfijn doceerde, werd er in maart 1730 door het Gentse Medische College een officieel verzoek gericht tot de Raad van Vlaanderen. Hierin vroeg men om over het lichaam van een gehangene te mogen beschikken. Jan Palfijn had namelijk de verplichting op zich genomen om onderwijs te verschaffen aan leerlingen- en meester-chirurgijns, telkens als hij over een lichaam van een overledene beschikte. Een zekere Philippe Boschman werd in maart 1730 met de strop opgehangen op de Vrijdagmarkt en werd nadien overgebracht naar de galg op de Meulestede. De verzoeker vroeg ook om Philippe Boschman, na de anatomische lessen, in gewijde aarde te begraven.²¹

Omstreeks 1708 werd het leerplan door een stadsordonnantie uitgebreid. Lesgevers dienden onderricht te geven over de voornaamste beenderen en de wijze waarop ontwrichte en gebroken ledematen terug aaneengezet moesten worden. Minstens éénmaal per jaar dienden de belangrijkste operaties op een lijk uitgevoerd te worden. De lesgevers van de osteologielessen werden door de stad vergoed zodat de leerlingen de lessen gratis konden bijwonen. Vanaf 1714 waren ook de zonen van meester-chirurgijns verplicht om deze drie jaar durende opleiding chirurgie en anatomie te volgen. Het was Jan Palfijn die te Gent om deze maatregel vroeg.²²

Examens brachten heel wat zorgen mee voor de nering van Cosmas en Damianus en het Medisch College. De discussies over toelatingsvoorwaarden, leerjaren, examengeld en zo meer, liepen vaak hoog op. Vooraleer de leerling-chirurgijn zijn aanvraag tot het afleggen van het examen kon indienen, moest de kandidaat zowel te Gent als te Ieper kunnen bewijzen dat hij officieel in de leer was geweest bij een meester-chirurgijn. Te Gent diende hij ook te bewijzen dat hij de drie jaargangen chirurgie en anatomie had gevolgd. Daarna kon de

---

21 Blondeau, R.A. *Palfijn: een Vlaams heelmeester uit de 17de en 18de eeuw*. Tielt, 1997, pp. 89-109; Daem, M. *Van baardemaker tot barbier*, pp. 39-51.

22 Blondeau, R.A. *Palfijn*, pp. 89-109; Daem, M. *Van baardemaker tot barbier*, pp. 39-51.

23 Ibidem.

leerling zijn kandidatuur stellen bij het Medisch College. Zowel te Gent als te Ieper werd er aan de reglementering van de leerjaren streng de hand gehouden. Elke afwijking moest aangevraagd worden in de vorm van een dispensatie. Dispensatie wilde zeggen dat de aanvrager van de bewijskracht van de vooropleiding kon worden ontslagen. Dergelijke aanvragen kwamen, vooral vanwege leerlingen die ver buiten de stad woonden, veel voor. Het grote gevaar was dat hier misbruik van gemaakt zou worden. Dit kon de vooropleiding in gevaar brengen.²⁴

Het inschrijvingsgeld voor de examens kwam ten goede aan het College, zijn griffier en aan de gezworenen en ouderlingen van het gilde. De bestuursleden van de stad lieten dan weten wanneer het examen kon doorgaan. Het afnemen van de examens voor meester chirurgijn-barbier berustte voor het grootste deel bij het medisch college.

Het examen bestond onder andere uit het maken van drie vliemen uit ruw ijzer, althans te Gent. De grootste brokken van de examenstof waren evenwel de heekkunde en anatomie. De examinandus moest hiervan zowel een praktisch als een theoretisch examen afleggen. Zo diende hij drie goede aderlatingen te verrichten: één in de hand, één in de arm en één in de voet. Verder moest hij zonder enige moeite twee kiezen kunnen trekken, één aan de linkerkant en één aan de rechterkant. Wie de patiënten waren waarop deze praktische proeven werden toegepast is niet duidelijk. Waren deze proefpersonen vrijwilligers of misschien veroordeelden die hiervoor werden ingeschakeld? Hierover vonden we geen uitsluitsel in de bronnen en in de literatuur. Verder werd de kandidaat-chirurgijn grondig ondervraagd over zijn theoretische beroepskennis. Om vrijmeester te worden, werden de chirurgijns te Gent eveneens grondig geëxamineerd over het boek *Grande Chirurgie* van Guy de Chauliac, een bekend veertiende-eeuwse Franse chirurg van de medische faculteit aan de universiteit van Montpellier. Dit was niet het geval te Ieper.

Na het behalen van het diploma kon de chirurgijn lid worden van het gilde en zich vestigen als zelfstandig chirurgijn. Alvorens lid te worden van het chirurgijngilde moest de nieuwe meester, zoals hoger reeds vermeld, zowel te Gent als te Ieper intredegeld betalen.

---

24 Van Der Hoeven, J. "Een en ander over examens bij chirurgijngilden en over het vroedkundig examen", *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1937, pp. 54-69.

Verder diende hij een eed af te leggen en was het de gewoonte dat de nieuwe meester de overige gildeleden trakteerde, meestal op koekjes en wijn. Deze bijdrage werd ook wel eens de “wijn pennijnghen” genoemd.²⁵ De nieuwe meester mocht niet te dicht in de buurt gaan wonen van zijn vroegere meester. Dit werd als oneerlijke concurrentie beschouwd. Als de leermeester daartoe toestemming verleende mocht dit wel. Een andere mogelijkheid was het zich vestigen als chirurgijn op het platteland.

De misbruiken in de leertijd namen in de 18de eeuw zo geweldig toe, dat de overheid zich verplicht zag maatregelen te nemen om de belangen van de leerlingen te behartigen. Keizerin Maria-Theresia nam, naast het gewone onderwijs, ook de belangen van de Gentse chirurgijn-barbiersopleiding ter harte. Op 23 september 1739 richtte de keizerin een brief aan het College waarin ze Gent terechtwees op het feit dat de inschrijvingen in het leerboek niet altijd strookten met de reglementering. Tevens vaardigde zij een ordonnantie uit die alleen van toepassing was voor de stad Gent. Vanaf nu moest de leerling-chirurgijn er zelf op toezien dat zijn patroon-leermeester hem inschreef. Deze inschrijving moest gebeuren bij de indiensttreding. De periode vóór de datum van inschrijving telde officieel niet meer mee als vooropleiding. De meester-chirurgijn die in gebreke bleef, moest een boete betalen, aangezien de leerling het slachtoffer werd van zijn nalatigheid. De poging tot sanering van de opleiding had weinig gevolgen voor het aantal ingeschreven leerlingen.²⁶

De tijd is het sterkste wapen geweest om het gildewezen te laten doodbloeden. Bovendien was de financiële toestand van de gilden op veel plaatsen zeer ongunstig. Ook de nering van de chirurgijn-barbiers te Gent had in haar laatste jaren met zware financiële tekorten te kampen. Het chirurgijnsgilde van Ieper daarentegen had haar schulden afbetaald en voor haar ging het net iets beter. Tenslotte stelde de Franse overheersing in de bezette gebieden een einde aan de instellingen van het Ancien Regime. Het chirurgijnsgilde van Ieper voelde de dreiging en verhuisde al haar bezittingen van de foerierskamer van het stadhuis van Ieper naar de woning van een zekere Pieter Cazier “Baes bakker”. Op 18 november 1790 tekende Cazier een ont-

25 *Iepers Register*, f. 44.

26 Daem, M. *Van baardemaker tot barbier*, pp. 51-60.

vangstbewijs waarin hij verklaarde dat hij de hele inboedel had “geplaceert in den voor camer van mijn ende mij belast van voor alles te sorgen ende responsabel te sijn om alles het gonne te kort bevonden te vergoeden”.²⁷ Volgens de jaarrekening van 1790 kreeg Cazier hier jaarlijks 36 gulden voor. Achttien maanden later gebeurde er een nieuwe verhuis. Heel de inboedel ging deze keer naar de woonst van “confrater gargan” die de jongste chirurgijn van het gilde was. Op 16 mei 1792 tekende hij voor ontvangst. Gargan kreeg slechts 18 gulden per jaar voor de bewaring van de goederen. In november van dat jaar rukten de Franse legers de Oostenrijkse Nederlanden binnen. Het decreet *Le Chapelier* verbood reeds in 1791 de oprichting van gelijk welke organisatie gericht op de bescherming van de beroepsbelangen. De gilden werden ontbonden en hun bezittingen verbeurd verklaard. De laatste gegevens die genoteerd werden voor de chirurgijnsgilden van Gent en Ieper dateren uit 1795. De laatste jaarrekeningen van het Ieperse chirurgijnsgilde dateren uit het jaar 1794. Voor 1795 staat er enkel nog het verslag van de laatste vergadering van 26 september opgetekend. Alle bezittingen van het gilde werden uit het huis van Gargan gehaald en “in acht ten besten mogelijk sijnde gelijke deelen” verdeeld.²⁸ In feite was het een roemloos einde voor het Ieperse gilde dat zich nu net beloftevol aankondigde. De leuze “vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid” opende de poort voor het vrij uitoefenen van de beroepen. De beroepsorganisaties, gesteund op en beschermd door gilden, privileges, reglementen en statuten, behoorden tot het verleden.²⁹

---

27 *Iepers Register*, f. 316 r. - 322 v.

28 *Iepers Register*, f. 316 r. - 322 v.

29 Van Andel, M.A. “Uit de laatste jaren der chirurgijnsgilden”, *Nederlans Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1919.

Joannes Bernardus Jacobs³⁰

De Gentse stadschirurgijn Joannes Bernardus Jacobs kan gelden als een model van een Vlaams stadschirurgijn ten tijde van de Verlichting. Hij zag het levenslicht te Lochristi op 7 september 1734 en was de tweede telg in het gezin Jacobs. De eerstgeborene heette ook Joannes Bernardus maar stierf reeds in zijn kleuterjaren. Het echtpaar Jacobs-Nimmegeers kreeg 13 kinderen, van wie er 2 jong stierven. De vader van Joannes Bernardus was meester-chirurgijn en de moeder had een naaiwinkeltje. Zij waren ijverige lui die niet alleen 11 kinderen grootbrachten maar ook nog eens bezitters waren van meer dan 3 hectare 88 are landbouwgrond met twee behuisde hofsteden, hun eigen huis niet meegerekend. Verder hadden ze nog twee obligaties met een gezamenlijke waarde van 70 pond groot wisselgeld en vier kleine 'bezette renten'. Joannes Bernardus groeide dus op in een tamelijk welvarend gezin. Om hun standing te bevestigen, werd de moeder van Joannes Bernardus bij haar dood op 8 juli 1751 plechtig in de kerk begraven. Op dat ogenblik verbleef Joannes Bernardus te Gent. Hij genoot er middelbaar onderwijs, waarschijnlijk in het college van de paters Augustijnen aldaar. Zijn naam werd echter niet in de archieven van het klooster teruggevonden. Dit hoeft niet meteen een argument contra te zijn vermits veel archivalia door een brand in 1838 verloren gingen.

Zijn opleiding tot chirurgijn begon Joannes Bernardus in het Pruisen van Frederik de Grote. In 1758, toen hij 24 jaar was, werkte hij in de hospitalen van Berlijn en Maagdenburg. Pruisen en Engeland zaten op dat ogenblik verwickeld in de Zevenjarige Oorlog tegen Oostenrijk, Frankrijk en Rusland. Of Joannes Bernardus dienst deed als burgerlijk of militair chirurgijn is niet geweten. In de herfst van

---

30 De Waele, "L'enseignement de l'art des accouchements à Gand dans les siècles passés", *Les Cahiers de la Biloque*, 6 (1956) pp. 4-5; Duverger, E. "Le cabinet d'histoire naturelle du medecin gantois Jan Bernard Jacobs (1734-1790)", *Les cahiers de la Biloque*, (1962) pp. 131-136; Ossieur, E.G.R. "Jan Bernard Jacobs", *Nieuw Biografisch Woordenboek*, VI (1974) pp. 490-492; Idem, "J.B. Jacobs: chirurgijn, verloskundige en auteur", *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde in Gent*, 26 (1972) pp. 69-91; Van Damme, L. "De Vroedkundige Oeffenschool van Jan Bernard Jacobs (1784)", *Scientiarium Historia*, 3 (1961) pp. 82-83.

1758 keerde hij terug naar Gent. Daar ging hij officieel in de leer bij meester-chirurgijn Pieter van der Schelde. De naam van Joannes Bernardus werd op 27 november 1758 ingeschreven in het boek van de leerling-chirurgijns. Nu moest hij de verplichte leerjaren in dienst van een meester-chirurgijn volgen om zich te vervolmaken in de praktische kunst. Verder moest hij gedurende drie jaar wekelijks twee lessen over chirurgie en anatomie volgen. Op 3 december 1761 diende hij een rekwest in bij het medisch college om zijn examen te mogen afleggen. Hij slaagde voor zijn examen en werd op 23 december 1761 ingeschreven als meester-chirurgijn.

Joannes Bernardus vestigde zich in de St.-Baafsparochie van de stad Gent. Op dat ogenblik stond de stad Gent vrijwel aan de spits van de economische bloei die kenmerkend was voor de tweede helft van de 18de eeuw in de Zuidelijke Nederlanden. Gent was de belangrijkste lijnwaadmarkt van het land en de demografische evolutie kende sinds 1765 terug een opwaartse trend. Het was een gunstige plaats voor het begin van zijn loopbaan.

Joannes Bernardus huwde op 5 februari 1763 met Maria Catharina Voet. Zij schonk hem vier kinderen, twee jongens en twee meisjes. Van haar laatste kraambed herstelde ze blijkbaar niet. Op 30 januari 1769 stierf Maria Catharina Voet, een maand na de geboorte van hun jongste kindje. Een paar jaar later, op 1 mei 1771, kocht Joannes Bernardus het ouderlijke huis van zijn vader en vestigde er zich.

Joannes Bernardus was een studax. Hij hield een lijvig in leder gebonden notitieboek bij. Hierin schreef hij eigen ervaringen maar vooral bijdragen uit tijdschriften over geneeskunde, chirurgie en vroedkunde, in het Nederlands, Frans en zelfs Latijn. Hij betitelde het notitieboek als *Recueil de plusieurs mémoires et observations de chirurgie extraits de différens auteurs*. Verder stelde hij een uitgebreide bibliotheek samen. Hieruit bleek dat hij een breed interesseveld had, maar dat de geneeskunde toch zijn voorkeur genoot. Wat hij zoal bezat is ons bekend door de veiling die na zijn dood plaatsvond op 14 november 1791 en een volle week duurde.

In zijn beroepsvereniging speelde Joannes Bernardus een actieve rol. Hij was amper vijf jaar als meester-chirurgijn in Gent werkzaam toen hij bij de jaarlijkse verkiezing van een 'heuverste', een eerste en tweede deken of een gezworene, tot gezworene werd verkozen voor

het jaar 1766. Het jaar nadien werd hij echter niet herkozen, wat voor collega's van hem wel het geval was. Zijn mandaat viel echter samen met een gevoelige vermindering van de macht van de nering. Op 20 maart 1766 werd bij keizerlijk decreet het recht van examineren ont-nomen aan de nering. Voortaan moesten de kandidaat-chirurgijns hun theoretische proef afleggen voor het *collegium medicum*. Alleen de praktische proef mocht nog voor de gildekamer afgenomen worden. Tijdens zijn verdere verblijf in de stad Gent zou Joannes Bernardus wel lid blijven van de Eed. Hij zou het echter nog ver brengen. Vanaf 1779 werd hij aangesteld tot assessor van het medisch college te Gent. Dit college moest namelijk bestaan uit vier doktoren, twee apothekers en twee gezworen chirurgijns. Op deze manier behoorde Jacobs tot de hoogste medische instantie van zijn stad.

Aan officiële functies ontbrak het hem niet. Het bestuurscollege van de Oudburg te Gent stelde hem op 5 juni 1772 aan als chirurgijn 'ten pensioene'. Dit hield in dat hij in de Oudburg en drie mijlen in de omtrek de gewonde soldaten moest verzorgen. Hiervoor kreeg hij een vaste jaarwedde en daarbovenop nog een bezoldiging per geval. Een goed half jaar later, op 8 februari 1773, stelden ook de schepenen van de Keure hem aan als chirurgijn van de stad en van het hospitaal de Bijloke samen met drie collega's. Hij stelde ook zijn kandidatuur als steensnijder van de stad Gent. Het was echter Guillaume Demanet die deze functie kreeg vermits hij een getuigschrift van bekwaamheid in de lithotomie van het Hôtel-Dieu te Parijs kon voorleggen.

Wat Joannes Bernardus tot dan toe gepresteerd had, was met een beetje geluk, niet abnormaal voor een bekwaam en succesvol chirurgijn. Vanaf 1775 ging hij echter een andere richting uit, waardoor zijn bekendheid in grote mate toenam.

In januari 1775 reisde hij naar Ieper waar hij de lessen bijwoonde van de Franse vroedvrouw Le Boursier-du Coudray. De baljuw en schepenen van Ieper hadden een kosteloze cursus verloskunde ingericht die zes weken duurde. Jacobs zag haar demonstraties geven met een fantoom van haar eigen uitvinding. Hij was daar zo enthousiast over dat hij besloot hetzelfde te doen voor de kasselrij de Oudburg te Gent. Jacobs hield blijkbaar van doceren want op dat ogenblik gaf hij al privé-lessen verloskunde thuis. Misschien speelde Jacobs al langer met de gedachte om officieel vroedlessen te kunnen geven vermits

zijn collega Damman sedert augustus 1772 reeds een cursus verloskunde gaf voor de ingezetenen der stad Gent.

Jacobs bood zijn gratis lessen met eigen gekocht fantoom aan in ruil voor een kamer met verwarming en verlichting waar de demonstraties konden doorgaan. De bestuursleden van de kasselrij van de Oudburg lieten er geen gras over groeien en stemden ermee in. Er werd een plechtige brief opgesteld voor Brussel om de vereiste toelating te vragen tot het inrichten van publieke lessen. Drie jaar lang moesten ze wachten op een antwoord. Dit belette Jacobs niet om ondertussen zijn gratis cursus te geven. Jacobs was trouwens niet de eerste die een fantoom in het onderwijs gebruikte in het graafschap Vlaanderen. Le Bousier-du Coudray deed het hem al voor te Ieper en vóór haar maakte Jan Albert Roselt te Machelen gebruik van een fantoom.

Op 14 mei 1778 kreeg Jacobs, bij decreet van de keizerin, de machtiging om officieel lessen in de verloskunde te geven. Hij kreeg van de Oudburg een jaarwedde van 400 gulden courant. Van hem werd verlangd dat hij twee cursussen per jaar zou doceren, een zomercursus en een wintercursus, van telkens zes weken. Op zijn kosten diende hij zich te voorzien van een fantoom met veren en de nodige instrumenten om demonstraties uit te voeren. Het onderwijs moest vooral praktisch gericht zijn. De theorie mocht slechts in functie van de praktijk gegeven worden. Toch was zijn onderwijs niet zo praktisch dat de leerlingen de kans kregen een verlossing bij te wonen. De opvolger van Jacobs, de chirurgijn Demanet, zou dit wel doen vanaf de zomercursus van 1789.

Leerlingen die de lessen wilden volgen, moesten een certificaat van goede zeden kunnen voorleggen en een toelating hebben vanwege de wettelijke overheid van hun dorp. De lessen moesten gevolgd worden gedurende twee jaar, dit waren dus vier opeenvolgende cursussen. Alleen de vrouwelijke leerlingen konden een vergoeding van zeven stuivers per verblijfsdag te Gent krijgen. Het examen werd afgenomen door een jury van drie deskundigen onder wie de lesgever. De examinand en examinandae begonnen met nul punten. Voor elke fout die ze maakten, kwam er een punt bij. Wie het meeste punten had, scoorde dus het slechtst. De beste haalde uiteraard het laagste cijfer. Twee gouden medailles werden uitgereikt, één aan de beste leerlinge en één aan de beste leerling. Al wie een toekomst als verloskundige wenste,

moest deze vier cursussen gevolgd hebben of een gelijkaardig attest kunnen voorleggen.

Al vlug kreeg de vroedvrouwschool van Jacobs grote bekendheid en grote bijval. Financieel gezien was dit geen slechte zaak voor Jacobs vermits de kasselrijen, die hun leerlingen stuurden, nog een extra vergoeding gaven in evenredigheid met het aantal gestuurde leerlingen.

In 1784 schreef Jacobs zijn bevindingen neer in de *Vroedkundige Oeffenschool*, een leerboek over verloskunde voor vroedvrouwen en -meesters. Het boek was verlucht met 21 platen koperdruk van grote precisie; vandaar dat dit boek een grote didactische waarde had. Het boek werd geprezen en aangekocht door steden en lokale overheden om ten dienste van de vroedvrouwen te staan. Op deze manier kon het vakkundig peil van de vroedvrouwen omhoog getrokken worden. De *Vroedkundige Oeffenschool* van Jacobs is waarschijnlijk een van de eerste wetenschappelijke werken met zo'n ruime verspreiding in het graafschap Vlaanderen. Zelfs in het buitenland werd het gewaardeerd en gunstig beoordeeld. Er kwamen dan ook verscheidene vertalingen in het Frans en het Duits.

De faam van Jan Bernard Jacobs was dus flink gestegen. Het is dan ook niet te verwonderen dat er bij de hervorming van de universiteiten in 1787 aan hem werd gedacht. In maart 1788 gaf Jacobs voor de laatste maal zijn zomercursus vroedkunde. Daarna diende hij zijn ontslag in en trok naar Brussel om aan de universiteit te doceren. De medische faculteit van Leuven werd namelijk, op bevel van keizer Jozef II, naar Brussel overgebracht en aan Jacobs werd de machtiging gegeven er te doceren. Jan Bernard Jacobs gaf de cursus chirurgie. Tussen 1785 en 1788 had hij hiervoor de nodige examens afgelegd. Zijn jaarwedde aan de universiteit bedroeg 3.000 gulden, een heel pak meer dan als chirurgijn-vroedmeester. Lang zou zijn verblijf in Brussel echter niet duren. De Brabantse Revolutie maakte er een vroegtijdig einde aan. Op 12 december 1789 trokken de Oostenrijkse troepen zich terug in Limburg en Luxemburg. Jacobs vergezelde hen blijkbaar. Hij had trouwens veel te danken aan het Oostenrijkse regime. Het laatste dat we van Jacobs weten is dat hij directeur van het militaire gasthuis te Marche-en-Famenne was. Daar stierf hij op 22 augustus 1790, wellicht aan de gevolgen van 'rotkoorts' waar men toen waarschijnlijk tyfus mee bedoelde.

Kwakzalvers en charlatans³¹

Niet iedereen was echter een getalenteerd chirurgijn en lesgever. De felste reacties van de gilden kwamen er tegen allerlei minder deskundige lieden, die zichzelf nochtans als genezers propageerden. Zo waren de chirurgijns van Ieper niet gelukkig met “dies verscheijde vremde en onvrije persoonen die hun bemoeijende met de chirurgie te exerceren ten grooten naedeede van het vooreyde corpus ende van het publiek”. Door ditzelfde chirurgijnsgilde werd aan de stad gevraagd om “te beletten ende te prevenieren dat verscheijde vremde en onvrije persoonen” dit beroep zonder toestemming mochten uitoefenen. Ze vroegen een “ordonnantie politique” tegen deze toestanden.³² Informatie over processen-verbaal die tegen charlatans werden opgesteld, treffen we onder meer aan in de archieven van de medische colleges.

De benaming charlatan is afgeleid van de Italiaanse term “ciarlatano”, wat mooiprater betekent. Dit kwam dan weer op zijn beurt van “ciartare” wat babbelen betekent.³³ De term kwakzalver komt etymologisch gezien waarschijnlijk van “kwakzalf” waarmee waardeloze zalf aangeduid werd. De ondoeltreffendheid en waardeloosheid van de kwakzalf ligt dan ook meer dan waarschijnlijk aan de basis van de benaming ‘kwakzalver’. Het voorvoegsel “quac” had een ongunstige betekenis waarmee men bedoelde knoeierig, weifelend, niet doortastend. Kwakzalver was dus niet meteen een edele term of koosnaampje. Charlatans en kwakzalvers waren dus al dan niet geschoolde mensen die met mooie praatjes hun waardeloze middeltjes en kunsten aan

---

31 Appelboom, Th. en Bluard, Ch. *De geneeskunde: van magie tot wetenschap*. Brussel-Antwerpen, 1997; Boeynaems, P. *Geneeskunde bij ons van de Middeleeuwen tot de 19de eeuw*. Brussel, 1984; Bouteiller, *Médecine populaire d'hier et aujourd'hui*. Parijs, 1966; Brouwer, A.J.M. “Oude oronnantien betreffende genes-, heel- en verloskunde, apothekers, kwakzalvers enz.”, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1899; De Kok, H. en Coppens, H. *Van zotten, kwakzalvers, chirurgijns en vroedwijffs: Medische zorg in de Kempen*. S.l., 1994; Naaijkens, J. *Kwakzalver en Chirurgijn*. Groninchem, 1986; Van Andel, M.A. *Chirurgijns, vrije meesters, beunhazen en kwakzalvers. De chirurgijnsgilden en de praktijk der heilkunde: 1400-1800*. Den Haag, 1981.

32 *Iepers Register*, f. 133.

33 De Vries en de Tollenaere (ed.). “Charlatan”, *Etymologisch Woordenboek*, (1993) pp. 101.

de man probeerden te brengen. Zij gingen op een niet doortastende manier bij de genezing te werk.³⁴

Een goed voorbeeld van hoe tegen een vermeende kwakzalver werd opgetreden, is dat van een zekere Johannes Manhagen. Op een gewone marktdag, 3 juli 1733, stond hij samen met zijn dochter uitbundig reclame te maken voor zijn middeltjes op de Oude Vismarkt te Gent. Hem werd ten laste gelegd dat hij herhaalde keren het publiek zou hebben misleid. Hij werd echter op heterdaad door een officier betrapt. Op dat ogenblik was hij in het bezit van geneesmiddeltjes ("droguen") en strooibiljetten. Zijn kraampje was rijkelijk gevuld met allerhande poedertjes en flesjes. Johannes Manhagen noemde zichzelf, volgens het proces-verbaal van de officier, een "herbarist of drogist te voet en te peerde". Zijn specialiteit was een bloedzuiverend drankje dat hij 'pop' noemde. Dit was samengesteld uit 44 soorten kruiden, bloemen, wortels en zaden. Zogezegd zou geen enkele ziekte aan dit wondermiddel kunnen weerstaan. De naam alleen al verdreef ziekten, verzekerde hij zijn klanten. 'Pop' was dus het middel om in huis te hebben. Deze charlatan was echter geen katje om zonder handschoenen aan te pakken. Na herhaalde waarschuwingen en terechtwijzingen wilde hij nog niet opstappen. De officier legde daarop beslag op zijn strooibiljetten en al zijn middeltjes. De kwakzalver was niet onmiddellijk uit zijn lood geslagen. Hij nodigde de officier en zijn assistent uit in de herberg "De wapenen van Spanje" aan de Hoogpoort. Maar dezen traptten daar niet in. Andere pogingen van ompraten en omkoperij mislukten eveneens. Vervolgens vroeg de charlatan om een druppeltje te mogen drinken uit een aangeslagen flesje, om zijn misnoegen weg te spoelen. Nadat hij hieruit had mogen drinken gooide hij het flesje op de kasseien kapot. De officier en zijn assistent waren door verbijstering geslagen. Hierop werd deze charlatan opgepakt en meegevoerd naar de gevangenis.³⁵

---

34 Verwys en Verdam (ed.). "Qacsalven", *Middelnederlandsch Woordenboek*, XI (1903) p. 831.

35 Gent. Stadsarchief. Collegium Medicum, nr. 200 2a, bundel 5: 4 dossiers 1733.

Het instrumentarium en de bibliotheek

Voor de weergave van het instrumenten- en boekenbezit van de stadschirurgijns baseren we ons op de informatie die we bij de stad-schirurgijn Jacobs vonden en op de inventarissen van de chirurgijns-gilde te Ieper. Het register van het chirurgijns-gilde te Ieper is, tot dus-ver bekend, het enige register voor de Zuidelijke Nederlanden dat een gedetailleerde weergave geeft van de medische instrumenten en boeken die het gilde in haar bezit had. Vandaar de onschatbare waarde van dit register. Zoals reeds hoger aangehaald, kampte het chirurgijns-gilde van Ieper in het begin van de 18de eeuw met een zware schuldenlast van 1800 gulden. Omstreeks 1755 slonk de schuldenberg tot 400 gulden. Deze afbetaling dankte het gilde aan de contributie die elk lid jaarlijks diende te betalen en aan het intredegeld van nieuw inkomende leden van het gilde. Deze extra inkomsten waren eveneens nodig voor het kopen van allerlei chirurgische instrumenten en boeken ten grieve van het gilde. Als vergader- en bewaarplaats voor dit alles kregen de chirurgijns de foerierskamer op het stadhuis toegewezen. De stad Ieper keurde in een schrijven deze aanvraag van het chirurgijns-gilde goed en voegde er een uitgebreide “Ampliatie van Keure ende Constitutie” aan toe. In wezen was dit niets anders dan een reglement dat het beheer en de werking van de bibliotheek en het instrumentarium regelde. In negen artikels worden de regels gestipuleerd omtrent het bewaren, in goede staat houden en ontlenen van boeken maar ook over de beboeting bij het te lang achterhouden van de boeken. Verder handelen de artikels over het toezicht en opmaken van de inventaris van de boeken en de instrumenten, de aankoop ervan en de vergoeding te betalen aan de deken en de gouverneur voor de door hen bestede zorgen, en dies meer.

Tenslotte wees het stadsbestuur het gilde op haar verplichting om deze “Ampliatie” in hun register op te nemen. Artikel vier van de keure bepaalde dat de opeenvolgende klerken-gouverneurs een gedetailleerde inventaris dienden bij te houden van de aangekochte instrumenten en boeken. De nieuwe aanwinsten moesten tevens vermeld worden bij het opmaken van de jaarlijkse rekeningen.³⁶ Met betrekke-

---

36 *Iepers Register*, f. 200 - 203 v.

lijke regelmaat hebben de klerken hun taak volbracht. Toch duurde het tot 1774 - 14 jaar na de uitvaardiging van de ampliatie - vooraleer de eerste inventaris te boek werd gesteld. In totaal zijn er vijf inventarissen opgemaakt, verspreid over de jaren 1774 tot en met 1789.

De eerste inventaris dateert van 27 september 1774 en bevat nog geen boeken, wel enkele chirurgische instrumenten. Ten eerste al de instrumenten die nodig waren voor een amputatie, te beginnen met "een zaeghe, een crom mes, een separatorium, drije cauterien, met een handtave, ende vijf cromme naelden". Dit alles zat besloten in een houten kist met groene zijde vanbinnen bekleed. Vervolgens waren er de instrumenten om te trepaneren zoals de "perforatieven en een trekker om den diamant uijt te nemen". Tenslotte werden nog enkele kleinere chirurgische instrumenten vermeld waaronder "vijf silveren mans sonden, een vrouwe sonde en twee silvere stilletten dienende tot de operatie van de fistula ani". In de uiteindelijke jaarrekening van 27 september 1764 - op Cosmas en Damianusdag, de patroonheiligen van het gilde - staat dat er destijds een bedrag van 106 gulden, 6 stuivers en 6 denieren voor de aankoop van dit instrumentarium werden uitgegeven.³⁷

De tweede inventaris werd opgemaakt op 1 oktober 1784. Deze vermeldt zeventien boekdelen waarvan er vijftien behoorden tot de *memoiren der Koninklijke Academie der Chirurgie van paris*. Verder kocht het gilde nog twee chirurgische werken van de heer Pott, chirurgijn te Londen. Beide werken werden vertaald respectievelijk in het Frans door een zekere Lafus en in het Nederlands door een zekere Berenbrouk. Over chirurgische instrumenten wordt er met geen woord gerept in deze inventaris.³⁸

Reeds het volgende jaar, op 3 oktober 1785 werd de *derden inventaris ofte vervolg van de boecken ende instrumenten toebehoorende aen het Corpus der Chirurgie* opgesteld. Deze lijst vermeldt een nieuwe aanwinst van chirurgische instrumenten waaronder vroedkundige en gynaecologische hulpmiddelen zoals de forceps van Levret en de hefboom van Rhoonhuijse. Verder nog een zilveren sonde alsook een

---

37 *Iepers Register*, f. 263 r.

38 *Iepers Register*, f. 292 r.v.

rookbuis met bijbehorende benodigdheden. Voor de bibliotheek is er een vermeerdering met 40 boekdelen. Enkele medische boeken werden gekocht zoals *de aphorismen* van Boerhaave met commentaar van Van Swieten. De overige werken waren van heelkundige aard. In het totaal beschikte het chirurgijns-gilde van Ieper over 57 volumes.³⁹

Op 27 september 1786 werd de vierde inventaris te boek gesteld. Deze vermeldt weer een toename van het aantal chirurgische instrumenten. Weerom kocht men gynaecologische instrumenten aan. Ook twee zilveren stiletten voor de operatie van de "fistula ani" en nog enkele kleinere instrumenten. Verder nog een vermeerdering met 73 boeken, vooral chirurgische boeken maar ook enkele anatomische en medische werken. Door deze extra aankoop bestond de bibliotheek nu uit 130 volumes.⁴⁰

De vijfde en meteen de laatste inventaris die werd opgesteld dateert uit 1789. Deze vermeldt alle boeken en instrumenten die op dat ogenblik in het bezit van het gilde waren. In feite is het een herhaling van de inhoud van al de voorgaande inventarissen.⁴¹

Met tussenpozen wordt in de jaarlijkse rekeningen vermeld wat de prijs was die het gilde betaalde voor de chirurgische instrumenten en boeken. De boeken werden in de boekhandel of van collegae gekocht, af en toe wel eens op "venditie" in het sterfhuis van een overleden collega. Voor het instrumentarium geldt hetzelfde. Deze werden ook van collegae of op een veiling gekocht of - voor kleinere chirurgische instrumenten zoals lancetten en aderlaatmesjes - bij de zilversmid speciaal aangemaakt. Over eventuele giften is in de inventaris geen sprake. In de rekeningen staat dat de klerk-gouverneur telkens drie gulden kreeg voor "t'examineerende boecken en t'schoonmaecken d'instrumenten". Ook de knaap van het gilde kreeg een vergoeding voor het aan huis bezorgen van boeken en instrumenten. Verder werden er nog uitgaven betaald voor het inbinden van de boeken en betalingen gedaan aan de zilversmid voor het repareren van de chirurgische instrumenten. Al deze zaken wijzen erop dat het instrumentarium en de bibliotheek een belangrijke rol speelden in het Ieperse chirurgijns-gilde.

---

39 *Iepers Register*, f. 293 v. - 295 r.

40 *Iepers Register*, f. 298 v. - 301 v.

41 *Iepers Register*, f. 316 r. - 322 v.

Bij het overlopen van de inventarissen valt op dat een aantal chirurgische instrumenten bezwaarlijk tot de alledaagse praktijk behoorden. Niet iedere dag werd er een been geamputeerd of een schedelreparatie verricht. Dit waren eerder weinig voorkomende praktijken voor de doorsnee chirurgijn. Vermits deze instrumenten weinig werden gebruikt en duur in aankoop waren, zaten ze niet in het persoonlijk etui van de chirurgijn. De bedoeling bij de aankoop van deze instrumenten was dat de chirurgijns, die lid waren van het gilde, deze instrumenten konden ontlene indien nodig. Opmerkelijk is het groot aantal vroedkundige instrumenten. In het totaal drie verlostangen, een verloskundige haak en twee hefbomen. Waarschijnlijk omdat de verloskunde te Ieper in de 18de eeuw in de belangstelling stond. Ook in de bibliotheek van het gilde speelde de verloskunde een belangrijke rol.

In totaal worden er 109 boektitels in het register vermeld die samen 187 boekdelen uitmaken, vermits verscheidene werken uit meerdere volumes bestonden. Hiervan hadden er 92 werken betrekking op het vakgebied der chirurgijns, namelijk 5 anatomische werken, 66 specifieke en algemene heilkundige werken en 21 verloskundige en gynaecologische werken. De overige 17 boeken hadden betrekking op niet heilkundige onderwerpen met gemengde inhoud zoals theoretische geneeskunde, pathologie, farmacologie, scheikunde en legerziekten. De rangorde die gehanteerd werd bij het opmaken van de catalogus is naar het formaat van het boek. Volgens de inventarissen waren er 1 boek in folio, 19 in-quarto, 28 in-octavo, terwijl er van de overige boekdelen geen formaat wordt opgegeven. De titels van de boeken worden summier weergegeven. Enkele woorden uit de titelpagina, soms met de naam van de auteur of vertaler en zonder plaats of jaartal van verschijnen. De meeste werken waren voor hun tijd van recente datum. Ze dateerden meestal uit de tweede helft van de 18de eeuw en waren voor de chirurgijns van actueel belang. In de 17de en 18de eeuw ging de geneeskundige vooruitgang niet zo snel als nu. Werken van 20 jaar oud waren nog actueel voor de toenmalige chirurgijn. Het grootste aantal van de boeken is in het Frans opgesteld. Er waren maar 21 Nederlandstalige werken ten opzichte van 88 Franstalige werken, dit is een verhouding van ongeveer 1 op 4. Toch was het Frans niet de voertaal van de Ieperse chirurgijn. Hun register werd geheel in het Nederlands opgesteld en aan de vele taalfouten in

de Franse boektitels in hun register kan men afleiden dat degene die ze neerschreef de Franse taal niet voldoende onder de knie had. Misschien was de reden voor het groot aantal Franse werken in het gilde van Ieper dat de Franse chirurgie - in het bijzonder de Parijse *Ecole de Chirurgie* - een toonaangevende rol speelde in de tweede helft van de 18de eeuw.

Naast de bibliotheek en het instrumentarium bezat het Ieperse gilde nog “een squelet, twaelf stoelen, twee taeffels met schraegen, drije jalousien om aen de vensters, een intepot, intekannetie, een penemes, een coeffer waer in de registers ende de archiven van ons corpus berusten, de twee beelden van onse patroonen St. Cosmas ende damianus en de biblioteque planken met dependentien”. Bij de ontbinding van het Ieperse chirurgijns-gilde in 1795 werden alle bezittingen onder de acht resterende leden “in acht ten besten mogelijk sijnde gelijke deelen” verdeeld. Een roemloos einde voor het Ieperse gilde dat zich eertijds beloftevol aankondigde.⁴² Wat met de boeken nadien gebeurde, is voorlopig onbekend.

Over het instrumentarium van de stadschirurgijn Jacobs zijn we niet zoveel te weten gekomen als over zijn bibliotheek. De instrumenten nodig voor het verrichten van trepanaties (schedelboringen) en amputaties kon hij waarschijnlijk ontlenen aan het Gentse chirurgijns-gilde, waarvan hij lid was. De meest courante chirurgische benodigdheden had hij in zijn persoonlijk etui, zoals aderlaatmesjes, een klisterspuit “de gomme elastique avec trois canules d’ivoire”, twee trocars (driehoekige metalen stift in een huls), twee spuiten in ivoor en één in tin, verschillende pessaria, een fantoom en “une pipe en bois de la buis pour les noyés”. Verder bezat Jacobs nog een microscoop, een kleine telescoop en een stoombad in koper.

Over het persoonlijk boekenbezit van Jacobs is meer bekend. Hij stelde een uitgebreide bibliotheek samen waaruit blijkt dat zijn interesse veel domeinen bestreek. De geneeskunde genoot zijn grootste belangstelling. Wat hij zoal bezat werd bekend door de veiling die na zijn dood plaatsvond op 14 november 1791 en de daaropvolgende dagen. Deze veiling ging door in de zaal van het broederschap van Sint-Joris, recht tegenover het stadhuis van Gent. Van deze biblio-

---

42 *Iepers Register*, f. 316 r. - 322 v.

theek werden er duizend loten samengesteld waarvan er verschillende uit meer dan één boek bestonden. 907 loten handelden over de geneeskunde, waarvan 668 in octavo, 184 in quarto en 55 in folio. Hieronder waren er 17 zeldzame werken uit de zestiende eeuw, onder andere het *Kruyd-boek* van Rembertus Dodonaeus (Antwerpen 1554) en *De Humani Corporis Fabrica Libri septem* van Andreas Vesalius (Bazel 1555). Verder waren er 61 loten “Belles Letters”, waarin talrijke woordenboeken zoals de *Encyclopedie ou Dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines*, 19 loten over geschiedenis, aardrijkskunde en reisbeschrijvingen van diverse personen, en tenslotte nog 13 loten in octavo handelend over godsdienstige onderwerpen. Al de voorgaande boeken waren in het Latijn, Frans, Duits of Nederlands opgesteld, een minderheid in het Engels.

Naast zijn uitgebreide bibliotheek bezat Jacobs nog een waardevol en interessant rariteitenkabinet dat eveneens op de veiling terecht kwam. Zo bezat hij 54 loten petrefacten waaronder “une masse coquillère, formée de noyaux de buccins et de limaçons”, 74 schelpen met onder meer de zeer gezochte “véritable coquille de vénus”, een tweeschalige schelp van de familie der kamschelpen, 55 loten kostbare gesteenten, ertsen en andere fossielen zoals gesteenten met insluitels van insecten, edelstenen, kwartskristallen en zo meer, 18 loten “droge” preparaten van dierlijke oorsprong, onder andere een neushoornkever en een Zuid-Amerikaanse ratenschildpad, verder nog drie kinderskeletten, een skelet van een kalf met twee koppen, twee halswervels van een walvis en zo meer. Daarnaast bezat Jacobs nog 42 loten preparaten op sterk water waaronder een tarantula, slangen, een vliegende vis en een mannelijk embryo. Tenslotte waren er nog 61 loten van diverse aard waaronder zijn medische instrumenten en 49 etsen van beroemde personen.

De veiling van zijn bezittingen duurde meer dan een week. Aan het einde van de veiling bleek dat zijn bezittingen van de hand waren gegaan voor een niet onaardig bedrag van circa 652 gulden courant. Dit was ongeveer zoveel als de lening die hij destijds aanging voor de aankoop van zijn huis.⁴³

---

43 Idem noot 29.

De vergoeding van de stadschirurgijns

Als gevolg van het geringere aanzien dat de doorsnee chirurgijns genoten ten opzichte van de artsen, verdienden ze een stuk minder dan hun collega-doktoren, alhoewel er altijd uitzonderingen op de regel waren. Vooral door het zo gezegde ‘minderwaardig’ handwerk van de chirurgijns werd de verheffing van de gehele stand bemoeilijkt. Een arts vroeg gemiddeld vijf maal meer dan een heelmeeester, afhankelijk van geval tot geval. Het grootste deel van de bevolking had amper geld genoeg om een chirurgijn - laat staan een arts - te betalen. Daarbij kwam nog dat deskundige hulp pas laat, vaak te laat werd ingeroepen.

In de steden waren er soms wettelijke bepalingen omtrent de bedragen die chirurgijns mochten vragen voor een bepaalde behandeling of ingreep. Deze loonbepalingen waren belangrijk om de eerlijke concurrentie binnen de stad op peil te houden. De bepalingen werden door de stad uitgevaardigd in samenspraak met het medisch college en het chirurgijns-gilde. De decreten werden soms in het register der chirurgijns opgetekend. Tot dusver bekend is het register van het chirurgijns-gilde te Ieper het enige document waarin loonsbepalingen werden opgetekend. In geen enkele andere bron noch in de literatuur, vonden we dergelijke informatie over erelonen voor chirurgijns in andere steden. Vandaar dat het Iepers chirurgijnsregister van onschatbare waarde is. Wat volgt is een verdere bespreking van deze loonsbepalingen voor de chirurgijns te Ieper.⁴⁴

Voor een gewone visite rekende de Ieperse chirurgijn 6 stuivers aan. Voor nachtvisites van de chirurgijns waren geen bepalingen opgenomen. Wel vroeg een chirurgijn 24 stuivers extra per bijkomend uur werken. Voor een consult mocht de Ieperse chirurgijn 48 stuivers vragen. Voor een ‘conferentie’ (het raadplegen van een bijkomende mening) waren dat 24 stuivers. Een reis buiten de stad kostte 48 stuivers.

De eenvoudigste en goedkoopste chirurgische ingreep was de “operatie van de spanader”. Dit was het insnijden van de tongriem en kostte 7 stuivers. Ook voor het aanbrengen van bloedzuigers vroeg de

---

44 *Iepers Register*, f. 338-339.

Iepense chirurgijn 7 stuivers. Grotere interventies zoals de “operatie van de bubonocelle” (liesbreukoperatie) of de amputatie van een arm, been of bil, kostte meteen een pak meer, namelijk 50 gulden. De allerduurste operaties die in het Iepense register worden vermeld zijn de meest gewaagde chirurgische ingrepen. Zowel een schedelboring als een keizersnede kostten 60 gulden, terwijl het bijstaan van een “natuurlijk accouchement” 7 gulden kostte. Het gebruik van de forceps wordt aangegeven in het register maar er staat geen taxatie bij. Bovendien werd deze regel doorgehaald en staat er in de kantlijn de term “royé”. Om een of andere reden is men blijkbaar niet akkoord geraakt.

De overige bedragen voor geleverde chirurgische diensten schommelen tussen de 7 stuivers en 60 gulden. Voor een fractuurbehandeling betaalde de patiënt, afhankelijk van de plaats, tussen de 13 en 30 gulden. Voor het terugzetten van een dislokatie van een lidmaat werd er tussen de 18 en 30 gulden betaald, weer afhankelijk van de te behandelen plaats. De meer alledaagse, minder ingewikkelde behandelingen kosten slechts enkele stuivers tot een paar gulden, zoals het trekken van een tand (14 stuivers), bloed aflaten met scarificatie (48 stuivers) en met koppen (24 stuivers), een aderlating in arm, hand of voet (14 stuivers), de operatie van een abces (3 gulden en 5 stuivers), de “applicatie der sonde” om urine af te tappen (3 gulden) en zo meer.⁴⁵

De loonsbepalingen van de Iepense chirurgijns zijn in het Nederlands opgesteld. Opmerkelijk is dat de Iepense chirurgijns spreken van een ‘honorarium’ terwijl artsen, die hoger in rang stonden dan de chirurgijns, het meestal hadden over hun ‘salaris’. Het salaris van de artsen hing samen met de duur en plaats van de behandeling, terwijl het honorarium van de chirurgijns naar geleverde prestatie werd bepaald.⁴⁶

---

45 *Iepers Register*, f. 338-339.

46 Jonckheere, “Les honoraires médicaux en Belgique au XVIIIe siècle”, *Annalen van den Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 2 (1953) pp. 8-12; *Iepers Register*, f. 338-339.

Bijlage: De bibliotheek van het Ieperse chirurgijngilde (1725-1795)

De lijst van auteurs en hun werken die hier volgt, is samengesteld uit de inventarissen van het chirurgijngilde van Ieper. Voor elk boek dat voorkwam in het register hebben we getracht de titels, auteurs, plaats en datum van uitgave zo volledig mogelijk weer te geven. De lijst is gerangschikt op naam van de auteur.

Astruc, Jean (Frans geneesheer, 1684-1766)

- *Traité des maladies des femmes*. Parijs, 1761-1765. (Zes volumes).
- *Traité des maladies vénériennes*. Parijs, 1743. (Vier volumes).

Balthazaar, Alex (Nederlands chirurg, 18de eeuw)

- *Pathologia chirurgicalis*. Leiden, 1772-1776. (Twee volumes in octavo).
- *Heelkundige waarnemingen, inzonderheid van zwaare en moeilijke gevallen*. Leiden, 1779. (Twee volumes in octavo).
- *Mengelwerk van genees- en heelkundige stoffen bestaande in een verzameling van kleine stukjes, brieven of verhandelingen*. Amsterdam, 1785. (Eén volume in octavo).

Barbette, Paul (Nederlands chirurg, 18de eeuw)

Alle de medicynale werken, bestaende in de chirurgie en praktyk der medicynen, met nooten door F. Decker. Amsterdam, 1768. (Eén volume in octavo).

Battus, Carolus (Vlaams geneesheer, 16de eeuw)

Handboec der chirurgyen. Waer in veel exquisite, ende secrete remedyen tegens alle utwendige ghebreken verhaelt staen. Dordrecht, 1590. (Eén volume).

Baudelocque, Louis (Frans verloskundige, 1745-1810)

L'art des accouchemens. Parijs, 1781. (Twee volumes in octavo).

Bell, Benjamin (Schots chirurg, 18de-19de eeuw)

Traité théorique et pratique des ulcères par B. Bell, trad. par Bosquillon sur la 4e edit., augmenté de quelques recherches sur la teigne. Parijs, 1788. (Eén volume).

Belloste, Augustine (Frans chirurg, 1654-1730)

Chirurgien d'hôpital. Parijs, 1696. (Twee volumes).

- Bertrandi, Ambroise (Italiaans chirurg, 1723-1765)
Traité des opérations de chirurgie. Trad. par Solier de La Rouillais.
 Parijs, 1769. (Eén volume in octavo).
- Boerhaave, Herman (Nederlands geneesheer, 1668-1738)
 - *Aphorismes de chirurgie. Commentés par Monsieur van Swieten.*
 Parijs, 1765. (Zeven volumes).
 - *Aphorismes sur la connaissance et la cure des maladies, trad. en Français.* Rennes en Parijs, 1738-1739. (Eén volume in octavo).
- Bosquillon, Edouard F.M. (Frans geneesheer, 1744-1818)
Elémens de médecine pratique de M. Cullen (1710-1790), traduits avec des notes par M. Bosquillon. Parijs, 1785-1787.
- Bradéchal, Philippe (Chirurgijn uit Henegouwen, 18de eeuw)
Grond-beginzelen der vroed-konst verdeeld in veertig lessen, opgesteld door bevel der Staeten van Henegauw. Van het Frans in het Vlaemsch vertaelt. Brugge, 1778. (Eén volume).
- Celsus, Cornelis (Romeins geneesheer, 1ste-2de eeuw na Chr.)
Traduction des ouvrages de Celse, sur le médecine et la chirurgie, par M. Ninnin. Parijs, 1753. (Twee volumes).
- Chambon-De-Montaux, Nicolas (Frans geneesheer, 1748-1826)
Maladies des femmes en couches et à la suite des couches. Parijs, 1784.
 (Twee volumes).
- Col de Villars, Elie (Frans chirurg, 1675-1747)
Cours de chirurgie, dicté aux Ecoles de médecine. Parijs, 1764. (Zes volumes).
- Comte de Fourcroy, Antoine François (Frans geneesheer, 1755-1809)
Enfant de nature par foucroix. [niet kunnen identificeren].
- Daran, Jacques (Frans chirurg, 1701-1784)
Composition de remède de M. Daran, publiée par lui même. Parijs, 1780. (Eén volume).
- de Chauliac, Guy (Frans heelmeeester, 14de eeuw)
Le maistre en chirurgie ou l'abrégé complet de la chirurgie de Guy de Chauliac par demandes et par réponses par L. Verduc. Parijs, 1735.
 (Eén volume).

de la Faye, Georges (Frans chirurg, ?-1781)

Principes de chirurgie. Parijs, 1739. (Eén volume).

de la Motte, Guillaume Mauquest (Frans verloskundige, 1655-1737)

Traité complet des accouchemens naturels, non naturels et contre nature, expliqué dans un grand nombre d'observations et de réflexions sur l'art d'accoucher. Parijs, 1771. (Twee volumes in octavo).

Delonnes, Imbert (Frans chirurg, 18de eeuw)

Traité sur l'hydrocèle: cure radicale de cette maladie et traitement de plusieurs autres qui attaquent les parties de la génération de l'homme. Parijs, 1785. (Eén volume in octavo).

de Garengéot, René Jacques Croissant (Frans chirurg, 1688-1759)

- *Nouveau Traité des instruments de chirurgie les plus utiles, et de plusieurs nouvelles machines propres pour les maladies des os*. Parijs, 1723. (Twee volumes).

- *Traité des opérations de chirurgie, fondé sur la mécanique de l'homme etc.* Parijs, 1748. (Drie volumes).

Desport, François (Frans chirurg, ?-1760)

Traité des plaies d'armes à feu. Parijs, 1749. (Eén volume).

de Tertre, Marguerite (Veuve du Sieur de la Marche; Franse vroedvrouw 17de eeuw)

Instruction touchant les choses qu'une sage-femme doit savoir pour l'exercice de son art. Parijs, 1677. (Eén volume).

Devaux, Jean (Frans chirurg, 1649-1729)

- *Emmenologie ou traité de l'évacuation ordinaire aux femmes etc. par M. Friend, trad. française par M. Devaux*. Parijs, 1730. (Eén volume).

- *L'art de faire des rapports en chirurgie où l'on enseigne la pratique, les formules et le style le plus en usage parmi les chirurgiens commis aux rapports etc.* Parijs, 1703. (Eén volume).

Dionis, Pierre (Frans chirurg, ?-1718)

- *L'anatomie de l'homme, suivant la circulation du sang, et les dernières découvertes*. Parijs, 1690. (Eén volume in octavo).

- *Cours d'opérations de chirurgie démontrées au Jardin-du-Roi*. Parijs, 1765. (Twee volumes in octavo).

Dufour, Jean-François (Frans geneesheer en chirurg, 18de eeuw)
Les Aphorismes d'Hippocrate ragnez selon l'ordre des parties du corps humain. Parijs, 1703. (Eén volume).

Fabre, Pierre (Frans chirurg, 1741-?)
Traité des maladies vénériennes. Nouv. édition corrigée et considérablement augmentée par l'auteur. Parijs, 1765. (Twee volumes in één gebonden).

Fauchard, Pierre (Frans tandarts, 1678-1761)
Le chirurgien dentiste, ou traité des dents, où l'on enseigne les moyens de les entretenir propres et saines etc. Parijs, 1728. (Twee volumes).

Gaubius, Jeroom David (Nederlands geneesheer, 1705-1780)
Institutiones de pathologie, trad. du Latin de Gaubius par Sue. Parijs, 1770. (Eén volume in octavo).

Goulard, Thomas (Frans chirurg, 18de eeuw)
Oeuvres de chirurgie. Parijs, 1763. (Twee volumes in één gebonden).

Guillemeau, Jacques (Frans chirurg, ca. 1550-1609)
L'heureux accouchement des femmes. Parijs, 1609. (Eén volume).

Guisard, Pierre (Frans chirurg, ?-1746)
Dissertation pratique, en forme de lettres, sur les maux vénériens. Parijs, 1743. (Eén volume).

Guybert, Philibert (Frans geneesheer, 17de eeuw)
Oeuvres charitables de Guybert. (Eén volume). [Geen verdere informatie over teruggevonden].

Heister, Lorenz (Duits geneesheer, 1683-1758)
Institutions Chirurgicales, trad. en français par Paul. Parijs, 1771-1773. (Drie volumes in quarto).

Helvetius, Jean Adrien (Nederlands-Frans geneesheer, ca. 1661-1727)

- *Méthode pour traiter la vérole par les frictions et par les sueurs*. La Haye, 1710. (Eén volume).

- *Traité des maladies les plus fréquentes et des remèdes propres à les guérir*. Parijs, 1724. (Twee volumes).

Herbiniaux, ? (Brussels verloskundige, 1740-?)
Traité sur divers accouchemens laborieux et sur les polypes de la matrice. Brussel, 1782. (Twee volumes in één gebonden).

- Heris, Cornelis (Zeeuws chirurg, 17de eeuw)
Exaemen der chirurgie. Amsterdam, 1680. (Eén volume in octavo).
- Hévin, Prudent (Frans chirurg, 1715-1789)
Cours de pathologie et de thérapeutique chirurgicale. Parijs, 1784.
 (Twee volumes in octavo).
- Huart, ? (Vlaams chirurg, 18de eeuw)
Korte verhandeling over de heekundige berigten, in twee deeltjens verdeeld, het eerste hoe men over de doodelykheid der wonden oordeelen zal, het tweede van zekere ziekten ende bezondere gevallen, waer over het berigt der heekmeesters door d'overheyt gemeenlyk geeyscht word. Mechelen, 1774. (Eén volume in octavo).
- Hunter, John (Engels chirurg, 1728-1793)
Traité des maladies vénériennes. Parijs, 1787. (Eén volume in octavo).
- Lassus, Pierre (Frans chirurg, 1741-1809)
Nouvelle méthode de traiter les fractures et les luxations. Parijs, 1771.
 (Eén volume).
- Lauverjat, Theobald Etienne (Frans verloskundige, ?-1800)
Nouvelle Methode de pratiquer l'opération césarienne, et parallèle de cette opération et de la section des os pubis. Parijs, 1788. (Eén volume in octavo).
- Le Boursier du Coudray, Angélique-Marguerite (Franse vroedvrouw, 18de eeuw)
Abrégé de l'art des accouchemens. Parijs, 1759. (Eén volume).
- Leclerc, Gabriël (Frans geneesheer, 18de eeuw)
Chirurgie complete. Parijs, 1694. (Eén volume).
- Ledran, Henry-François (Frans chirurg, 1685-1770)
 - *Observations de chirurgie auxquelles on a joint plusieurs réflexions en faveur des étudiants*. Parijs, 1731. (Twee volumes).
 - *Traité ou réflexions tirées de la pratique sur les Playes d'armes à feu*. Parijs, 1737. (Eén volume).
- Lemery, Nicolas (Frans geneesheer, 1645-1715)
 - *Cours de Chymie*. Parijs, 1675. (Eén volume in octavo).
 - *Pharmacopée Universelle, contenant toutes les compositions de pharmacie*. Parijs, 1697. (Eén volume in quarto).

Levret, André (Frans verloskundige, 1703-1780)

- *Observations sur la cure radicale de plusieurs polypes de la matrice, de la gorge et du nez, opérée par de nouveaux moyens.* Parijs, 1749. (Eén volume in octavo).
- *Observations sur les causes et les accidens de plusieurs accouchemens laborieux, avec des remarques.* Parijs, 1747. (Eén volume in octavo).
- *Suite des observations, sur les causes et les accidens de plusieurs accouchemens laborieux.* Parijs, 1751. (Eén volume in octavo).

Louis, Antoine (Frans chirurg, 1723-1792)

- *Recueil de pièces sur différentes matières chirurgicales.* Parijs, 1752. (Eén volume).
- *Mémoires contre la légitimité des naissances prétendues tardives.* Parijs, 1764. (Eén volume gebonden).

Maître, Antoine (Frans oogmeester, 1650-?)

Traité des maladies des yeux. Troyes, 1707. (Eén volume).

Mauriceau, François (Frans vroedkundige, 1637-1709)

Traité des maladies des femmes grosses et de celles qui sont nouvellement accouchées, enseignant la bonne et véritable méthode pour bien aider les femmes. Parijs, 1668. (Twee volumes in quarto).

Palfijn, Jan (Vlaams chirurg, 1650-1730)

De Besondee Heel- En Genees-konst Der Oog-siekten. In't Frans beschreven door de seer ervaren heer Mr. Antoine, En vertaelt door Johan Palfyn. Leiden, 1714. (Eén volume in quarto).

Paré, Ambroise (Frans chirurg, 1509-1590)

De chirurgie ende alle de opera, ofte werken van Ambr. Paré. Nu eerst wat de franzoysche in onze ghemeyne nederlandsche sprake ende wat de vierde editie overgheset door Car. Battus. Dordrecht, 1592. (Eén volume in folio).

Parson, Jack (Engels geneesheer, 1705-1770)

Description de la vessie urinaire de l'homme et des parties qui en dépendent, trad. de l'anglais. Parijs, 1742. (Eén volume in octavo).

Petit, Jean Louis (Frans chirurg, 1674-1750)

- *Traité des maladies chirurgicales et des opérations qui leur conviennent, ouvrage posthume publié par De Lesne.* Parijs, 1774. (Drie volumes in octavo).

- *Traité des maladies des os, dans lequel on a représenté les appareils et les machines qui conviennent à leur guérison.* Leiden, 1709. (Twee volumes in octavo).

Pott, Percival (Engels chirurg, 1714-1788)

Oeuvres chirurgicales par M. Percival Pott, trad. par M. Doct. en Méd. Parijs, 1774. (Twee volumes in octavo).

Pouteau, Claude (Frans chirurg, 1725-1775)

Œuvres posthumes de M. Poouteau, docteur en médecine, chirurgien en chef de Hôtel-Dieu de Lyon. Parijs, 1783. (Drie volumes in octavo).

Pringle, Sir John (Schots geneesheer, 1707-1782)

Verhandeling over de leger-siekten, vertaelt door L. Bicker. Amsterdam. 1785-1788. (Eén volume in octavo).

Puzos, Nicolas (Frans vroedkundige, 1686-1753)

Traité des accouchemens, contenant des observations importantes pour la pratique de cet art. Parijs, 1759. (Eén volume in quarto).

Quesnay, François (Frans chirurg, 1694-1774)

- *Histoire de l'origine et des progrès de la chirurgie en France.* Parijs, 1749. (Twee volumes).

- *Observations sur les effets de la saignée.* Parijs, 1730. (Eén volume).

- *Traité de la gangrène.* Parijs, 1749. (Eén volume).

- *Traité de la suppuration.* Parijs, 1749. (Eén volume).

Ravaton, Hugues (Frans chirurg, 18de eeuw)

- *Chirurgie d'armée, ou traité des plaies d'armes à feu et d'armes blanches.* Parijs, 1767. (Eén volume in octavo).

- *Pratique moderne de la chirurgie publiée et augmentée par Sue le jeune.* Parijs, 1770. (Vier volumes).

Richter, August Gottlob (Duits chirurg, 1742-1812)

Traité des Hernies. Trad. en français par Rougement. Keulen, 1784. (Eén volume in quarto).

Rougement, Jacques Claude (Frans geneesheer, 1756-1818)

Bibliothèque de chirurgie du Nord, ou extrait des meilleurs ouvrages de chirurgie publiés dans le Nord. Bonn, 1788. (Eén volume in octavo).

Schlichting, Daniel (Nederlands geneesheer en verloskundige, 18de eeuw)

Traumatologia nov. Antiqua ofte vernieuwde wondheelkunde. Amsterdam, 1748. (Eén volume in octavo).

Sharp, Samuel (Engels chirurg, ca. 1700-1778)

Traité des opérations de chirurgie etc., trad. en français par A.F. Jault. Parijs, 1741. (Eén volume).

Smellie, William (Engels vroedkundige, 1697-1763)

Verhaendeling over t' bespiegelend en bewerkend deel der Vroed-kunde door William Smellie, in 't Hollandsch gebr. en verm. door Matth. Van der Haage. Amsterdam, 1765. (Eén volume in quarto).

Stephens, Jeanne (Engelse dame die circa 1730 beweerde een litholytisch middel te hebben uitgevonden)

Recueil d'expériences et d'observations sur la pierre et sur les effets des remèdes de Mlle. Stephens. Parijs, 1740-1743. (Twee volumes in octavo).

Tersier, Barthol [niet kunnen identificeren]

Nieuwe natuur- en geneeskundige bibliotheek of zakelijk inhoud der nieuwe buitenlandsche werken, die tot de geneeskunde betrekkelijk zijn. Amsterdam, 1774-1788. (Eén volume).

Theden, Johan Kristian Anton (Duits chirurg, 1714-1797)

Progrès ultérieurs de la chirurgie, ou remarques et observations nouvelles de M. Theden, trad. de l'All. par M. Chayron. Bouillon, 1777. (Eén volume).

Titsingh, Abraham (Nederlands geneesheer, 18de eeuw)

Geneeskunst der heelmeeesters, tot dienst der zeevaart. Amsterdam, 1752. (Eén volume).

Tolosain [geen verdere informatie over teruggevonden]

Histoire generaele des os du corps humain. (Eén volume).

Turner, Daniel (Engels geneesheer en chirurg, 18de eeuw)

Traité des maladies de la peau, trad. en Français. Parijs, 1743. (Twee volumes).

Vacher, ? (Frans chirurg, ?-1760)

Dissertation sur le cancer des mamelles. Besançon, 1740. (Eén volume).

Van Baveghem, P.J. (Vlaams geneesheer, 1745-1805)

Verhandeling over de Koortzen in 't algemeen, dog bezonder over de Rotkoorts en Roodeloop, welke sedert de tien à twaalf laetste jaeren alom in de Nederlanden de verschrikkelykste verwoesting hebben aengeregt. Dendermonde, 1788-1790. (Drie volumes in octavo).

van Deventer, Hendrik (Nederlands verloskundige, 1651-1724)
Manuele operatien, zijnde een Nieuw Ligt voor Vroed-meesters en Vroed-vrouwen. 's Graven-Hage, 1701. (Eén volume in quarto).

van Gesscher, David (Nederlands chirurg, ?-1810)
Hedendaagsche oeffenende heekunde. Amsterdam, 1781-1786. (Drie volumes in quarto).

van Swieten, Baron Gerard (Nederlands geneesheer, 1700-1772)
Description abrégée des maladies qui règnent le plus communément dans les armées, avec la méthode de les traiter. Wenen, 1759. (Eén volume in octavo).

Verdier, César (Frans chirurg, 1685-1774)
Abrégé d'anatomie du corps humain. Parijs, 1725. (Twee volumes).

Verheyen, Philip (Vlaams geneesheer, 1648-1710)
Anatomie oft ontleed-kundige beschryvinge van het menschen lichaem, uyt het Latyn vertaelt door And. Domon. Sassenus. Brussel, 1711. (Eén volume in octavo).

Winslow, Jacob Bénignus (Deens geneesheer en anatoom, 1669-1760)

- *Dissertation sur l'incertitude des signes de la mort.* Parijs, 1742. (Eén volume).

- *Exposition anatomique de la structure du corps humain.* Parijs, 1766. (Vijf volumes).

White, Charles (Engels chirurg, 1728-1813)
Avis aux femmes enceintes, trad. en Français par M. docteur en médecine. Parijs, 1774. (Eén volume).

Woyt, Johannes Jacob (Duits geneesheer, 18de eeuw)
Gazophylacum Medico-Physicum, of Schatkamer der Genees- en natuurkundige Zaaken behelzende de meeste kunstwoorden die in de geneeskunde gebruikelijk zyn, door den Heer J.J. Woyt, met Aanmerkingen verrijkt door Joann. Christ. Schmellentin. Amsterdam, 1741. (Eén volume in quarto).

Wurtz, Felix (Zwitsers chirurg, 1518-1574/75)
Chirurgie Felix Wurtz Weyland, den beroemden chirurgyn tot Basel, in 't Hoogduytsch, Nu voor de tweedemaal in Nederduyts overgeset, ghecorrigeert en verbeteret door A. Lenertzoon Vos. Amsterdam, 1633. (Eén volume in quarto).

Werken zonder auteur of verzamelwerken

- *Formules médicales de l'Hotel-Dieu de Paris par M.M.* Parijs, 1753. (Eén volume).
- *Memoires de L'academie Royale de Chirurgie.* Parijs, 1743-1774. (Vijf volumes in quarto).
- *Memoires de L'academie Royale de Chirurgie.* Parijs, 1764-1774. (achttien volumes in klein formaat).
- *Nouveaux Elemens d'anatomie.* (Eén volume in octavo).
- *Prix de L'academie Royale de Chirurgie de Paris.* Parijs, ? [nadere gegevens konden we niet terugvinden]. (Eén volume in quarto).

Andries van den Bogaerde (1726-1799): politiek, botanica en grootgrondbezit in Brugge en omgeving tijdens de 18de eeuw

In 1781 publiceerde de Rijselse hoogleraar in de botanica François-Joseph Lestiboudois (1759-1815) zijn *Botanographie Belgique, ou méthode pour connaître facilement toutes les plantes qui croissent naturellement ou que l'on cultive dans les provinces septentrionales de la France* (Lille, typ. J. B. Henry, in-8°, 8-XL-334 p.). Lestiboudois was de zoon van de Rijselse geneesheer en hoofdapotheker van het Franse leger Jean-Baptiste Lestiboudois (1715-1804), vanaf 1770 hoogleraar botanica in Rijsel en medepromotor in Frankrijk, samen met Antoine Parmentier (1737-1813), van de aardappel die al méér dan een eeuw in West-Vlaanderen was ingeburgerd maar slechts moeizaam en laat de zuidergrens overstak¹.

Lestiboudois junior vermeldde in zijn boek een aantal merkwaardige tuinen die een bezoek verdienden, *jardins où les botanophiles trouveront de quoi exciter leur goût et leur admiration*. Voor West-Vlaanderen vernoemde hij: Cuvelier, proost van de proosdij van Poperinge²; priester Coleau bij Mr Vandegoustien³ in Poperinge;

---

1 L. VAN ACKER, *De opkomst van de aardappelteelt in West-Vlaanderen en in West-Europa*, in: Bieckorf, 1962, blz. 321-334; C. VANDENBROEKE, *Agriculture et alimentation (...) dans les Pays-Bas Autrichiens*, Gent-Leuven, 1975, blz. 235-289.

2 Laurent Cuvelier (1731-1809), monnik van de abdij van Sint-Bertinus in Saint-Omer en vanaf 1778 proost van Poperinge. Hij was dus pas een paar jaar in Poperinge toen Lestiboudois langs kwam, zodat de geroemde tuin wellicht al langer bestond en misschien iets te danken had aan een vorige proost. Laurent Cuvelier was ook auteur van een reliëfplan van de Sint-Bertinusabdij. (N. HUYGHEBAERT, *Laurent Cuvelier*, in: *Monasticon Belge*, Tome III, Province de Flandre Occidentale, Premier fascicule, Luik, 1960, blz. 180-181; C. VAN RENYNGHE DE VOXVRIE, *Filiation van Renynghe à Poperinghe*, in: *Tablettes*

priester Wierlinck⁴, pastoor van Moorsele; Naviger⁵ van Kemmel bij Ieper; Henderick⁶, Diksmuidestraat in Ieper; Vandeboward in Brugge.

Onder deze laatste geradbraakte naam is het niet moeilijk een Van den Bogaerde te herkennen, meer bepaald de Bruggeling Andries-Lodewijk van den Bogaerde. Ook al leefden toen verschillende volwassen Van den Bogaerdes in Brugge, lijkt Andries-Lodewijk de enige die in aanmerking komt. De andere naamdragers, zonen of neven van hem, behoorden tot een jongere generatie die nog niet de tijd had gehad een plantencollectie op te bouwen⁷. Vooral was Andries-Lodewijk van den Bogaerde een actief lid en waarschijnlijk het laatste bestuurslid van de *Bloemlievende broederschap van de H. Dorothea* waarvan hij het archief bij zich hield na de opheffing⁸.

---

des Flandres, Tome 10, Brugge, 1973, blz. 379-381; F. DENYS, *De proostdij te Poperinge*, in: Aan de Schreve, 1972, n° 4, blz. 15-20). Van Renynghe vermeldt ook een Jacques Cuvelier, eveneens proost van Poperinge, maar wellicht gaat het om een vergissing in de voor naam. Huyghebaert vermeldt geen andere Cuvelier dan Laurent.

- 3 Het betreft zeer waarschijnlijk Robert van de Goesteene (Poperinge 1725-1788), raadpensionaris van Poperinge (W. VAN HILLE, *Familie van de Goesteene*, in: *Tablettes des Flandres*, Tome 8, Brugge, 1960, blz. 355-379).
- 4 Het betreft Jan Benedictus Vierlinck (1717-1785) – Zie: L. SLOSSE, *Rond Kortrijk*, Roeselare 1904-1914, Deel IV, blz. 1443.
- 5 Waarschijnlijk François de Navigheer, heer van Kemmel, schepen van Ieper, uit de in 1736 in de adelstand verheven familie. Zie: A. MERGHELYNCK, *Recueil de généalogies inédites de Flandre*, Brugge, 1877, A. BONAERT, *Généalogie Navigheer*, in: *Le Parchemin*, 1980 ; L. DUERLOO en P. JANSSENS, *Het Wapenboek van België*, Brussel, 1992, Deel N-Z, blz. 36).
- 6 Het ging om ridder Pierre Hynderick, heer van Theulegoet (1728-1797), advocaat bij de Raad van Vlaanderen, schepen van de kasselrij Ieper. Zie: L. DUERLOO en P. JANSSENS, a. w., Deel F-M, blz. 406; Baron BONAERT, *Les Hynderick de Theulegoet et les Hynderick de Gelcke*, in: *Le Parchemin*, 1983, blz. 316.
- 7 J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, Brugge, 1859, Deel III, blz. 351-352; F. VAN DYCKE, *Recueil héraldique (...)*, Brugge, 1851, blz. 55-57; *Annuaire de la noblesse*, 1860.
- 8 Stadsarchief Brugge (SAB), reeks 539, Handschriften, Confrérieboek H. Dorothea; A. VANDEWALLE, *De bloemlievende broederschap van de H. Dorothea te Brugge, 1651-1784*, in: *Brugs Ommeland*, 1979, blz. 259-266.

De familiale achtergrond

De familie Vvan den Bogaerde, naar verluidt afkomstig uit Gulik⁹, was vanaf minstens het einde van de 15de eeuw in Brugge gevestigd¹⁰. De eerste bij naam gekende stamvader van de hierna behandelde familie was Jacob van den Bogaerde, die in het tweede kwart van de 16de eeuw moet gestorven zijn en gehuwd was met Emma van der Straeten. Zijn zoon, Donaes I van den Bogaerde (†1559) was onder meer landmeter. Hij behoorde tot de gegoede burgerij, was dismeester op Sint-Gillis, voerde een wapenschild en was gehuwd met Caroline de Bruyne (†1574), uit de belangrijke Brugse familie van die naam¹¹. Hun zoon Vincent van den Bogaerde (1540-1586), lijnwaadhandelaar¹², was in 1585 gouverneur van de *Berg van Charitate*¹³, wat hem onder de stedelijke notabelen situeert. Hij was achtereenvolgens gehuwd met Helena van Landschoot en Josine

-
- 9 Dit althans volgens J. GAILLIARD, a. w., die evenwel op dergelijke punten geen autoriteit is. Hij vermeldt als mogelijke stamvaders een Jan van den Bogaerde die in 1298 in de slag bij Woeringen zou gesneuveld zijn en een Eustachius van den Bogaerde die in 1371 hetzelfde lot zou hebben ondergaan bij Batweyler. De eerste Brugse Van den Bogaerdes, enkele generaties later, waren geen ridders maar handelaars. De verbinding tussen de enen en de anderen leggen blijft dan ook problematisch.
- 10 C. D'HOOGHE, *De huizen van het Zuidproosse te Brugge van ca. 1400 tot 1920*, Brussel, 1997, vermeldt verschillende Van de Bogaerdes in de 15de eeuw en A. VANHOUTRYVE, *De Brugse kruisbooggilde van Sint-Joris*, Handzame, 1968, vermeldt een Lodewijk van den Bogaerde als Sire in 1422; A. JAMEES, *Brugse Poorters*, Deel I, Handzame, 1974, geeft in de 14de eeuw al zeven Van den Bogaerdes op; R. PARMENTIER, *Indices op de Brugse poortersboeken*, Brugge, 1938, vermeldt in 1421 Jan van den Bogaerde (uit Doornik), in 1423 Andries vanden Bogaerde (uit Oudenaarde) – het is opvallend dat Andries samen met Donaes, de meest voorkomende voornaam is onder de hier behandelde Van den Bogaerdes, wat nog niet bewijst dat deze Andries een voorvader zou zijn; en verder nog verschillende andere Van den Boomgaerdes en Van den Bogaerdes in de 15de eeuw. We hebben niet kunnen vaststellen of het voorvaders waren van de hier behandelde familie.
- 11 Hun grafsteen bevindt zich nog op de zuidelijke buitenmuur van de Sint-Gilliskerk. Zie: E. REMBRY, *De bekende pastors van Sint Gillis*, Brugge, 1890-96, blz. 28.
- 12 A. DEWITTE & A. VIAENE (uitgevers), *De lamentatie van Zeghere van Male*, Brugge, 1977, blz. 105: 'coopman van lijwaet'.
- 13 P. SOETAERT, *De "Berg van Charitate" te Brugge, een stedelijke leenbank (1573-1795)*, Brussel, 1974, blz. 113-118. Andere gouverneurs uit de familie Van den Bogaerde: Donaes II (1613), Andries I (1672), Andries II (1715), Jacob (1726), Andries-Lodewijk (1749).

Strabant (†1622). Deze laatste stichtte in de Sint-Amandstraat een klein (thans verdwenen) godshuis voor twee alleenstaande vrouwen¹⁴.

Donaes II van den Bogaerde (1576-1640), zoon van Vincent, gehuwd met Maria Claesman (†1656)¹⁵, werd in 1612 hoofdman en het jaar daarop gemeenteraadslid van Brugge, later schepen en thesaurier en ook gouverneur van de *Berg van Charitate*. Hij werd de eerste van een reeks vertegenwoordigers van de familie in het Brugse stadsbestuur¹⁶, alsook de eerste als gouverneur van de *Bogardenschool*¹⁷. Hij werd tevens erfachtig redenaar van het Proosse¹⁸ en dismeester van de Onze-Lieve-Vrouwkerk. Hij was de auteur van enkele *rekenkundige boekjes*, onder meer van een *Tafel van intrrest* en een *Rekening van alle lijnlaekens*. De boekjes werden vaak herdrukt, meestal samen met de jaarlijkse Brugse *Almanak* en dit tot op het einde van het Ancien Regime¹⁹. Het echtpaar Van den Bogaerde – Claesman, dat in de Sint-Amandstraat woonde *In den gouden appel*, had dertien kinderen²⁰.

In de 17de eeuw waren verschillende leden van de familie Van den Bogaerde lid van de makelaarsgilde²¹, terwijl ze tevens talrijke functies in het stadsbestuur vervulden, als hoofdman, raadslid, schepen of thesaurier²². Onder hen bevonden zich zonen van het voornoemde echt-

---

14 A. DUCLOS, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, blz. 432.

15 SAB, Staten van Goed, 2de reeks, 401 en 17481 (Marie Claesman).

16 Volgden hem hierin o.m. Gerard (1631), Andries (1634), Donaes (1637), Jan (1646), Guido (1654), Pieter (1667), Andries (1675), Pieter (1681), Jacob (1699), Michiel (1711) die ook Sire van de redrijkerskamer van de H. Geest was, Andries (1713) en Willem (1771). Zie SAB, Lijsten wetsvernieuwingen.

17 De betrokkenheid van de familie Van den Bogaerde bij de Bogardenschool (hoewel de namen niets met elkaar gemeen hadden), zal misschien mede de verzamelaar Anselmus van den Bogaerde (1776-1866) gemotiveerd hebben om een handschrift van Zeger van Male's *Beschrijving van de Bogardenschool* te verwerven, dat zich thans in het stadsarchief bevindt.

18 C. VAN RENYNGHE DE VOXVRIE, *La charge de réneur héréditaire*, in: *Tablettes des Flandres*, Tome 9, Brugge, 1969, blz. 178-186. De redenaars moesten houder zijn van een leen of heerlijkheid.

19 A. VIAENE, *Praktische rekenkundige handboekjes van Donaes Van den Bogaerde*, in: Biekorf, 1970, blz. 182-184.

20 De grafsteen van het echtpaar bevindt zich nog in het zuidelijk koor van de Sint-Gilliskerk.

21 A. VAN DEN ABEELE & M. CATRY, *Makelaars en handelaars*, Brugge, 1992: 1652, Jan en Guido (filii Donaes), - 1665, Andries - 1676, Claude - 1691, Jan.

22 Over de ganse 17de eeuw zijn er 33 jaren waarin een Van den Bogaerde in het stadsbestuur zetelde.

paar. Gerard van den Bogaerde (1601-1695), gehuwd met Anna van der Meersch, werd schepen van Brugge. Guido van den Bogaerde (1618-1667)²³, eveneens schepen van Brugge, gehuwd met Jacqueline de Crits (†1687) en wonend langs de Sint-Annarei (thans nr. 19)²⁴, werd in navolging van zijn schoonouders één van de wel-doeners van de Sint-Annakerk. Zo werd hij de voornaamste schenker van het nieuw doksaal en de familiewapen werden op de toegangsdeur naar het koor geplaatst. Ook voor het koorgestoelte leverde hij zijn bijdrage, zodat ook daar het wapen Van den Bogaerde – De Crits op figureert²⁵.

Het gezin Van den Bogaerde – Claesman had ook nog een zoon, Jacob van den Bogaerde (1599-1671), die eerst een ambtelijke loopbaan doorliep en schepen van Brugge werd, om later priester en kanunnik van Sint-Salvators te worden. Verder was er nog Jan van den Bogaerde (†1670)²⁶, redenaar van het Proosse, die gehuwd was met Johanna van Marissien en als zonen had o.m. Octave van den Bogaerde (ca1645-1716) die kartuizer werd in *Genadedal*²⁷, Donaes van den Bogaerde (1644-1695), monnik van de Duinenabdij die zich tot schilder ontpopte²⁸, Franciscus Xaverius van den Bogaerde (1641-

---

23 SAB, Staten van Goed, 2de reeks, 1768 (Guido van den Bogaerde) en 4243 (Jacqueline Crits).

24 De familie De Crits was eigenaar van uitgestrekte weiden in het Sint-Annakwartier, waarop ze het witgoed van hun belangrijke blekerij te drogen legde. Talrijke leden van deze familie werden in de Sint-Annakerk begraven. Daar hun grafstenen versleten of verdwenen waren heeft mevrouw Robert Veranneman de Watervliet, geboren Berthe Joos de ter Beerst (1884-1984) als afstammeling, een gedenksteen ter hunner nagedachtenis laten plaatsen onder het doksaal.

25 C. VAN RENYNGHE DE VOXVRIE, *L'épithier de Bruges. Eglise Sainte-Anne*, in: *Tablettes des Flandres*, Tome I, blz. 326; A. DE SCHIETERE DE LOPHEM, *Les stalles de l'église Sainte-Anne*, in: *Tablettes des Flandres*, Tome III, blz. 370.

26 SAB, Staten van goed, 2de reeks, 2257 (Jan van den Bogaerde) en 3851 (Johanna van Marissien).

27 J. DE GRAUWE, *Lijst van alle religieuzen die ooit in Genadedal verbleven*, in: J. P. ESTHER, J. DE GRAUWE en V. DESMET, *Het Kartuizerklooster binnen Brugge*, Brugge, 1980, blz. 72.

28 R. DE SCHEPPER, *Het kloosterpand der voormalige Duinenabdij te Brugge*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1910, blz. 65-81; J. L. MEULEMEESTER, *Jacob van Oost en het zeventiende-eeuwse Brugge*, Brugge, 1984, blz. 88; A. DENAUX & E. VANDEN BERGHE (red.), *De Duinenabdij en het Grootseminarie te Brugge*, Tielt, 1984, blz. 255-260; H. LOBELLE – CALUWE, *Abdij Ten Duinen in Brugge, nu Grootseminarie: schilderijen voor een monument, schilderijen bewaard in een monument*, in: L. BUSINE

1692) die pastoor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk werd²⁹ en Jan-Baptist van den Bogaerde (1649-1725), kanunnik van Sint-Donaas en medestichter van de Brugse Kunstacademie. Volgens het familiearchief bestuurde hij het bisdom Brugge tijdens het lange interregnum (1706-1716) tussen de bisschoppen Bassery en Van Susteren³⁰.

Een vijfde zoon van het gezin Donaas II van den Bogaerde – Claesman, was Andries I van den Bogaerde (1609-1652), die gehuwd was met Christina van Lille (Ieper 1606 – Brugge 1673). Ook hij werd schepen van Brugge, net zoals zijn zoon Andries II van den Bogaerde (1639-1710), die ook thesaurier werd en gehuwd was met Catharina Marissael gezegd Halle (1639 – 1720). Andries II werd in 1705 in de adelstand verheven door koning Filips V van Spanje. De verheffing werd het jaar daarop nietig verklaard, maar in 1726 postuum hersteld, op voorwaarde van registratie in de Nederlanden, wat ook geschiedde. De familie had als wapen: *van goud met keper van azuur vergezeld van drie bomen van sinopel*.³¹ Dit sprekend wapen voor de van den Bogaerdes zal ongetwijfeld welgevallig zijn geweest aan de botanici onder hen.

De zoon van de geadelde Andries II, Jan-Anthone van den Bogaerde (1681-1728)³² was drieëndertig toen hij in 1714 huwde met Johanna van der Meulen, een zopas door het overlijden van haar ouders rijk geworden erfgename. Hij werd schepen van het Brugse Vrije, wat er op wijst dat hij over noemenswaardige eigendommen beschikte op het platteland. In de stad vestigde hij zich in de Langestraat in het hem toebehorende huis *Den Eekenboom* (thans nr. 55). Hij stierf toen hij 47 was en was toen aanzienlijk rijk. De boedelbeschrijving werd een lijvig boek van bijna 900 bladzijden. Naast

---

& L. VANDAMME, *Besloten wereld, Open boeken*, Tielt, 2002, blz. 51.- Twee werken van monnik Van den Bogaerde hangen in de Sint-Annakerk.

29 G. F. TANGHE, *Panorama der bekende kerkdienaars van Onze Lieve Vrouw te Brugge*, Brugge, 1864, blz. 139.

30 Rijksarchief Noord-Brabant (RNB), Archief Van den Bogaerde de ter Brugge (AVDB), n° 1, genealogieën familie Van den Bogaerde. (W. M. LINDEMANN, H. T. M. ROOSENBOOM & J. P. M. BUIKS, *Inventaris van het archief van de familie Van den Bogaerde van Terbrugge en aanverwante families (ca.1600 – 1974)*, inventarisreeks n° 38, Rijksarchief in Noord-Brabant, 's Hertogenbosch, 1988).

31 L. DUERLOO & P. JANSSENS, a.w., Deel A-E, blz. 297.

32 RNB, AVDB, nummers 9 t/m 25 bevat talrijke gegevens over leven en activiteiten van dit echtpaar.

enkele huizen in de stad, bezat hij heel wat hofsteden en gronden over gans West-Vlaanderen. Daarnaast bezat hij veel roerende goederen, vooral leningen aan openbare besturen en particulieren. De totale waarde van de successie werd op 15.800 ponden of méér dan 100.000 gulden geraamd³³.

Zijn weduwe, Jeanne van der Meulen (1694-1779), stammend uit een Brugse familie van makelaars en grondbezitters³⁴, overleefde hem een halve eeuw³⁵ en bleef in *Den Eekenboom* wonen, met haar twee nog heel jonge zonen, Donaes III en Andries-Lodewijk, en twee inwonende dienstmeiden³⁶. Donaes III van den Bogaerde (1717-1756)³⁷ huwde met de rijke erfdochter Marie-Thérèse Damerin de Merlebeke (1717-1792)³⁸ en ze hadden twee zonen die zorgden voor nakomelingen o.m. onder de naam van den Bogaerde de Merlebeke³⁹. De weduwe hertrouwde in 1757 met de schout van Brugge, Valentin de Stappens de Harnes (1713-1777)⁴⁰.

Dit beknopte overzicht toont aan dat de familie van den Bogaerde in Brugge wijd vertakt was en ruim aanwezig in de openbare besturen en de clerus, in commerciële activiteiten en in het verenigingsleven. Uit de talrijk bewaarde boedelbeschrijvingen kan men tevens opmaken dat het hen voor de wind ging en zij tot de welgestelde inwoners van de stad behoorden. Er valt ook op te merken dat het om 'gezond volk' ging, dat een eerder geringe kindersterfte kende en vaak een voor die tijd hoge leeftijd bereikte. In de eerste twee eeuwen van hun aanwezigheid in Brugge werkten ze aan hun materiële en sociale opgang, met als meest voorkomende beroepen die van landmeter en textielhandelaar, met daarbij in de 17de eeuw talrijke over-

---

33 SAB, Staten van Goed, 2de reeks, nr. 8753b (Jan van den Bogaerde).

34 Ze was de dochter van Jan Van der Meulen (†1710) en Petronella Vermeulen (†1713). Zie SAB, Staten van goed, 2de reeks, 6899 (Jan van der Meulen) en 7228 (Petronella Vermeulen).

35 Haar grafsteen bevindt zich in de Sint-Gilliskerk.

36 SAB, Volkstelling 1748.

37 SAB, Staten van Goed, 2de reeks, 12609 (Donaes van den Bogaerde).

38 Via dit echtpaar behoren de van den Bogaerdes tot de talrijke West-Vlaamse voorouders van prinses Mathilde van België.

39 De Van den Bogaerdes werden als gevolg van dit huwelijk en tot op het einde van het Ancien Regime, feodale heer van Merlebeke.

40 A. VAN DEN ABEELE, *In Brugge onder de Acacia*, Brugge, 1987, blz. 230.

heidsfuncties, voornamelijk in het bestuur van Brugge, om dan in het begin van de 18de eeuw de sprong naar de adellijke klasse te doen⁴¹.

Andries-Lodewijk van den Bogaerde en zijn gezin

Andries-Lodewijk van den Bogaerde (ook soms Lodewijk genoemd en ook André-Louis) werd op de Sint-Annaparochie in Brugge geboren en gedoopt op 1 september 1726, enkele maanden nadat zijn grootvader definitief en postuum erfelijke adeldom had verkregen. Zijn peter en meter waren zijn oom Franciscus Vleys⁴² en zijn groot tante Marie-Catherine van den Bogaerde. Hij was dus amper twee jaar oud toen zijn vader stierf. Over zijn opleiding vonden we niets terug, maar die zal ongetwijfeld verzorgd zijn geweest, waarschijnlijk bij de augustijnen of bij de jezuïeten in Brugge. Omwille van de hoge functie van thesaurier van het Brugse Vrije die hij later vervulde, zou men kunnen veronderstellen dat hij universitaire studies deed. Nochtans komt hij niet voor op het inschrijvingsregister van de Universiteit van Leuven en heeft hij zelf ook nooit, voor zover we het konden nagaan, gewag gemaakt van een academische titel⁴³.

Toen hij tweeëntwintig was, huwde hij op 17 maart 1749 met de zeventienjarige Angelique Rotsart de Hertaing (1731-1803), uit een eveneens recent geadelde familie⁴⁴. Zij was de dochter van Louis Rotsart de Hertaing (1694-1760), o.m. hoofdman van de rederijkerskamer van het H. Kruis, die woonde in het *Hof van Ravestein* in de Molenmeers⁴⁵, op een paar honderd meter van *Den Eekenboom*. Haar moeder, Thérèse Angélique de Aranda (1711-1765), stamde uit

---

41 Onafhankelijk van de adelsverheffing van Andries II van den Bogaerde, werd in 1717 ook een neef van hem, schepen van de stad Brugge Pieter van den Bogaerde in de adelstand opgenomen (L. DUERLOO & P. JANSSENS, a.w., Deel A-E, blz. 297).

42 In 1730 werd Franciscus Vleys (†1738) samen met zijn broer Marc in de adelstand verheven, met retroactie op hun vader Jan-Baptist Vleys (†1712), echtgenoot van Margareta van der Meulen (L. DUERLOO & P. JANSSENS, a.w., Deel N-Z, blz. 773).

43 RNB, AVDB, nummers 26 t/m 51 bevat talrijke gegevens over het privé en openbaar leven van Andries-Lodewijk van den Bogaerde

44 L. DUERLOO & P. JANSSENS, a.w., deel N-Z, blz. 374.

45 A. VAN DEN ABEELE, *Het Hof van Ravestein*, in: Bieckorf, 1998, blz. 45-55.

Andries-Lodewijk van den Bogarde
Portret door C. Noël, omstreeks 1771
(Kasteel Heeswijk, Noord-Brabant)

Angélique Rotsart de Hertaing
Portret door C. Noël, omstreeks 1771
(Kasteel Heeswijk, Noord-Brabant)

een oude Spaans-Brugse koopliedenfamilie⁴⁶. Haar ooms en tantes, neven en nichten, heetten naast De Aranda, Le Gillon, van Volden, De l'Espée, De Trappequiers, De le Flye, D'Hane, Van der Haeghen de Mussain, enz. Door zijn huwelijk werd Andries van den Bogaerde nog méér verwant dan hij het al was, met een aantal adellijke Brugse families. Zijn schoonbroer Jean-Louis Rotsart de Hertaing (1735-1784) huwde met markiezin De Gayaffa de Massanova (1755-1782). Zijn schoonzuster Isabelle Rotsart (1733-1806) huwde met Charles Imbert de Motelettes (1735-1822) en zijn andere schoonzuster Justine Rotsart (1736-1806) met Charles van Caloen (1732-1817).

Angelique Rotsart was tussen 1750 en 1772 niet minder dan 21 keer zwanger. Naast negen miskramen werden twaalf kinderen levend geboren⁴⁷: Lodewijk-Andries (1750), Thérèse-Joseph (1751), Marie-Louise (1752), Andries-Frans (1754), Angelus (1756), Donaes en Albertus (geb. en overl. 1760), Justine (1761), Marie (1763-1766), Charlotte (1765), Carolus (geb. en overl. 1768) en Willem (geb. en overl. 1772)⁴⁸. Zeven onder hen bereikten de volwassen leeftijd, waarvan er zes vleiende huwelijken aangingen, hetzij met edellieden, hetzij met welvarende leden van de burgerij.

De oudste zoon, Lodewijk-Andries van den Bogaerde (1750-1827), in 1770 primus in Leuven, werd licentiaat in beide rechten, advocaat bij de Raad van Vlaanderen en onder de hoede van zijn vader, pensionaris en griffier crimineel van het Brugse Vrije, wat hij bleef tot begin 1795, mits de onvermijdelijke kleine haperingen tijdens de revolutietijd. Hij trad in 1777 toe tot het genootschap van Brugse rechtskundigen, de Sabbatine⁴⁹. In de Franse Tijd, na eerst benoemd te zijn geweest in 1797 tot rechter in de burgerlijke rechtbank en in 1800 tot ondervoorzitter of voorzitter van de nieuwe

---

46 G. VAN RENYNGHE DE VOXVRIE, *Spaans-Brugse geslachten in de Spanjaardstraat, Spaanse Loskaai en Oosterlingenplaats*, in: Het Sint-Franciscus Xaveriusziekenhuis, Brugge, 1985, blz. 31; K. VAN NIEUWENHUYSE, *De integratie van de Castiliaanse familie de Aranda in Brugge, 1500-1765*, in: Handelingen Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, 2000, blz. 95-125.

47 RNB, AVDB, n° 30.

48 SAB, parochieboeken.

49 A. SCHOUTEET, *De Sabbatine, een Brugse vereniging van rechtsgeleerden in de 18de eeuw*, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Brugge, 1981, blz. 99-111.

arrondissementele rechtbank⁵⁰, ambten die hij weigerde⁵¹, werd hij op 13 augustus 1800 benoemd tot gemeenteraadslid van Brugge⁵² en op 5 februari 1803 tot lid van de prefectorale raad van het Leiedepartement⁵³, terwijl hij in 1814, na de Franse aftocht, gedurende enkele dagen waarnemend intendant was. In de Hollandse Tijd was hij vanaf 1817 weer gemeenteraadslid van Brugge en op 3 mei 1815 werd hij één van de 15 leden van de *Raad van de Intendentie*, vervolgens van de Provinciale Staten en vanaf 25 juli 1816 lid van het college der Gedeputeerde Staten van West-Vlaanderen⁵⁴. Tevens werd hij bevestigd in zijn adellijke kwaliteit door zijn opname in de Ridderchap van deze provincie⁵⁵. Hij huwde met Colette de Schietere de Caprijke (1759-1782), dochter van het rijke echtpaar Charles de Schietere de Caprijke en Marie-Jeanne de Crits⁵⁶. Hij volgde de botanische voetsporen van zijn vader en werd rond 1808 voorzitter van de *Sociëteit van Flora*, opvolgster van de Confrerie van de H.-Dorothea. Het kinderloos echtpaar woonde in het statige hotel De Schietere Caprijke in de Oude Burg, met oranjerie uitkijkend op de Dijver (thans nr. 21)⁵⁷. Lodewijk van den Bogaerde had ook artistiek talent en legde zich na 1794 in toenemende mate op het schilderen toe⁵⁸. Op een niet nader bepaalde datum tijdens de Franse Tijd feliciteerde zijn broer Andries hem voor een schilderij dat hij van hem

50 RNB, AVDB, n° 65, 66, 67.

51 P. VAN HILLE, *Het Hof van Beroep van Brussel en de rechtbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Frans Bewind - 1800-1814*, Handzame, 1970, blz. 160.

52 RNB, AVDB, n° 57.

53 RNB, AVDB, n° 68.

54 F. SIMON, *Reacties der Bruggelingen tijdens het voorlopig bewind en de eerste jaren van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1814-1820*, onuitgegeven licentiaatverhandeling, Gent, 1965, blz. 219.

55 L. DUERLOO & P. JANSSENS, a.w., deel A-E, blz. 297.

56 A. DE SCHIETERE DE LOPHEM, *Histoire de la famille de Schietere*, Tablettes des Flandres, Recueil 9, Brugge, 1968, blz. 367 en vv.

57 Ten onrechte naar aanleiding van een recente eigenaarswissel en restauratie tot 'Hof Lanchals' omgedoopt.

58 D. DENDOOVEN, *De Brugse academie in de 18de eeuw*, licentiaatthesis VUB 1994 (onuitgegeven) deelt mee dat hij zich na 1794 volledig op het schilderen toelagde, wat evenwel niet volledig juist is. Hij verwijst hiervoor naar P. LEDOULX, *Levens der grootte schilders en kunstenaars van Brugge*, p. 232 (SAB, Handschriften, inv. 539), maar op deze en andere bladzijden vonden we hierover geen informatie.

had ontvangen: *tout le monde qui le voit en est enchanté*, schreef hij hem⁵⁹.

De tweede zoon, Andries-Frans van den Bogaerde (1754-1834), behaalde in 1778 in Leuven het licentiaat in beide rechten, schreef zich in als advocaat bij de Raad van Vlaanderen en huwde in 1785 met de Gentse patriciërsdochter Maria van Larebeke de ter Brugge (1765-1845)⁶⁰. Hij woonde voortaan Begijnendries in Gent en Hoogstraat in Waasmunster. Tijdens het Empire (1804-1815) werd hij 'maire' van Waasmunster, de thuisbasis van de Van Larebekes⁶¹. Op de valreep, net vóór de scheiding in de Nederlanden, werd hij door Willem I in de adelstand erkend en met een erfelijke baronstitel vereerd. Hij nam bij die gelegenheid de wapenspreuk *Ex arbore fructus* aan⁶².

Angelus of Ange van den Bogaerde (1756-1838) huwde met de

---

59 RNB, AVDB, n° 74, brief gedateerd 'le 29 de l'An' (jaar onleesbaar).

60 De toevoeging "de ter Brugge" of "de ter Bruggen" kwam dus van de familie Van Larebeke en werd overgenomen door Van den Bogaerde na zijn verhuis naar Gent, waardoor hij zich kon onderscheiden van de oude Gentse familie Van den Bogaerde, evenals van de afstammelingen van zijn oom, die "de Merlebeke" aan hun naam hadden toegevoegd.

61 Het echtpaar Van den Bogaerde – Van Larebeke woonde in Gent. Hun zoon baron André-Jean van den Bogaerde (1787-1855), die in tegenstelling tot zijn vader zijn heropname in de adelstand al in 1817 liet bevestigen, was achtereenvolgens burgemeester van Waasmunster en arrondissementscommissaris in Sint-Niklaas en in Gent. Hij bleef Willem I trouw en werd gouverneur van Noord-Brabant (1830-1842). Zie: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (met vergissingen). Hij verwierf het middeleeuws slot Heeswijk, dat door hem en zijn erfgenamen aanzienlijk werd uitgebreid en een belangrijke verzameling kunstwerken en antiquiteiten herbergde. Tot enkele jaren geleden woonden afstammelingen in het poortgebouw van het imposante slot Heeswijk (thans eigendom van de Stichting Kasteel Heeswijk). Zie: W. M. LINDEMAN e. a., a. w.; R. W. A. M. CLEVERENS, *Kasteel Heeswijk en geslachten Van den Bogaerde van Terbrugge en De Looz-Corswarem*, 1991; Esther BECX, *Kasteel Heeswijk*, Heeswijk, 2000). Het kasteel bezit het portret van Andries-Lodewijk van den Bogaerde en van zijn echtgenote. Een tweede portret van Angelique Rotsart, als jong meisje, bevindt zich in het Museum van de Potterie (zie: A. DE SCHIETERE DE LOPHEM, *Iconographie Bruggeoise, L'Hôpital de la Potterie*, in: *Tablettes des Flandres*, Tome 9, Brugge, 1969, blz. 414). Sommige familieleden zijn naderhand naar België teruggekeerd. Een afstammeling, Jean-Michel Veranneman de Watervliet is thans ambassadeur van België in Brazilië.

Barones Albertine Van Heeckeren van Kell (1899-1994), weduwe van baron Andries van den Bogaerde de ter Brugge (1882-1974), laatste lid van de familie op het kasteel Heeswijk, verkocht in 1976 het register van de *Confèrie van Sint-Dorothea* aan de stad Brugge.

62 L. DUERLOO & P. JANSSENS, a. w., Deel A-E, blz. 298.

Gentse Marie Coene de Booris. Tijdens de Brabantse Revolutie behoorde hij tot het *Corps Volontairen* van de Sint-Jorisgilde⁶³ maar voor het overige liet hij in de revolutietijd, net als zijn broers, niet van zich horen. Marie-Louise van den Bogaerde (1752-1834) was zeven en dertig toen ze huwde met de bijna tien jaar jongere groothandelaar Juan-Diego Gilliodts (1761-1858)⁶⁴; Justine van den Bogaerde (1762-1794) huwde met de bijna dertig jaar oudere Charles van Duerne de Damast (1735-1792)⁶⁵, onder het Ancien Regime reedenaar van het Proosse en burgemeester van Sijsele; Charlotte van den Bogaerde (1765-1836) huwde met de meer dan twintig jaar oudere Gentse advocaat Gaspard Jacopsen (1744-1809).

Thérèse-Joseph van den Bogaerde (1751-1808) werd karmelietes bij de Theresianen in Brugge onder de naam Theresia-Josepha van het H.-Hart. Ze was 28 toen ze op 9 september 1779 intrad en op 10 september 1780 legde ze haar kloostergeloften af. In 1783, na de opheffing van het klooster, vertrok ze samen met vier medezusters naar de karmelietessen in Parijs waar ze werden opgenomen in het bekende klooster van de Rue Chapon en de Franse nationaliteit verwierven. Nadat bij decreet van 13 februari 1790 de reguliere kloosterrorden waren afgeschaft, wilden ze naar Brugge terugkeren. Andries van den Bogaerde, burgemeester tijdens de Brabantse Omwenteling, zette zich in om hun terugkeer te vergemakkelijken, maar het duurde toch nog tot begin september 1792 alvorens ze een paspoort konden bekomen. Na een tocht vol hindernissen op 26 september in Brugge aangekomen, namen ze hun intrek bij de Zusters Maricolen in Rozendal en hernamen er het kloosterleven. Hun eigen klooster was ondertussen ingenomen door de Zusters Apostolinnen en een verzoekschrift van de 14 overgebleven Theresianen om er terug bezit te kunnen van nemen, bleef zonder gevolg. In mei 1794 sloten dezelfde vijf uit Parijs teruggekeerde zusters zich aan bij de Karmelietessen van Lier met wie ze naar Engeland emigreerden. Ze werden er opge-

63 E. N. [A. VIAENE], *Het korps volontairen van de St.-Jorisgilde, Brugge 1790*, in: Biekorf, 1972, blz. 366-367.

64 M. SEBRECHTS, *Louis Gilliodts en zijn familiaal milieu*, in: A. VANDEWALLE (red.), *100 Jaar Gilliodts, Brugge, 1980*, blz. 5-12. Juan-Diego Gilliodts, die 97 werd, hertrouwde een paar jaar na het overlijden van zijn vrouw met de Engelse Anne Berney.

65 A. VAN DEN ABEELE, *In Brugge onder de acacia*, a. w., blz. 287.

nomen in het klooster van de karmelietessen van *Cocken Hall* in het graafschap Durham (Engeland), waar Thérèse van den Bogaerde, na jarenlange ziekte, op 15 maart 1808 overleed⁶⁶.

Alle kinderen hadden het ouderlijk huis verlaten (met uitzondering van het echtpaar Gilliodts dat er inwoonde en voor wie boven de poortingang een supplementaire verdieping werd opgetrokken⁶⁷), toen Andries-Lodewijk van den Bogaerde op 1 april 1799 overleed, enkele dagen nadat het echtpaar zijn gouden bruiloft had gevierd. Zijn echtgenote overleed op 4 juni 1803. Beiden werden in Sint-Kruis begraven waar hun grafteken nog aanwezig is op de oostelijke buitenzijde van de kerk, aan de voet van de Calvarie⁶⁸.

Een unieke machtspositie

In de bestuursorganen van het Brugse Vrije heeft Andries van den Bogaerde tijdens de tweede helft van de 18de eeuw een unieke plaats ingenomen. In 1750 (hij was toen 24) werd hij schepen en in 1760 zelfs – mits flinke betaling⁶⁹ – één van de zes schepenen *ad vitam*. Volgens de gangbare beurtrol bekleedde hij ook regelmatig één van de vier burgemeesterfuncties en vertegenwoordigde hij het *Vrije* op de bijeenkomsten in Gent van de Staten van Vlaanderen. De schepenfunctie zou hij onafgebroken uitoefenen tot in 1795: bijna een halve eeuw.

Maar er was méér. In januari 1762 werd Van den Bogaerde, in opvolging van Ferdinand de Tollenaere die bijna tachtig was, tot thesaurier benoemd⁷⁰, wat van hem de centraliserende verantwoordelijke maakte voor alle inkomsten en uitgaven van het Brugse Vrije. Deze functie behield hij tot in 1794, met korte onderbrekingen in de revolutietijd. Van den Bogaerde overleefde immers alle regimes. Toen de

---

66 *Les Carmélites à Bruges (1626-1962)*, Brugge, 1961, blz. 18-24; Archief Karmel (Schutterstraat, Brugge), Professieboek en Memoriaalboek. Het klooster van Cocken Hall is thans gevestigd in Darlington (Durham).

67 SAB, registers van de zestendelen, Sint-Janszestendeel, f. 1021, 3002r en 3002v.

68 Het grafmonument zelf ligt vóór het graf De Zutter-Patteyn

69 RNB, AVDB, n° 44 vermeldt het door hem neergetelde bedrag: 7000 gulden Brabants courant.

70 RNB, AVDB, n° 44.

Oostenrijkers in maart 1788 de besturen grondig wijzigden, behield hij zijn beide functies. Tijdens de Brabantse Omwenteling verloor hij zijn thesauriersambt, maar werd daarentegen burgemeester. Hij oefende deze taak ongetwijfeld uit in een geest van behoud van de tradities. Hij was alvast hevig tegenstander van de *Vonckisten* of *democraten*, die hij voor goddeloze kerels uitschold⁷¹. Bij de eerste Oostenrijkse restauratie werd hij als schepen bevestigd en werd opnieuw thesaurier. Bij de eerste Franse inval (november 1792 – maart 1793) bleef hij in het bestuur en werd zelfs voorzitter van de *Voorlopige municipaliteit van het Vrije*.

Na de terugkeer van de Oostenrijkers, werd hem zijn *collaboratie* ten kwade geduid en moest hij zich verdedigen tegen de aanklacht dat hij had samengezworen met de *anarchistische Franse staatsgreep*. Hij deed dit op 29 april 1793 in een gloedvolle apologie gericht aan graaf Franz de Metternich, gevolmachtigd minister in de Oostenrijkse Nederlanden⁷². Hij schreef hem: *J'ai appris avec autant de surprise que de douleur que j'ai été dénoncé, avec un autre, comme fauteur du système anarchique français, tandis qu'aussi bien le corps des représentants provisoires élus par le peuple que celui de la municipalité du Franc, dont j'ai été le président, dès le commencement même de la fougue démocratique, ont mis tout en œuvre pour dissiper le prestige [des révolutionnaires], pour éloigner ou retarder l'extinction du flambeau de la foi, la décomposition du pouvoir constitué, la désorganisation de l'ancienne administration et le renversement de tout ordre, en un mot pour enrourer les opérations de la tyrannie populaire ou clubiste*. Ja, zo voegde hij eraan toe, we hebben de woorden *Souveraineté du Peuple, Liberté, Egalité* gebruikt, maar dat deden we om beter de vijand te verschalken. Het beste bewijs dat we de Oostenrijkse zaak bleven dienen werd gegeven door onze Fransgezinde tegenstanders, die er voor zorgden dat we al na enkele dagen de laan werden uitgestuurd⁷³. Deze verde-

71 J. VAN HESE, *Legenda aurea*, Brugge, 1791, blz. 274-277.

72 RNB, AVDB, n° 47.

73 De voorlopige vertegenwoordigers voor het Brugse Vrije werden verkozen op 18 december 1792 en de voorlopige municipaliteit op 11 januari 1793. Beide organen, vrucht van 'democratische' verkiezingen waren praktisch volledig bevolkt door gezagsgetrouwe edellieden. Klachten vanwege de revolutiegezinden bij de Franse bezetter hadden tot gevolg dat dit bestuur op 31 januari 1793 werd vervangen door leden van de Jacobijnse Club.

diging blijkt gunstig gevolg te hebben gehad, want bij de vernieuwing van het bestuur op 27 mei 1793 bleef hij ongestoord burgemeester én thesaurier⁷⁴. Dat bleef hij totdat de Franse overheid, na in juli 1794 opnieuw onze gebieden te hebben ingepalmd, begin 1795 komaf maakte met de bestuurlijke eenheden van het Ancien Regime. Hiermee kwam een einde aan zijn lange ambtelijke loopbaan, hoewel hij in 1795 wellicht nog gedurende korte tijd fungeerde als rechter bij de burgerlijke rechtbank van het departement van de Leie⁷⁵.

De cumulatie van een schepenambt met dat van het thesaurierschap was hoogst uitzonderlijk, uniek zelfs. Vaak oefenden schepenen van Brugge of van het Vrije een ambt van ontvanger uit, hoewel toch hoogst zelden of wellicht nooit in functie van het bestuur waar ze in zetelden. Het ging meestal om ontvangerschappen die afhingen van het centraal gezag, van de Staten van Vlaanderen of van een andere instantie. Dit stond onafhankelijk van hun bestuursmandaat in de stad of in het Brugse Vrije en gaf geen aanleiding tot bevoegdheidsconflicten. Het thesaurierschap, dat was iets anders. Van oudsher was dit een centrale functie in het openbaar bestuur, op alle echelons. Wie deze functie bekleedde moest voldoende rijk zijn om, in geval van vastgestelde fouten, op zijn eigen vermogen te worden aangesproken. Tegenover de 'politieke' mandatarissen evenals tegenover de andere beambten, pensionarissen en griffiers, moest hij in volle onafhankelijkheid kunnen optreden. In het stadsbestuur van Brugge is er geen enkel voorbeeld van een schepen die tegelijk ook thesaurier was.

In de tweede helft van de 18de eeuw was Van den Bogaerde in het bestuur van het Brugse Vrije alvast een enig geval. Was hij als één van de 18 schepenen en zelfs als één van de vier burgemeesters, één onder de velen, dan was hij als thesaurier de enige. De cumulatie van beide functies moet hem onvermijdelijk aanzienlijke macht hebben gegeven. Veel uitgaven en investeringen die het Brugse Vrije deed, werden door Van den Bogaerde behandeld en op het door hem voorgelegd verslag, door het College van burgemeesters en schepenen goedge-

---

74 Y. VANDEN BERGHE, *Jacobijnen en traditionalisten. De reacties van de Bruggelingen in de revolutietijd (1780-1794)*, Deel II, Brussel, 1972, blz. 164-169.

75 RNB, AVDB, n° 49. Althans, hij werd benoemd, maar er is geen zekerheid dat hij het ambt ook aanvaardde.

keurd. Dit College zelf was in zijn uitgaven aan zijn controle onderworpen. De thesaurier was het die aan burgemeester en schepenen hun wedde en vergoedingen uitbetaalde⁷⁶.

Men kan het zich niet voorstellen dat in onze tijd een burgemeester of schepen terzelfder tijd ook stadsontvanger zou zijn. Wat thans ondenkbaar is, was dit niet onder het Ancien Regime, ook al was het dan toch heel uitzonderlijk. Van den Bogaerde was in zijn dubbele functie een unicum voor wat het Brugse Vrije betreft. Om dertig jaar lang die dubbele pet te hebben gedragen moet hij wel op bijzondere wijze *persona grata* zijn geweest bij de hogere overheid en ook bij zijn collega's voldoende vertrouwen hebben genoten, hoewel die niet onverdeeld was, zoals we hierna zullen zien.

Hoe zelfbewust hij zich in zijn functies gedroeg toont het voorbeeld aan van de heropbouw van de Civiele Griffie, het huis *De Caese* in de Hoogstraat. Toen in 1765 de kelder van het huis verbouwd werd, liet Van den Bogaerde er een gedenksteen in aanbrengen. In een eigendom van het Brugse Vrije, dat de restauratie bekostigde, zou men een steen verwachten waarop iets zou hebben gestaan in de aard van *S.P.Q.F.* (*Senatus Populusque Franconatus*) *reaedicavit*. Niets daarvan. Het werd een jaarschrift met als tekst:

*ICk ben geLeYt Van
Jor. AnDrIes Van Den
BogaerDe, sChepen
en tresorIer.*

Het ganse bestuur, al zijn overige collega's, kwamen er gewoon niet aan te pas!⁷⁷

Bestuurlijke activiteiten

Een dergelijke lange en dubbele loopbaan moet heel wat sporen

⁷⁶ RNB, AVDB, n° 44.

⁷⁷ L. DEVLIEGHER, Het huis De Caese van het Brugse Vrije, in: Bieckorf, 1989, blz. 61-68; R. VERANNEMAN DE WATERVLIET & B. WARNIER, Nog over het huis De Caese. Een interessante reactie, in: Brugse Gidsenkroniek, December 1992.

hebben nagelaten in het bestuur van het Brugse Vrije. Verder onderzoek dient hieromtrent nog te gebeuren. Uit zijn eigen archief blijkt alvast dat hij actief was op een aantal domeinen die niet direct met het thesaurierschap te maken hadden.

Zo speelde hij een prominente rol naar aanleiding van de uitzonderlijk hevige rundveepest die rond 1770 heerste en waartegen het bestuur van het Brugse Vrije met krachtige maatregelen te keer ging⁷⁸. Hij werd namelijk voor het Vrije als commissaris aangesteld *tot observeren van het cordon tegen de besmettelijke ziekte*⁷⁹.

Een andere activiteit betrof de paardenfokkerij in het Brugse Vrije. Hoe belangrijk hij zijn activiteiten hierin wel vond blijkt uit het feit dat hij op zijn portret uit 1771 een document in de hand hield dat hierop betrekking had. Vanaf het midden van de 18de eeuw was men er zich van bewust geworden dat het *Vlaanderse paard* aan het degenereren was en hierdoor minder uitwegen vond op buitenlandse markten. Het Brugse Vrije ging zich dan ook actief bemoeien met het verbeteren van het paardenras en bekwam in 1752 een octrooi waarbij de merries alleen nog mochten worden gedekt door inlandse of ingevoerde hengsten die door het bestuur waren goedgekeurd⁸⁰.

Vanaf 1762 oefende Van den Bogaerde het oppertoezicht uit over de hengsten. In tegenstelling tot wat de centrale overheid wenste, wilde het Vrije niet overgaan tot het oprichten van een centrale stoe-terij, omdat ze dat een te dure werkwijze vond. Ze hield het bij een *haras éparpillé*, waarbij her en der de door het bestuur goedgekeurde hengsten, bij een dertigtal paardenfokkers waren ondergebracht.

Van den Bogaerde trad hierbij bijzonder actief op⁸¹. Dit betekende, naast het tot stand komen, opvolgen en wijzigen van reglementen, een heel uitgebreide controleactiviteit (keuren en afkeuren van hengsten, invoer, prijkskampen, bijhouden van de statistiek van uitgevoerde dekkingen, enz.) waarbij hij door vijf deskundigen werd bijgestaan. Eén van die deskundigen was de belangrijke paarden- en veehandelaar

---

78 L. VAN ACKER, De rundveepest in West-Vlaanderen gedurende de 18de eeuw, in: Biekorf, 1971, blz. 81-90.

79 RNB, AVDB, n° 44.

80 J. DE SMET, De paardenfokkerij in het Brugse Vrije gedurende de tweede helft van de 18de eeuw, in: Biekorf, 1964, blz. 367-373.

81 Rijksarchief Brugge, Brugse Vrije, reg. 57 (Resolutiën over de hengsten).

Jozef van Severen⁸². De activiteit was niet zonder risico, want de paardenfokkers waren geen doetjes en konden onvoorspelbaar te keer gaan als één van hun hengsten werd afgekeurd. Alleen al voor het jaar 1774 ging het om 4600 gedekte merries. Datzelfde jaar werd door landvoogd Karel van Lotharingen een beslissing ondertekend waarbij Van den Bogaerde voortaan, ten laste van het Brugse Vrije, jaarlijks 200 florijnen Brabants courant zou ontvangen voor zijn werkzaamheden betreffende de controle van de paardenfokkerijen. In het besluit werd vermeld dat hij zich veel moeite en inspanningen had getroost voor een organisatie waarvan het succes merkwaardig mocht worden genoemd⁸³.

Uit deze voorbeelden komt Andries van den Bogaerde naar voor als een duivel-doet-al in het bestuur van het Brugse Vrije, waar hij zich om heel wat méér zaken bekommerde dan alleen maar om de controle van de financies.

Tegenwind

Uit zijn privé-archief blijkt het duidelijk: Van den Bogaerde telde niet alleen vrienden en onder zijn collega's in het bestuur van het Vrije had hij zelfs uitgesproken vijanden.

De eerste uiting van antagonisme diende zich aan naar aanleiding van zijn uitzonderlijke aanstelling tot thesaurier. Hij had er allereerst moeten op staan dat het thesaurierschap ook een functie als griffier inhield, wat sommige van zijn collega's hadden betwist. Vooral had hij er moeten in toestemmen voortaan geen nevenverdiensten meer op te strijken uit schepenactiviteiten (wezenkamer, criminele kamer, rekeningen van kerken en armendissen, bezoeken aan duinen en dijken, vierschaar, enz.). Dit betekende dan meteen dat ze aan zijn collega's ten deel vielen⁸⁴.

Toen hij vanaf 1774, op last van de centrale overheid, een jaarlijkse vergoeding ontving voor zijn activiteiten van controle op de paardenfokkerij, had hij gevraagd ook een bedrag te mogen ontvangen

---

82 Ook deze Van Severen behoort tot de rechtstreekse voorvaders van prinses Mathilde van België.

83 RNB, AVDB, n° 46.

84 RNB, AVDB, n° 26.

voor de vele jaren onbezoldigde activiteit in die functie. Het centraal gezag had dit verzoek gesteund maar zijn collega's weigerden vlakaf, met de melding dat de jaarvergoeding die hij voortaan zou ontvangen ook ruimschoots het verleden dekte. De commissaris voor financiën van de centrale regering, Ange-Charles de Limpens, had hem aange-moedigd om een nieuwe met redens omklede aanvraag in te dienen. Het is niet zeker of Van den Bogaerde dit deed⁸⁵.

De hevigste controverse ontstond in 1776. Op 18 december 1775 overleed de ontvanger generaal van het Brugse Vrije, Joseph-Adrien le Bailly (1692-1775)⁸⁶. Van den Bogaerde wilde hem opvolgen en diende zijn kandidatuur in, onmiddellijk na de uitvaart. Het ging om een functie die zowel op gebied van het prestige als op dat van de te verwachten vergoeding, merkkelijk hoger lag dan dat van thesaurier. Zijn tegenkandidaat was schepen Henri de Pruysenaere de la Woestyne die, volgens Van den Bogaerde, in de persoonlijke brief die hij op 23 december aan commissaris voor financiën De Limpens stuurde, zich al kandidaat had gesteld terwijl de overledene nog niet koud was. De strijd moet hevig zijn geweest, met de inzet door de twee kandidaten van alle relaties waar ze beroep op konden doen. Van den Bogaerde haalde het niet en op 17 augustus 1776 werd De Pruysenaere benoemd. De vijandschap tussen beide heren, die nochtans gedoemd waren tot samenwerking, was van toen af een feit.

Opgestoot door De Pruysenaere, althans volgens Van den Bogaerde, zette schepen Jan-Frans Triest de ter Walle een intrige tegen hem op. Triest, zo schreef Van den Bogaerde, van wie het slecht en vitterig karakter bekend was, had hij bij herhaling tot de orde moeten roepen omwille van zijn fratsen. Die was er dan ook op uit om hem *een toer te lappen*. De gelegenheid hiertoe vond hij naar aanleiding van een eerder onbelangrijk punt dat evenwel grote afmetingen nam. Gevolmachtigd minister De Stahremberg had namelijk bij het College van het Brugse Vrije een aanbeveling gedaan opdat de genaamde Charles de Tilly tot stokhouder van het Vrije zou worden benoemd. Het college was hierop ingegaan, wel wetend dat door Van den Bogaerde al iemand anders was aangesteld. Het was namelijk van

---

85 Idem

86 B. D'HOORE, De familie Le Bailly, studie van een amtsadellijke familie in de 18de eeuw, Brussel, 2002.

oudsher de gewoonte dat de 13 stokhouders die het Brugse Vrije telde, door de thesaurier werden benoemd, waarbij deze de rechten opstreek die ze voor hun benoeming betaalden. Men zat dus in een lastig parket, want hoe moest men dit nu bij de hogere overheid gaan rechtekken? Het College vond maar één goede oplossing: de benoeming van stokhouders werd onttrokken aan de thesaurier en zou voortaan door het College zelf worden beslist.

Dit alles was gebeurd buiten het medeweten van de thesaurier, die het pas achteraf aan de weet kwam, door de loslippigheid van een griffier. Terwijl Van den Bogaerde stond te plassen, was die griffier naast hem komen staan, om hem buiten het medeweten van de anderen te kunnen aanspreken en hem van het complot op de hoogte te brengen. Van den Bogaerde ontplofte letterlijk. Er volgde een uitgebreide briefwisseling met de commissaris voor financiën van de centrale regering De Limpens, waarin Van den Bogaerde het gekonkel aanklaagde (*procédé déshonorant et flétrissant de la part de mes propres confrères*) en zijn goed recht verdedigde. Als het College op zijn beslissing niet terugkwam, zou hij hierover procederen, zo kondigde hij aan.

De Limpens zat met de zaak erg verveeld. Hij onderhield goede betrekkingen met De Pruyssenaere en andere leden van het bestuur van het Vrije, maar ook met Van den Bogaerde waren zijn relaties opperbest. Bij herhaling had die hem een ananas van eigen kweek toegestuurd, waarvoor De Limpens telkens uitbundig bedankte. Van den Bogaerde was ook raadgever in het ontginnen van het heideveld dat de Limpens in Oostkamp bezat en kwam regelmatig tussen om ter plekke betalingen uit te voeren in naam van De Limpens. Toen hij naar Brussel reisde, werd hij bij de commissaris gastvrij aan huis ontvangen. Zowel de Limpens als Von Crumpipen raadden van den Bogaerde sterk af over het twistpunt te procederen, maar de zaak gewoon op zijn beloop te laten en verder stokhouders te benoemen, zonder zich om het College te bekommeren. Wellicht heeft hij deze raad opgevolgd, want in de bewaarde briefwisseling is hierover verder geen sprake meer. De vriendschap met De Limpens bleef onverminderd en in september 1777 (als dank voor zijn tussenkomsten?) ontving deze opnieuw twee grote ananassen van de thesaurier⁸⁷.

---

87 RNB, AVDA, n° 26

Uit dit paar voorbeelden blijkt duidelijk dat het in het bestuur van het Brugse Vrije niet altijd bleef bij een vreedig samen besturen. Eigenlijk zou het verwonderlijk zijn geweest als het zo was. Het ging immers om een samentreffen van heren die elk hun ambities en karakter hadden, terwijl ze hun belangen en die van hun familie in het oog hielden. In de officiële stukken zal men niet altijd de tekenen van een latent of openlijk conflict ontwaren, zodat het een meevaller is als privé-archieven ons hierover meer gegevens meedelen. Gelukkig bleven de tegenstellingen in de tijd van Andries van den Bogaerde binnen de perken en gedroeg men zich beschaafder dan dat het een eeuw vroeger het geval was. Op oudejaarsavond van het jaar 1666 had, in volle zitting van het bestuur van het Vrije, burgemeester Van der Haghen een dolk bovengedaald en omwille van een vijandschap die waarschijnlijk iets met hun beider eigendommen in Middelburg te maken had, schepen Paul Rugeley doodgestoken⁸⁸. Zo erg was het in de 18de eeuw niet meer, maar het is toch interessant te kunnen vaststellen dat de bestuurders, die men bij het nalezen van de verslagen over hun bestuursdaden als zakelijke regenten ervaart, wel degelijk mannen van vlees en bloed waren.

Commerciële activiteiten

Andries van den Bogaerde was nog op andere domeinen actief dan op het ambtelijke vlak. We zullen het hierna meer uitgebreid hebben over zijn activiteiten als kweker van bloemen en exotische vruchten, boomkweker en ontginner van woeste gronden. Was het eerste hoofdzakelijk liefhebberij, dan betekenden de twee andere activiteiten het uitvoeren van investeringen die een rendement verzekerden, het boomkweken op korte en het ontginnen op langere termijn.

Toen in 1782 in Brugge een vennootschap voor zeeverzekeringen werd opgericht, onder de benaming *D'hont, van Outryve en Compagnie*, tekende Van den Bogaerde op het kapitaal in voor een bedrag van 15.000 gulden. De 15 aandelen van 1.000 gulden elk berusten nog steeds in zijn archief. Het zou eerder verwonderlijk zijn

---

88 K. VERSCHELDE, *Geschiedenis van Middelburg in Vlaanderen*, Brugge, 1867, blz. 147.

geweest had hij niet ingeschreven, want ongeveer al wat naam had in Brugge tekende in op een zaak die zou blijken al op korte termijn een schitterende belegging te zijn⁸⁹.

Van den Bogaerde ging nog verder in het nemen van commercieel risico, door te participeren in de vennootschap *P. Gilliodts & Compagnie*, gevestigd in Cadiz. In 1788 en 1789 nam hij bij herhaling de helft van een scheepslading textiel en andere waren voor zijn rekening⁹⁰. Of hij dit ook in vroeger jaren had gedaan wordt in de bewaarde archiefdocumenten niet vermeld. Het is mogelijk, aangezien hij de familie Gilliodts al langer kende. Anderzijds kan het ook een eerder uitzonderlijke activiteit zijn geweest, naar aanleiding van de familiale banden die hij met deze familie smeedde.

Naast deze commerciële activiteiten, bestond de voornaamste bron van inkomsten voor Van den Bogaerde uit zijn talrijke huizen en landelijke eigendommen, waarvan de huurgelden als het ware toestroomden. Zoals alle vermogende heren liet hij het innen van pachten en huurgelden over aan ontvangers. Dit waren onder meer C. de Rijckere, Jan de Laeter, Jacobus de Zuttere en Pieter van Sieleghem, die optraden als regisseur voor de her en der over West-Vlaanderen verspreide eigendommen⁹¹. Voor dichterbij gelegen eigendommen trad landmeter en zakenman Pieter Gilliodts (1721-1798) op, voornaamste deelgenoot in de hierboven gemelde vennootschap en vader van Juan-Diego Gilliodts met wie de dochter van Andries in mei 1789 in het huwelijk trad.

Op het einde van datzelfde jaar, toen de Brabantse Revolutie hoogtij vierde, kwam Pieter Gilliodts er openlijk voor uit dat hij gewonnen was voor de nieuwe gedachten. Hij hield zelfs in het ambacht Sijsele heftige redevoeringen tegen de bevoorrechte standen en eiste dat de landslieden zelf hun vertegenwoordigers konden kiezen in plaats van afhankelijk te blijven van de leenheer⁹². Dit situeer-

---

89 L. COUVREUR, De zeeverzekeringsmarkt der Oostenrijkse Nederlanden op het einde van de 18de eeuw, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, 1937, blz. 58-83; L. VAN ACKER, De West-Vlaamse zeeverzekeringsmaatschappij. Laatste jaren en liquidatie, 1807-1812, in: Biekorf, 1966, blz. 257-265; Y. VAN DEN BERGHE, a.w., blz. 28-29

90 RNB, AVDB, n° 41.

91 RNB, AVDB, n° 34 tot 37.

92 Archief de Bethune, Marke, Discours van P. Gilliodts, greffier van ambacht van

de hem duidelijk onder de *Vonckisten* of *democraten*. Net zoals andere ontvangers (onder hen zijn broer Jan-Baptist, zijn zoon Charles, de Van Hueles, de Van Severens en andere) was hij het beu om nog langer als ondergeschikte voor de adellijke heren te werken.

Ging Gilliodts te veel in zijn overtuigingen op en veroorzaakte dit een breuk met Andries van den Bogaerde? Verwaarloosde hij zijn zaken of vertikte hij het nog verder die van zijn broodheren te benaastigen? Werd hij slachtoffer van het feit dat zijn opdrachtgevers door de opeenvolgende zware heffingen in moeilijkheden kwamen en hem minder werk konden toevertrouwen? Wendde hij de ontvangen gelden aan om de belastingen te voldoen waar ook hij werd mee opgezadeld? Feit is dat in juli 1794 Andries van den Bogaerde beslag liet leggen op twee eigendommen van Gilliodts, het huis *De Vinne*, ook genaamd *Tout à la Mode* in de Vlamingstraat en het huis *Den Ruus* op het Oosterlingenplein, wegens achterhouden van renten en huishuren die hij had geïnd in naam van zijn opdrachtgever. Van den Bogaerde legde op deze eigendommen nog bijkomend beslag als voogd van de jonge wees Jan Rotsart de Hertaing, tegenover wie Gilliodts eveneens schulden had⁹³.

Familiale banden beletten dus niet dat Van den Bogaerde hard optrad als zijn belangen op het spel stonden. Zijn uitval in 1790 tegen de *goddeloze Vonckisten* (waar Gilliodts toe behoorde of sympathie voor had) krijgt in deze context extra reliëf. Men kan alleen maar gissen wat achter zo een zakelijk dispuut allemaal kon schuil gaan aan familieruzies en politieke tegenstellingen.

Tegen het einde van zijn loopbaan had Van den Bogaerde uiter-aard, zoals iedereen, de lasten van de revolutie te dragen. Bij de verschillende bijzondere belastingheffingen behoorde hij tot de hoogst aangeslagen inwoners⁹⁴. Van den Bogaerde was immers, door erfenis-

---

Sijsele in dezelfde ambacht 23 december 1789; Y. VAN DEN BERGHE, a.w., blz. 245; M. SEBRECHTS, a. w., blz. 9.

93 SAB, Registers van de sestendelen, Carmerssese deel folio 9, etc. en folio 123.

94 Bij de Verplichte lening of "Contributie" in 1794 (SAB, Hedendaags Archief, Index der contribuanten in de contributie van 4 miljoen) behoorde hij tot de 30 hoogst belaste en moest 6.000 livres betalen. Hij had waarschijnlijk, als goede Bruggeling, niet al zijn bezittingen aangegeven, want kort daarop werd hem een bijkomende belasting van 4.000 livres opgelegd. In 1796 werd zijn staat van fortuin op 200.000 livres geschat (Rijksarchief Brugge, Frans fonds, 546: "Résumé...de la Fortune...") en werd van hem in een nieuwe gedwongen lening

sen en door zijn eigen activiteiten een welvarend man. Begin 1795 was hij tevens één van de gijzelaars die door de Franse bezetters werden meegevoerd, omdat de belastingen niet snel genoeg werden geïnd⁹⁵.

De man van het verenigingsleven en de botanicus

Andries van den Bogaerde was bijzonder actief in het verenigingsleven. Hij was hoofdman van één van de 'paradepaarden' van het Brugse Vrije, de rederijderskamer van de *Weerde Drie Santinnen*⁹⁶, lid van de Edele confrérie van het H.-Bloed (1749)⁹⁷, lid van de kruisbooggilde Sint-Joris (1748)⁹⁸, van de schermersgilde Sint-Michiel (1749)⁹⁹, van de handbooggilde Sint-Sebastiaan (1760)¹⁰⁰ en van de Vrije Archiers in Sint-Kruis (1752)¹⁰¹, confrater van de *Confrerie van*

---

nogmaals 9.000 livres geëist (SAB, Hedendaags archief, Emprunt forcé). Zie ook: W. BOUSSY, De gegoede stand te Brugge op het einde van de XVIIIe eeuw, licentiaatthesis RUG, 1963 (onuitgegeven).

- 95 J. VAN WALLEGHEM, Merckenwaardigste voorvallen 1795 en 1796, trefwoord 'gijzelaars'; R. COPPIETERS, Journal d'événements divers et remarquables, Brugge, 1907 (zie jan/febr. 1795).
- 96 In tegenstelling tot de Kamer van de H. Geest, die op de steun van de stad Brugge kon rekenen en gehuisvest was in een stadsgebouw, de Poortersloge, stond de Kamer van de Drie Santinnen onder de bescherming van het Brugse Vrije en had zijn lokaal in het Landhuis van het Vrije.
- 97 Dit lidmaatschap was evenwel van korte duur, aangezien tot in 1783 het vrijlaatschap en het lidmaatschap van de confrérie onverenigbaar waren. Zie: A. VAN DEN ABEELE, De Confrérie van het Heilig Bloed in de 18de eeuw, in: Het Heilig Bloed te Brugge, Brugge, 1990, blz. 174. Van den Bogaerde verliet in 1750 het poorterschap om vrijlaat te worden. De volgende Van den Bogaerdes waren hem in het lidmaatschap van de confrérie voorgegaan: Gerard (1631), Andries (1636), Pieter (1673), Andries (1688), Jacob (1710), Pieter (1710), Michiel (1716) en Jan-Anthone (1726).
- 98 A. VANHOUTRYVE, a. w. Andere leden van de familie: Lodewijk (1422), Andries en Pieter (1668), kanunnik Jan-Baptist (1694), Pieter en Laureyn (1709), Michiel (1714), Willem (1768).
- 99 SAB, Inventarisnr. 388, doodschuldenboek
- 100 H. GODAR, Histoire de la Gilde des archers de Saint Sébastien de la ville de Bruges, Brugge, 1947. Andere familieleden in de gilde: Jeronimus (1566), Jan (1653), Jan (1666), Andries (1673), Vincent (1687), Michiel (1714), Anna en Maria (1724), Jacob (1726), Louis (1789), Balthazar (1795).
- 101 A. DE WITTE, 500 jaar vrije archiers (...) te Sint-Kruis-Brugge, Brugge, 1975.

het Concert (1754)¹⁰², beschermend lid (1755) en bestuurslid (1765, 1779, 1793) van de Kunstacademie¹⁰³, etc. Wel valt het op dat hij geen lid werd van de *Société Littéraire*. Hij was tevens vanaf 1750 kerkmeester van de Sint-Annakerk¹⁰⁴. Op de klokken *Jozef* en *Anna* die in 1783 werden ingewijd, komt zijn naam als medeschenker voor¹⁰⁵. In 1749-50 was hij gouverneur van de *Berg van Charitate*¹⁰⁶ en van 1748 tot minstens 1772 was hij curator van het godshuis 's *Graven Convent* in de Ganzestraat¹⁰⁷.

Daarenboven was er zijn actieve rol in de *Confrerie Sint-Dorothea*, de exclusieve vereniging van bloemen- en plantenliefhebbers uit de hogere kringen, bestaande uit edellieden verbonden met het bestuur van het Brugse Vrije en hogere geestelijken¹⁰⁸. In die confrérie was zijn familielid, de kanunnik van Sint-Donaas Jacob van den Bogaerde (1676-1750), hem een generatie eerder voorgegaan, in 1730 als lid en in 1732 als proost. Andries-Lodewijk werd lid in 1762 en in 1763 en 64 was hij 'zorger'. Voor het jaar 1771 was hij de proost van het gezelschap en liet dit in het confrérieboek vereeuwigen met een sierlijke lavistekening door schilder Jan Gareminj, waarop de ananasplant prominent aanwezig was¹⁰⁹. Of hij inderdaad een zo monumentale serre had als op die tekening is weergegeven, dan wel of het hier om een artistieke vrijheid ging, is niet te achterhalen¹¹⁰.

Dit lidmaatschap was een gevolg van zijn botanische activiteit, die hem in de middens van de tuinliefhebbers op het voorplan bracht en zijn reputatie, zoals we bij Lestiboudois konden vaststellen, tot ver

---

102 A. VAN DEN ABEELE, *Het Concert*, in: Brugs Ommeland, Brugge, 1994, blz. 171-242.

103 D. DENDOOVEN, a.w. *Andere Van den Bogaerdes: kanunnik Jan-Baptist (1721), Donaes (ca 1740), Willem (1766), Andries (1783), Matthias (1801)*.

104 RNB, AVDB, n° 30.

105 R. VERANNEMAN DE WATERVLIET & B. WARNIER, a.w.

106 P. SOETAERT, a. w., blz. 117.

107 ANB, AVDB, n° 45.

108 Deze vereniging behoorde tot de invloedssfeer van het Brugse Vrije. Dit situeert zich, net zoals voor de rederijderskamers het geval was, in het kader van de traditionele naijver tussen de besturen van Brugge en van het Brugse Vrije, waarbij een aantal verenigingen voorbehouden waren aan poorters, andere aan vrijlaten.

109 A. VANDEWALLE & W. LELOUP, *Ongekend werk van Jan Gareminj in het Confrérieboek van de H. Dorothea*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1980, blz. 179-187.

110 Publicatie van deze tekening bij bovengemelde studie, blz. 185.

buiten Brugge vestigde. De leden van Sint-Dorothea gingen onder meer de verplichting aan, nieuwe variëteiten die ze konden ontwikkelen, onderling te verkopen of te ruilen. Ze bezochten ook regelmatig elkaars tuinen en organiseerden veilingen¹¹¹. Sommige tuiniers die in hun dienst werkten, lagen later aan de oorsprong van zelfstandige hofbouwbedrijven, activiteit die in de 19de eeuw in Brugge en omstreken een hoge vlucht nam¹¹².

Situering van zijn botanische activiteit

Lestiboudois gaf geen precieze ligging aan van de te bezoeken tuinen. Voor Van den Bogaerde vermeldde hij gewoon 'in Brugge'. Het ligt voor de hand dat de tuin zich bevond bij het huis dat Van den Bogaerde bewoonde, het ouderlijk huis *Den Eekenboom* in de Langestraat, op de hoek van de Kersenboomstraat¹¹³. Het imposante huis, dat in recente jaren erg te lijden heeft gehad en dringend zou dienen beschermd te worden, had toen al een lange geschiedenis¹¹⁴.

In 1454 kocht de abt van de abdij Zoetendale dit huis van Jan de Bul, 'hostelier' van de hertog van Bourgondië. Hij gaf er de naam *Den Eekenboom* aan, als hommage aan de moederabdij *Ten Eekhoutte*. Voortaan zou dit het Zoetendaalse refugehuis zijn voor onzekere tijden. In 1584 werd de abdij opgeheven en werden al haar eigendom-

---

111 SAB, reeks 539: Handschriften, Confrérieboek Dorothea (met alfabetische index op de namen); E. COPPIETERS-STOCHOVE, *Origine de la Société Royale d'Horticulture et d'Arboriculture de Bruges*, in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge*, 1895, blz. 43-60; A. VANDEWALLE, a.w.; A. VANDEWALLE, *Hoogstaande bloemenliefhebbers in het Brugse, 1651-1784*, in: *Biekorf*, 1980, blz. 90-82.

112 N. VAN EYGEN, *De Brugse hofbouw*, Brugge, 1961, blz. 8.

113 E. VAN MINGROOT, *De abdij van Zoetendaele te Maldegem (1215-1584)*, Maldegem, 1983, blz. 117.

114 Het eigendom, op het kadaster bekend onder A 461, werd na het overlijden van de weduwe van den Bogaerde verkocht aan Louis Busschaert – De Jaegher, in 1856 aan Henri Prignot, in 1870 aan Joseph de Peneranda, in 1904 aan dokter Leo Verhoef (die aan de kant Verbrand Nieuwland een ziekenzaal bouwde, later tot huis verbouwd en in 1914 aan de brouwers Vanneste verkocht); het hoofdgebouw werd in 1919 verkocht aan Florent Pattyn – Van Heede, in 1923 aan Jules Vanlatum – Van Loo en werd in 1931 ingebracht in de n. v. Auto-palace J. Van Latum et fils. (Directie Kadaster, Brugge)

men overgedragen aan de jezuiten in Brugge. Die verkochten het huis in 1594 aan de schepen van het Brugse Vrije Achille Sproncholf¹¹⁵ en op 19 oktober 1643 verkochten de voogden van Jenne, dochter van schepen van het Brugse Vrije Alexander Sproncholf het op hun beurt aan Andries I van den Bogaerde. Andries-Lodewijk van den Bogaerde was de vierde generatie die er woonde en werd eigenaar door de testamentaire schenking van zijn moeder, in 1756 geacteerd¹¹⁶.

Het kadastraal plan van Brugge uit het begin van de 19de eeuw toont aan dat achter *Den Eekenboom* zich uitstrekkend tot in het Verbrand Nieuwland, een tuin lag van een paar duizend vierkante meter. Die was er ongetwijfeld ook in de tijd van Andries van den Bogaerde. Om de bloemen- en plantenliefhebberij te beoefenen, was een stadstuin, voorzien van een oranjerie en van serres (dat die er waren wordt bevestigd door een vermelding in de herinneringen van zijn schoondochter), voldoende. Hij had er alleszins de nodige hulp voor, want in de bevolkingsregisters werden zes inwonende knechten en meiden gemeld¹¹⁷. Het is duidelijk dat Van den Bogaerde het niet hield bij de traditionele bloemen en planten. De ananas die prominent aanwezig is op zijn portret en op de tekening door Garemijn, wijst er op dat hij er in slaagde exotische vruchten te kweken en daar behoorlijk fier op was. Dergelijke teelt vereiste veel beroepskennis en aandacht in serres en kasten die winter en zomer op de vereiste temperatuur werden gehouden, hetgeen best onder het bestendig oog van de meester gebeurde.

Het is nochtans zeker dat een deel, zoniet een aanzienlijk deel van zijn botanische activiteiten zich op zijn buitenverblijven afspeelde. Hij had er minstens twee. Op Sint-Kruis werd hij in 1773, na de opheffing van de jezuitenorde eigenaar van het *Jezuietengoed* of kas-

---

115 E. VAN MINGROOT, a.w., blz. 216; L. DELPLACE s. j., Notice sur l'ancien collège des jésuites à Bruges, in: Handelingen van het genootschap voor geschiedenis, Brugge, 1884, blz. 1-100; A. DUCLOS, Bruges, histoire et souvenirs, Brugge, 1910, blz. 565-566; E. VAN MINGROOT, Teloorgang en afschaffing (1584) van de abdij Zoetendaele te Maldegem, in: Appeltjes van het Meetjesland, 1978, blz. 88-125; F. VAN DYCKE, a.w., blz. 418; SAB, Registers van de zestendelen, Sint-Janszestendeel nr. 1021.

116 SAB, Registers van de zestendelen, Sint-Janszestendeel, folio 1021.

117 SAB, Bevolkingsregisters 1792-1809, sectie A5-23.

Het huis De Eikenboom in de Langestraat, generaties lang de woning van de Van den Bogaerdes.

Koetspoort van het huis De Eikenboom, met wat overblijft van het wapenschild Van den Bogaerde.

teel *Nieuwenhove*. Aan dit buitenverblijf was een groot domein verbonden, dat paalde aan *Rooigem*, het zomerverblijf van een ander lid van de confrérie van de H.-Dorothea, de bisschop van Brugge¹¹⁸. Het feit dat van den Bogaerde in 1758 lid werd van de schuttersgilde van Sint-Kruis en dat hij ook aldaar werd begraven, wijst op een blijvende betrokkenheid bij die gemeente. Op deze eigendom beoefende hij voornamelijk de boomkwekerij. Een voorbeeld van de omvang geeft zijn brief van 16 oktober 1787 aan zijn zoon André, waarbij hij meedeelde dat onder meer 5 à 600 beukenplanten en 300 eikenscheuten klaar stonden om voor hem naar Waarschoot verscheept te worden. Nog in 1795 verstuurde hij naar zijn zoon 250 lorkenplanten. Bij deze verzendingen voegde hij telkens een aantal instructies bij over hoe de planten dienden te worden behandeld en bevestigde hij dat ze afkomstig waren *de ma pépinière à Sainte-Croix*¹¹⁹.

Vervolgens bezat hij uitgestrekte domeinen in en rond Beernem. In 1640 had zijn oudoom Gerard van den Bogaerde daar al 380 gemeten veld en vijvers gekocht. Andries van den Bogaerde kwam in het bezit van een aanzienlijke oppervlakte, door de erfenis die zijn vrouw deed bij het overlijden van haar vader in 1760 en hij zette zich met kracht in voor de ontginning ervan. Hij had hiervoor een plaatselijke regisseur in dienst, François Werbrouck (1739-1824) die voor hem de woeste gronden ontgon en ze hetzij beboste, hetzij tot landbouwgrond omvormde. Werbrouck verwierf hiermee een aanzienlijke reputatie. In 1807 werd hem plechtig de eremedaille uitgereikt van de *Société départementale de l'agriculture de la Seine*¹²⁰.

Dat Andries van den Bogaerde zelf bij de uitgevoerde werken van nabij betrokken was, blijkt uit de verhandeling die hij in 1795 aan de bosbouw wijdde¹²¹. Het omvangrijke in-folio onder de titel *Verhandeling door Andries L. van den Bogaerde over de bosbouw, speciaal met betrekking tot het goed Reijgerloo in Beernhem*, in zijn handschrift, besloeg 220 bladzijden, met een index van 13 blz. Hierin gaf hij zeer gedetailleerde informatie en instructies over het behandelen

118 R. DUYCK, André van den Bogaerde en de confrerie van de H. Dorothea, in: Brugse Gidsenkroniek, augustus 1991, blz. 163-166.

119 RNB, AVDB, n° 74.

120 L. VAN ACKER, Heideontginning ten zuiden van Brugge, in: Biekerf 1960, blz. 235-238.

121 RNB, AVDB, n° 29.

van woeste grond en het planten en onderhouden van talrijke boomsoorten. Deze vrucht van vijf en dertig jaar studie en praktijk is nooit in druk uitgegeven en is wellicht ook nooit door iemand als leidraad gebruikt. Het bleef een werk waarin hij op zeventigjarige leeftijd tot eigen voldoening zijn ruime ervaring te boek stelde.

Vanaf 1764, toen hij in dienst trad bij Van den Bogaerde, woonde Werbrouck nabij het Bulskampveld op het domein *Reygerlo*. Volgens G. F. Tanghe woonde hij in een hofstede, gebouwd naast 'de bijzondere verblijfplatse voor hun zomerkwartier' die de Van den Bogaerdes er gebouwd hadden. Nog net voor zijn dood, van april 1798 tot einde maart 1799 liet Van den Bogaerde uitgebreide verbeteringswerken aan zijne *kasteelwoonste* uitvoeren, waarbij zowel de namen van de uitvoerders en het aantal gewerkte dagen, als de gebruikte materialen en de uitgevoerde werken gedetailleerd werden opgetekend¹²².

Tanghe noch Alfons Reyserhove hebben uitsluitsel gegeven over de juiste ligging van dit buitenverblijf¹²³. Het kan zeker het huidige kasteel Reygerlo niet geweest zijn en ook niet het 'kasteelken' dat in het begin van de 19de eeuw aan Alexandre Jullien toebehoorde, langs de steenweg van Beernem-Bloemendale naar Wingene, de huidige Reigerlostraat. Het meest waarschijnlijk is dat het om het kasteel Bloemendale ging dat tot het midden van de 19de eeuw een groot deel van het jaar werd bewoond door kleinzoon Louis Jacopsen (1797-1877), gehuwd met zijn twaalf jaar oudere verre nicht Thérèse van den Bogaerde, een dochter van Willem van den Bogaerde de Merlebeke. Het is op dit landgoed dat Jacopsen zich ontpopte tot één van de pioniers van de fotografie¹²⁴. In 1852 verkocht hij het kasteel, samen met 60 hectaren grond, aan de Belgische Staat die er een instelling voor delinquente meisjes in onderbracht¹²⁵. In 1928 werd de eigendom opnieuw verkocht en vestigde er zich het Sint-Amandusinstituut, de psychiatrische inrichting van de Broeders van Liefde.

---

122 RNB, AVDB, n° 92.

123 G. F. TANGHE, Parochieboek of historie van Beernem, Brugge, z. j., blz. 57; A. REYSERHOVE, Beernem, een heemkundige studie, Handzame, 1979, blz. 100.

124 G. MICHIELS, Uit de wereld der Brugse mensen, Brugge, 1978, blz. 20-22; J. A. RAU, Een eeuw Brugge, 1800-1900, Brugge, 2001, blz. 37-39.

125 J. MARECHAL, Inventaris van het archief der familie Jacopsen, Rijksarchief Gent, Brussel, 1949.

De hoeve, voor Werbrouck gebouwd in de *Noendreef*, staat er nog altijd¹²⁶. Ze moet nog de gedenksteen dragen (helaas overschilderd) die door Werbrouck op de gevel werd aangebracht, ter gelegenheid van het gouden huwelijksjubileum van het echtpaar Van den Bogaerde, en als volgt luidde:

*Vrouw Rotsart en van den Bogaerde
in 't jaer negen en veertig paerde
Dit goed Reygerlo, alsdan rau velt
hebben zij tot vruchtbaerheit gesteld,
bebouwt, beplant met boomgewassen
die volgens natuer den grond passen.
God zegent arbeid, kost en loont
den trouwen dienst aen hem beloont.
Anno 1799*

De streek ten zuiden van Brugge heeft inderdaad veel aan Andries van den Bogaerde te danken, die zijn bijdrage leverde om van een woest heidelandschap, een bosrijk en vruchtbaar agrarisch gebied te maken.

De nalatenschap

Op 3 oktober 1799 werd de aangifte van de nalatenschap van Andries van den Bogaerde ingediend. Het archief van de erfenisangiften voor de jaren VII tot IX is evenwel zo sterk beschadigd dat opzoekingen onmogelijk zijn geworden¹²⁷. We kunnen ons enig idee van zijn bezit vormen aan de hand van de erfenisangifte van zijn weduwe¹²⁸. Daarop kwamen voor: 132 ha landbouw- en heidegrond in Beernem, 1,5 ha in Lissewege, 9,5 ha in Oostkerke, 17 ha in Westkapelle en 2 ha in Zuienkerke. Daarnaast was er het huis in de Langestraat. Uit de opgave blijkt dat de kinderen al bij het overlijden

---

126 De hofstede, gelegen Noenhof, werd in 1854 door Louis Jacopsen – Van den Bogaerde, samen met 29 ha grond, verkocht aan notaris Norbertus Eggermont uit Gent. (Directie Kadaster, Brugge)

127 Rijksarchief Beveren, Erfenisangiften Brugge, reeks 187, deel nr. 419.

128 Rijksarchief Beveren, Erfenisangiften Brugge, reeks 187, vak 859.

van hun vader de helft hadden geërfd, zodat de eigendommen van het echtpaar Van den Bogaerde – Rotsart waarschijnlijk het dubbele bedroegen. Een verdeling van de erfenis van Andries van den Bogaerde, geacteerd door notaris De la Rue, geeft aan dat onder de zes in leven zijnde kinderen een verdeling werd gedaan in zes kavels ter waarde van 8179 ponden elk of in totaal 49.079 ponden of nagenoeg 350.000 gulden¹²⁹. Deze verdeling gebeurde dus wellicht buiten de goederen die aan hun moeder toebehoorden. Pas in 1828 werd het in onverdeeldheid gebleven Reigerlo tussen de vier overblijvende kinderen verdeeld¹³⁰.

Van roerende eigendommen, meer bepaald van aandelen en obligaties of van schuldvorderingen op openbare besturen, werd bij de verdelingen niets vermeld. Ze kunnen waardeloos zijn geworden, gediend hebben om de zware belastingen te betalen tijdens de revolutietijd, of in der minne verdeeld zijn onder de erfgenamen. De woning in de Langestraat werd op een waarde van 8.320 franken geschat. Daarnaast werd een groot gedeelte van de inboedel verkocht, wat de aanzienlijke som van 14.500 franken opbracht. Die verkochte inboedel bestond, naast méér dan 950 loten huisraad en meubelen voornamelijk uit schilderijen, boeken, zilverwerk en mineralen.

De schilderijenverzameling was aanzienlijk: er werden 142 stuks verkocht¹³¹. Hieronder bevonden zich geen familieportretten, zodat men mag aannemen dat de kinderen vooraf een aantal werken onder elkaar hadden verdeeld. Er was weinig Brugs werk aanwezig: twee havenzichten door Jan Gareminj, vier godsdienstige taferelen door één van de Van Oosts, drie veldslagen door Karel Breydel (1678-1733) – Antwerpenaar van Brugse afkomst¹³² – en een binnenzicht van de Sint-Salvatorskerk door Jan-Baptist van Meunincxhove, wellicht het schilderij dat thans in de kathedraal hangt¹³³. Daarnaast waren heel wat Vlaamse en Hollandse schilders aanwezig, zoals

---

129 RNB, AVDB, n° 42.

130 RNB, AVDB, n° 87.

131 Catalogue d'une belle collection de tableaux des meilleurs Maîtres de l'Ecole flamande et hollandaise (...) délaissés par feu Monsieur André vanden Bogaerde, en son vivant bourguemaître du Franc, Brugge, drukker De Moor, (1803)

132 P. BREYDEL, Bruges et les Breydel, Brussel, 1975, blz. 157-159.

133 L. DEVLIEGHER, De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge, Dccl 2, Tielt 1978, blz. 201

Mostaert, Van Orley, De Craeyer, Aghtschellinck, Pieter Wouwermans, Patenier, Teniers, enkele Bruegels, etc. De hoofdwerken lijken te zijn geweest: een *Landschap met figuren* door Peter-Paul Rubens en een *Aanbidding der Wijzen* door Memling. Of het echt om originelen dan wel om een kopie ging is niet meer te achterhalen. Wel kwamen nog andere schilderijen voor waarbij werd vermeld dat ze “naar...” of “uit de school van...” enkele grote meesters waren (Rubens, Rembrandt, Teniers), zodat men niet persé overdreef in het toeschrijven.

De helft van de schilderijen toonde allerlei landschappen, meestal bevolkt met figuren, daarbij ook nog enkele schilderijen die bloemen of dieren weergaven: helemaal in de lijn van wat een natuurliefhebber graag rond zich zag hangen. De andere helft was verdeeld tussen schilderijen met godsdienstige onderwerpen, scènes uit de antieke geschiedenis, huiselijke interieurs en ‘conversaties’, haven- en zeegezichten, een paar slagvelden en cavaleriescènes, met ook nog een zestal portretten. Daarnaast werd een vijftigtal ingelijste miniaturen en prenten verkocht, hoofdzakelijk gravures die de verschillende Franse havens voorstelden.

Van den Bogaerde bezat ook een aardige collectie mineralen, schelpen en houten fossielen, thermometers, barometers en microscopen, jachtgeweren en pistolen. Overblijfsels van zijn mandaat in het Brugse Vrije waren enkele antieke potten die men had gevonden in een turflaag aan de Noordzee en een gebeeldhouwde steen gehaald uit de funderingen van de in 1784 afgebroken Sint-Walburgakerk. Bij dit onderdeel van de verkoop werd in de catalogus die we konden raadplegen, de naam van enkele kopers vermeld: Dienbergen, Van Caloen, Andries, De Melgar, De Moor, De Busscher, De la Rue, Gilliodts, Van Wymelbeke, Jamin, Sinaeve, zonder twijfel Brugse verzamelaars die hun collectie wilden aanvullen. Dezelfde namen komen ook voor op de catalogus van de boekenveiling, waarvan ik het exemplaar heb geraadpleegd dat aan Pieter de Melgar toebehoorde en waar naast de bovengemelde ook nog enkele andere Brugse ingezetenen voorkwamen: De Carnin, ‘Sch.’ Verbrugge (wellicht schilder Jan-Karel Verbrugge, in opdracht van zijn werkgever, de grote verzamelaar Van Huerne de Puyenbeke), De Molo, Van de Walle, Chantrell, De Brouwer en Van den Bogaerde de Merlebeke.

De bibliotheek

De geveilde boekenverzameling was van haar kant evenmin onbelangrijk¹³⁴. Het ging in totaal om circa 350 nummers, waarbij het zoals voor de schilderijen, niet onmogelijk is dat de erfgenamen bij 'vriendelijke verkaveling' vooraf al een keuze hadden gemaakt. Zo behield de familie voor zich een handschrift van Pieter van den Bogaerde (1682-1720) met een door hem geschreven (of gekopieerde) geschiedenis van het Brugse Vrije tot het jaar 1551¹³⁵. Een aantal van de geveilde boeken bestond uit meerdere volumes, zoals het verzameld werk van Buffon dat 55 boekdelen telde. In totaal waren er een 750 volumes. De twee derden waren in het Frans, het overige derde in het Nederlands, met daarbij nog een twintigtal Latijnse werken.

Zoals in de meeste bibliotheken van die tijd, waren de religieuze werken talrijk aanwezig (waaronder twee met miniaturen verluchte gebedenboeken uit de 14de eeuw en een *Leven Ons Heren Jesus Christus*, op perkament, gedateerd 1422), naast historische, genealogische, heraldische en literaire werken, alsook reisverhalen. Wat betreft pikante literatuur, was van den Bogaerde minder goed voorzien dan enkele van zijn Brugse tijdgenoten, kanunniken inclusief. Bij hem beperkte zich dit tot *Billets gailliards avec leur réponse* en *Le secrétaire des amants*. Daarnaast enkele luchtige geschriften van l'abbé Antoine Prévost en van Restif de la Bretonne. 'Verlichte' literatuur van Voltaire of anderen, nochtans vaak zeer aanwezig in Brugse bibliotheken, kwam bij hem niet voor. De revolutie interesseerde hem, zodat hij boeken had van l'abbé Barruel en werk over Robespierre en generaal Dumouriez. Daarnaast was hij geabonneerd op de *Journal historique et littéraire* van De Feller en op het spectatoriaal tijdschrift van Antoine Prévost, *Le pour et contre*.

Van den Bogaerde bezat natuurlijk de werken die bij iedere zich respecterende bibliofiel in de Zuidelijke Nederlanden aanwezig

---

134 Catalogue d'une belle collection de livres en plusieurs langues et facultés, la plupart parfaitement conditionnés, délaissés par Monsieur André Vanden Bogaerde, en son vivant Bourguemaître du Franc, Brugge, Weduwe De Moor en Zoon, (1803)

135 RNB, AVDB, n° 8; A. VAN DEN ABELE, Een onbekend handschrift van een schepen Pieter van de Bogaerde, in: Biekorf, 2002, blz. 258-260.

waren: Guicciardini's *Beschryvinge van alle de Nederlanden*, Sanderus' *Verheerlijkt Vlaenderen*, Vorstermans *Excellente Cronyke van Vlaenderen*, de *Antiquitates Flandriae* van Grammaye, de *Annales rerum Flandricarum* van Meyerus en *De zegelen der graeven van Vlaenderen* van Vredius. Voor wat *Brugensia* betrof, had hij werk van Joos de Damhoudere, Vincent Stochove, Karel Custis en Patrice Beaucourt de Noortvelde. Natuurlijk bezat hij ook statige in-folio's met de *Keuren en Costuymen van den Lande van den Vrijen*. Verder bezat hij een tiental boeken over schilderkunst, alles van recente datum, waaronder de *Vie des peintres flamands, allemands et hollandais* van Jean-Baptiste Descamps en de *Levensbeschryving der nederlandsche konstschilders en konstschilderessen* van Jacob Campo Weyerman, maar ook natuurlijk het *Schilderboek* van Karel van Mander (in een Amsterdamse druk uit 1618).

Samen met de boeken werden ook twee 18de-eeuwse handschriften verkocht. Het eerste werd vermeld als *een extra raer manuscript in eene leesbaere letter geschreven*. Het ging om de *Nouwkeurige Beschrijving van de oude en hedendaegsche Gestaethede en Gelegentheyd der stede van Brugge in Vlaenderen* van Jan-Pieter Van Male (Brugge 1681 – Vladslo 1735), wellicht het handschrift dat zich thans in de stadsbibliotheek bevindt¹³⁶. Het tweede was *Bethlehem, waer in ver-toond word den Kersnacht en alles wat daer onder is geschied*. Deze tekst was de laatste die in boekvorm was verschenen van de ambtenaar, baljuw van Middelburg en prins der rederijkers Jan Lambrecht (Pollinkhove 1626 – Brugge 1693)¹³⁷.

Wat bijzonder was aan de bibliotheek van Andries van de Bogaerde, in vergelijking met wat men aantreft in veel andere catalogi van Brugse veilingen, en dit helemaal in overeenstemming met zijn activiteiten als botanicus, waren de talrijke werken gewijd aan bloemen en planten, aan land- en tuinbouw: 50 titels, 125 boekdelen, vaak geïllustreerd met koperplaten, waaronder een statige in-folio met het werk van Dodoens. Die waarvan de publicatiedatum bekend is, tonen aan dat het grootste deel door Van den Bogaerde zelf werd aangekocht. Hij was dus niet zomaar een dilettantische bloemen- en

---

136 M. LUWEL, Jan Petrus Van Male als historicus, in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis*, Brugge, 1947, blz. 140.

137 M. ROOSES, Jan Lambrecht, in: *Biographie nationale*, Tome XI.

plantenamateur, maar iemand die zich de werken aanschafte waaruit hij kon leren hoe te werk te gaan. In zijn bibliotheek had hij waarschijnlijk het meeste waar een *honnête homme* behoefte aan had om succesvol te tuinieren en te telen. Vooral voor het kweken van uitheemse gewassen of voor het ontginnen van woeste grond, was dit ongetwijfeld vereist. (Zie in bijlage).

Niet dat alles bij hem te vinden was. Zo treft men noch het hoger vermelde boek van Lestiboudois aan, noch het toen zeer verspreide *La théorie et la pratique du jardinage* van Antoine Dézallier-d'Argenville, al evenmin als de werken van de beroemde Zweedse plantenkundige Linnaeus. Hier opnieuw is het niet onmogelijk dat de zonen Van den Bogaerde, eveneens geïnteresseerd in botanica, zich vooraf hadden bediend.

Van den Bogaerde privé

We hebben van Andries van den Bogaerde een portret zoals het werd opgetekend door zijn kleinzoon André Jacobsen, uit de mond van zijn tante Marie van Larebeke, de weduwe van André van den Bogaerde¹³⁸.

Hij was lang, scherp en mager, zo vertelde ze, en viel op door zijn kuitloze magere benen. Zijn zoon André verweet hem *un grand fonds d'égoïsme*, om niet te zeggen gierigheid. Als de kinderen met hem naar de Mis gingen, trok hij het stoelgeld dat hij voor hen had betaald van hun zakgeld af. Later, toen André gehuwd was, kreeg hij van zijn vader een jaarlijkse toelage van 600 gulden, wat volgens de echtgenote onvoldoende was om, naast de andere inkomsten, aan het gezin toe te laten een passende levensstandaard hoog te houden. Daarbij kwam Andries met zijn echtgenote soms een paar weken bij zijn zoon in Gent verblijven, zonder zich om de veroorzaakte kosten te bekommeren, of zond hij vrienden op hen af die zonder gêne bij hen hun intrek namen.

Als het evenwel om hemzelf ging, vervolgde de schoondochter, waren geen kosten hem te veel: *rien n'était assez riche ni assez beau*.

---

138 RNB, AVDB, n° 30, Notice sur André van den Bogaerde et sa femme Thérèse Rotsart, recueillie de la bouche de ma tante van den Bogaerde, née Larebeke en 1840 (par André Jacobsen).

Hij kleepte zich rijkelijk en kocht zijn zijden kousen per dozijn. Hij schafte zich een koets aan die in Brugge zijn gelijke niet had, met wit paardentuig en met veel spiegels binnenin. Thuis had hij zeven inwonende huisbedienden en naast zijn woning had hij een serre waar hij exotische planten kweekte, *een zeldzaam en uiterst duur amusement*.

Het minste dat men uit deze beschrijving kan besluiten is dat de schoondochter weinig sympathie had voor haar schoonvader en ze veertig jaar na zijn dood niet milder was geworden. Zou haar onder-tussen overleden echtgenoot hetzelfde gedacht hebben? Het familie-archief bevat alvast een aantal brieven van de zoon aan de vader, waarin hij telkens opnieuw zijn grote afhankelijkheid aan zijn ouders betuigde of dankte voor wat zijn vader voor hem deed, onder meer door het leveren van gewassen voor zijn tuin in Waasmunster of van boter, tuinbonen of andere huishoudelijke produkten.

Maria van Larebeke had daarentegen heel wat méér sympathie voor haar schoonmoeder. Ze beschreef haar als een grote vrouw met allure en met prachtige bruine ogen, die ernst en bedachtzaamheid uitdrukten. Haar enige passie was de lektuur, vooral boeken over geschiedenis en over natuurwetenschappen. De verzameling fossielen en mineralen die we hierboven vermeldden was waarschijnlijk door haar aangelegd. Ze was het liefst in gezelschap van erudiete heren met wie ze van gedachten kon wisselen. Daarnaast weidde de schoondochter langdurig uit over de constipatieproblemen van haar schoonmoeder, die ze met het overvloedig eten van rabarber probeerde tegen te gaan. Dit had dan voor gevolg dat ze zich 's nachts veelvuldig naar het 'secreet' moest spoeden en vaak onrustig, als een spook, door het huis rondwaarde.

Naast dit levendig geschreven portret werd van het echtpaar Van den Bogaerde ook een geschilderd portret gemaakt. Beide schilderijen verhuisden in de 19de eeuw mee naar Heeswijk, waar ze zich bevinden. Ze werden in juni 1771 gemaakt door de Rijkselise schilder C. N. Noël, die in de jaren zestig en zeventig regelmatig in Brugge verbleef¹³⁹.

---

139 RNB, AVDB, n° 50. Noël, afkomstig uit Amiens en meestal werkzaam in Rijsel, vond na het overlijden in 1765 van Mathias de Visch een bijkomend werkterrein in Brugge als portretschilder. Hij portretteerde o.m. Jan Gareminj (Stedelijke musea) en Cornelis Salens (Sint-Jorisgilde)

Méér dan een halve eeuw actief in het 18de-eeuwse Brugge en Brugse Vrije, zowel op het politieke en ambtelijke vlak als op dat van de botanica, het telen van exotische vruchten, het boomkweken en het ontginnen van woeste grond, verdient Andries van den Bogaerde ongetwijfeld betere bekendheid dan hem tot hiertoe is te beurt gevallen¹⁴⁰.

---

140 Met mijn dank aan Raymond Veranneman de Watervliet (†), ambassadeur Jean-Michel Veranneman de Watervliet, Marc De Brabandere, drs. M. Esther Becx (Heeswijk), tuinarchitect Paul Deroose, stadsarchivaris André Vandewalle, archivaris Jan D'Hondt, lic. Dominick Dendooven (Ieper), stadsarchivaris Willy Tillie (Poperinge), Zuster Maria Pia (Carmel, Brugge) en Rijksarchief Noord-Brabant

Bijlage : de botanische bibliotheek van Andries van den Bogaerde

in-octavo

1. *Den zorgvuldigen hovenier*, door Reyntkens¹⁴¹
2. *Prijverhandeling over de ontaerding der aerdappelen*
3. *Principes d'agriculture*
4. *Principes d'agriculture*¹⁴²
5. *Mémoire sur le défrichement*, par M. Tubilly¹⁴³, (1760)
6. *L'art de cultiver les peupliers d'Italie*¹⁴⁴
7. *L'art de faire éclore et d'élever des oiseaux domestiques*
8. *Essai sur l'agriculture*¹⁴⁵
9. *Traité de la taille des arbres*¹⁴⁶
10. *Traité de la culture des pêcheurs*¹⁴⁷
11. *Éléments d'agriculture* par M. Duhamel du Monceau¹⁴⁸ (2 vol.)
12. *L'école du jardin potager*, 1752 (2 vol.)¹⁴⁹
13. *Manuel de l'arborier et du forestier belge* par M. de Poederlé¹⁵⁰, Bruxelles, 1772
14. *Catalogue hollandais, tant des arbres et plantes étrangères que des racines et oignons à fleurs, qu'on vend chez W. Van Hazen*
15. *Éléments de botanique ou méthode pour connaître les plantes*, par M. Pitton-Tournefort¹⁵¹, Paris, 1694 (3 vol.)

141 Gents botanicus uit de 17de eeuw.

142 Onmogelijk vast te stellen of het een dubbel is, of een ander werk met zelfde titel.

143 Louis de Ménon, marquis de Tubilly, militair en agronoom (1717-1776).

144 Geschreven door Pélée de Saint-Maurice en in Parijs gepubliceerd in 1767.

145 Anoniem uitgegeven in Parijs in 1755 door de priesters Nolin (specialist van uitheemse gewassen) en Jean Blavet (bibliothecaris van de prins de Conti), onder de volledige titel: *Essai sur l'agriculture moderne, dans lequel il est traité des arbres, des arbrisseaux, oignons de fleurs et arbres fruitiers*.

146 Waarschijnlijk de *Traité de la taille des arbres fruitiers*, in 1696 in Parijs gepubliceerd door Renaud Dahuron (†Berlijn 1709), tuinier en leerling van De Quintinie.

147 Geschreven door de edelman De Combles uit Lyon, die leefde in het begin van de 18de eeuw.

148 Henri Duhamel du Monceau (1700-1782), één van de belangrijkste landbouwkundigen van de 18de eeuw in Frankrijk. Een sterbladige plant kreeg naar hem de naam *Hamelia*.

149 Geschreven door de Combles.

150 Baron de Poederlé, Brussels meteoroloog en botanicus uit de 18de eeuw.

151 Joseph Pitton de Tournefort (1656- 1708), vermaard botanicus.

16. *Nouvelles observations physiques et pratiques sur le jardinage et l'art de planter*, par Biedley (?), Paris, 1756 (3 vol.)
17. *Corps d'observations de la Société d'Agriculture*, Anvers, 1757-1760 (2 vol.)
18. *Oorsprong van de Bieën*
19. *Verhandeling der kanarievogels*
20. *C. Plinii secundi, handelende van de Menschen, Beesten, Vogelen en Visschen*, Amsterdam, 1703
21. *Metamorphosis naturalis of historische beschrijving van den oorsprong, aert, eygenschappen en vreemde veranderingen der wormen, rupsen, maeden, etc.*, door Johannes Goedaert¹⁵² (3 vol.)
22. *Spectacle de la nature ou entretiens sur les particularités de l'histoire naturelle*, Amsterdam, 1743¹⁵³ (7 vol.)
23. *Histoire naturelle, générale et particulière*, par Buffon¹⁵⁴ (13 vol.)
24. *Histoire des animaux quadrupèdes*, par Buffon (2 vol.)
25. *Histoire des oiseaux*, par Buffon (18 vol.)
26. *Histoire des minéraux*, par Buffon (9 vol.)
27. *Supplément* (13 vol.), par Buffon, Paris, 1769-1789
28. *Histoire naturelle des quadrupèdes ovipares et des serpents*, par M. De la Cépède¹⁵⁵, Paris, 1788 (4 vol.)

in-quarto

29. *Den nederlandschen hovenier*, door Jan van der Groen¹⁵⁶, Brussel, 1672
30. *Bijzondere aenmerkingen over het aenleggen van pragtige en gemeyne landhuysen, luthoven, plantagien en aenkleevende cieraeden*, Leiden, 1737

---

152 Johannes Goedaert, 17de-eeuwse natuurkundige en tekenaar in Middelburg (Zeeland).

153 Geschreven door Noël-Antoine Pluche (Reims 1668-1761), priester en natuurkundige; het boek verscheen in 1732 in Parijs.

154 Georges Buffon (Montbard 1707 – Parijs 1788), belangrijkste Franse natuurkundige van de 18de eeuw.¹⁵⁵ Graaf Bernard de Lacépède (Agen 1756 – Epinay 1825), voortzetter van het werk van Buffon.

156 Jan van der Groen was in de 17de eeuw de tuinman van stadhouder Willem III van Oranje; zijn boek, voor het eerst in 1669 in Amsterdam gepubliceerd, werd een standaardwerk.

31. *Nieuwe en ongehoorde, doch in de natuer welgegronde kweekkonst van boomen, heesters en bloemgewassen*, door Georges Andreas Agricola¹⁵⁷, Amsterdam, 1724 (2 vol.)
32. *Citricultura ofte de regheringe der uytheemsche boomen, te weeten oranien, citroenen, limoenen, granaten, laurieren en andere*, door Franciscus van Sterbeek¹⁵⁸, Antwerpen, 1712
33. *Waere oefening der planten*, door Abraham Munting¹⁵⁹, Amsterdam, 1682
34. Abrahamus Muntigius, *De vera antiquorum herbae britannicae*, Amsterdam, 1681
35. *Theatrum Fungorum, of het tooneel der campernoelien*, door Franciscus van Sterbeek¹⁶⁰, Antwerpen, 1712
36. *Dictionnaire universel d'agriculture et de jardinage, de fauconnerie, chasse, pêche, cuisine et manège*¹⁶¹, Paris, 1751 (2 vol.)
37. *Instruction pour les jardins fruitiers et potagers avec un traité des orangiers, suivi de quelques réflexions sur l'agriculture*, par M. de la Quintintie (sic)¹⁶², Amsterdam, 1697 (2 vol.)
38. *Traité des arbres et arbustes qui se cultivent en France en pleine terre*, par M. Duhamel de Monceau, Paris, 1755
39. *La physique des arbres, où il est traité de l'anatomie des plantes et de l'économie végétale*, par M. Duhamel de Monceau, Paris, 1758 (2 vol.)
40. *Des semis et plantations des arbres et de leur culture ou méthodes pour multiplier et élever des arbres, les planter en massifs et en avenues*, par M. Duhamel de Monceau, Paris, 1760

---

157 Georg Andreas Agricola (Regensburg 1672-1738), Duits geneesheer en botanicus.

158 Franciscus van Sterbeek (1630-1693), priester, botanicus, deskundige in zwammen, Antwerpen.

159 Abraham Munting (Groningen 1628-1683), geneesheer en botanicus.

160 Voornaamste werk van deze auteur; eerst gepubliceerd in Antwerpen in 1675.

161 Geschreven door François Aubert de la Chesnay-Desbois (1699-1784), ex-kapucijn, die talrijke Dictionnaires schreef.

162 Jean de la Quintinie (1626-1688), werkte o.m. aan de tuinen van Versailles. Zijn werk werd lang als het voornaamste instructieboek voor tuiniers beschouwd.

41. *De l'exploitation des bois, ou moyen de tirer un parti avantageux des taillis, demi-futaies et hautes futaies, et d'en faire une juste estimation*, par M. Duhamel de Monceau, Paris, 1764
42. *Du transport, de la conservation et de la force des bois*, par M. Duhamel de Monceau, Paris, 1767
43. *Economie générale de la campagne ou nouvelle Maison rustique*, par Louis Liger¹⁶³, Amsterdam, 1701

in-folio

44. *Den koninglijken hovenier (...)*, door D. H. Cause
45. *Kruidboek* door Rembertus Dodonaeus¹⁶⁴, Antwerpen, 1644
46. *Groot en algemeyn kruidkundig hoveniers en bloemisten woordenboek*, door Philip Miller¹⁶⁵, Leiden, 1745 (2 vol.)
47. *Description des plantes de l'Amérique*, par Charles Plumier¹⁶⁶, Paris, 1693
48. *Catalogus plantarum horti pisani*, per Michaël Angelo Tilli¹⁶⁷, Firenze, 1723
49. *Exactissima descriptio rariorum quarundam plantarum*, per Odoardum Farnesium¹⁶⁸, Roma, 1725
50. *Plantae selectae quarum imagines ad exemplaria naturalia Londini in hortis curiosorum nutrita, pietae per Georgium Dionysium Enret, nominibus propriis notisque illustratae per Christoforum Jacobum Trew¹⁶⁹ et vivis coloribus representatae per Johannem Jacobum Haid*

163 Louis Liger (Auxerre 1658-1717), landbouwkundige.

164 Rembert Dodoens (Mechelen 1516 – Leiden 1585), auteur van het beroemde Kruidboek met eerste publicatie in 1554.

165 Philip Miller (1691-1771), Engels agronoom, tuinier en specialist van exotische planten. Een corymbifeer werd naar hem *Milleria* genoemd.

166 Charles Plumier (1646-1706), ontdekkingsreiziger voor exotische planten. Een plant van de frangipanni-variëteit draagt de naam *Plumeria*. Het gaat om een bloeiende struik van de familie van de Apocynaceae, afkomstig uit Mexico en Ecuador. De *Plumeria rubra* is een grote struik of kleine boom met grote zalmrode bloemen met gele stippen. Zéér welriekend. Verder zijn er de *Plumeria acutifolia*, de *Plumeria bicolor* en de *Plumeria alba*.

167 Michel Angelo Tilli (1655- Pisa 1740), geneesheer en botanicus, specialist van exotische gewassen, ontwerper van de openbare tuinen in Pisa.

168 Waarschijnlijk Eduard Farnese, vijfde hertog van Parma (1604-1646).

169 Christof Trew (1698-1769), Duits geneesheer en botanicus.

De Oostendse pakhuizen en de Generale Indische Compagnie

Inleiding: Oostende en de Generale Indische Compagnie¹

Toen de Zuidelijke Nederlanden, na de Spaanse Successieoorlog (1701-1714), in Oostenrijkse handen vielen, kon een oude Zuid-Nederlandse droom werkelijkheid worden. In de twee voorgaande eeuwen had Spanje met succes haar alleenrecht op de koloniale handel verdedigd, terwijl hun Zuid-Nederlandse onderdanen hiervan verstoken bleven en met lede ogen moesten toezien hoe hun burens (Frankrijk, Engeland en de Verenigde Provinciën) de wereldzeeën veroverden. De machtsovername in de Zuidelijke Nederlanden door de dynamische Oostenrijkse Habsburgers veranderde de binnenlandse situatie compleet. Al gauw begonnen enkele handelaars schepen uit te rusten en in 1715 konden de eerste twee Zuid-Nederlandse Oost-Indiëvaarders hun reis aanvangen. Deze eerste reizen, ook wel *Vooruitredingen* genoemd, waren zo succesvol dat men acht jaar later al 38 reizen telde. Om niet meer, letterlijk en figuurlijk, in elkaars vaarwater te zitten en om een bloeiende koloniale onderneming op te zetten, besloot keizer Karel VI, in samenwerking met de belangrijkste handelaars, in 1722 de Generale Indische Compagnie (GIC) op te richten.

---

1 Dit artikel is een uitdieping en een samenvoeging van een tweetal paragrafen van onze licentiaatsverhandeling. Graag willen we Jan Parmentier, die ons de mogelijkheid gaf om dit artikel te publiceren, Jean Coopman, voor de informatie aangaande de ligging van de pakhuizen, en Jean Flemalle, voor alle technische details betreffende thee, bedanken.
SERRUYS M.-W., *Oostende en de Oostendse Compagnie. Het economisch effect van koloniale zeehandel op een Zuid-Nederlandse havenstad tussen de Spaanse en de Oostenrijkse Successieoorlog (1713-1745)*. Licentiaatsverhandeling, KULeuven, 1999, p. 170-171 en 211-221.

Daar Oostende de enige Zuid-Nederlandse zeehaven was, werd deze stad de thuishaven van de Oostendse Compagnie, onder welke naam de GIC beter bekend is. Van 1724 tot 1727 vonden er vier expedities (1724-1725, 1725-1726, 1726-1727, 1726-1728) plaats. Een deel van de schepen voer naar Kanton in China. Het andere deel van de expeditie wendde het steven naar Banquibazar en Cabelon, de twee kleine Oostenrijkse/Zuid-Nederlandse kolonies in Indië. De Chinaschepen brachten voornamelijk thee, zijde en porselein mee, terwijl de schepen uit Indië voornamelijk zijden en katoenen stoffen, salpeter, caliatourhout en lak meenamen. Het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Provinciën en in mindere mate Frankrijk konden de groeiende concurrentie van de GIC niet appreciëren en dreigden de erfopvolging van Karel VI niet te accepteren als de Zuid-Nederlandse koloniale handel werd voortgezet. Met zijn rug tegen de muur besloot Karel VI in 1727, ondanks de formidabele winsten (de netto-rendementen voor respectievelijke de Bengaalse of Indische en de Chinese goederen bedroegen 18,1% en 174,0%), het handelsoctrooi van de GIC voor zeven jaar te schorsen. De directeurs van de Oostendse Compagnie konden tussen 1727 en 1731 vanuit Cadix nog een smokkelexpeditie sturen. Van de vier schepen van deze vijfde expeditie keerden er enkel twee terug naar Europa. Maar net als bij het vertrek moest het Oostendse karakter van deze expeditie geheim blijven, waardoor de terugkerende schepen in Hamburg moesten lossen. Onder druk van het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Provinciën en Frankrijk moest Karel VI tenslotte in 1731 het handelsoctrooi van de Oostendse Compagnie definitief intrekken. Om de pil te vergulden gaven de Britten en de Noord-Nederlanders de Oostendenaars nog één keer de toestemming om een schip naar China en een schip naar Indië uit te rusten. Deze laatste twee schepen of permissieschepen, die de zesde expeditie uitmaakten, verlieten Oostende in 1732 en kwamen in 1733 en 1734 terug. Hoewel de Oostendse Compagnie geen koloniale handel mocht drijven, bleef ze tot 1774 een sluimerend bestaan leiden.

Oostende was vóór en tijdens de Spaanse Successieoorlog vooral bekend als een kapersnest. Visserij en handel stelden in Oostende weinig voor toen de Oostenrijkers het voor het zeggen kregen in de Zuidelijke Nederlanden. Maar door de ontluikende koloniale handel maakte de stad een kortstondige bloeiperiode mee tussen pakweg

1715 en 1730. De verkopingen van de door de *Vooruitredingen* en de GIC meegebrachte koloniale goederen zorgden voor een toeloop van buitenlandse kooplieden. Gedurende deze 15 jaar kende de Oostendse haven een aanzienlijk groter maritiem en fluviaal verkeersvolume, hogere lonen en hogere pachtinkomens. De bloeiende handel stimuleerde de overheid zelfs om de vestingwerken uit te breiden en enkele havenwerken aan te vatten. Veel Oostendenaars werden ook ingeschakeld bij de activiteiten van de GIC, zoals bijvoorbeeld bij het uitrusten van de Oost-Indiëvaarders, het bouwen en herstellen van schepen, het leveren van proviand en een groot deel van de scheepsbemanning, het organiseren van de verkopingen, het laden en het bewaren van de goederen in de pakhuizen.

Het is dit laatste aspect, betreffende de pakhuizen, dat we in dit artikel willen bespreken. Om de koloniale goederen op te bergen, kreeg de Oostendse Compagnie van het stadsbestuur beschikking over enkele opslagruimten in Oostende. Maar de handelscompagnie was ook genoodzaakt om opslagruimte bij particulieren te huren. In dit artikel zullen we proberen de verschillende pakhuizen die de Oostendse Compagnie in Oostende huurde in kaart te brengen en ons een idee te vormen van de pakhuisverhuurders, de grootte van deze opslagruimten en de huurprijzen ervan. Behalve over deze gehuurde pakhuizen beschikte de GIC ook over haar eigen pakhuizen in de stad en op de *Kaey*, waarvan de laatste na het koloniaal avontuur nog tot in de 19de eeuw werden gebruikt. In het stadsarchief van Antwerpen vonden we een plattegrond van het 'administratief-industrieel-opslagcomplex' die de GIC in Oostende wilde bouwen. Dankzij deze plattegrond krijgen we een indruk welke haveninfrastructuur de Oostendse Compagnie nodig achtte om haar koloniale handel voort te zetten. Ook laat de plattegrond van dit complex enkele aspecten zien van de sociale differentiatie die er heerste tussen de werklieden in de werk- en pakhuizen enerzijds, en het administratief personeel anderzijds. De bewering van Roland Baetens dat de Oostendse pakhuizen weinig of niets prijs geven, is ons inziens dan ook aan herziening toe.²

---

2 BAETENS R., *Het uitzicht en de infrastructuur van een kleine Noordzeehaven tijdens het Ancien Régime: het voorbeeld van Oostende*, in: Mededelingen van de Marine Academie van België, XXIII (1973-1975), p. 55.

Verskillende expedities, verschillende goederen, verschillende pakhuizen

Bij de terugkeer van haar schepen had de Oostendse Compagnie opslagruimten nodig om de talrijke meegebrachte producten op te bergen. De GIC had echter ook opslagplaatsen nodig gedurende de maanden die aan het vertrek vooraf gingen. Tijdens deze maanden moesten de scheepsbenodigdheden en de proviand voor de reis ook een plaatsje vinden. Kortom de Oostendse Compagnie had een constante behoefte aan opslagruimte. Veel van hun goederen vonden een plaatsje in de pakhuizen die de GIC op de *Kaey* had gekocht. Vanaf 1727 konden ze ook hun goederen kwijt in de twee nieuwe pakhuizen op de *Kaey* die de Oostendse Compagnie had laten bouwen. Nochtans waren deze ruimten niet groot genoeg en daarom werden enkele pakhuiseigenaars in Oostende aangesproken.³

Ook de stad Oostende bood een helpende hand door enkele zalen van het stadhuis op de *Groote Marckt* (het Achter- en Middenpakhuis, de Grote Zolder en de Recreatiekamer) gratis ter beschikking te stellen. Het Oostendse stadsbestuur probeerde op deze wijze de Oostendse Compagnie gunstig te stemmen en zo de verkopeningen van de koloniale goederen in Oostende te laten plaatsvinden. Verder mogen we ook niet vergeten dat het stadsbestuur en enkele leden ervan (zoals Thomas Ray, één van de directeurs van de GIC, en Louis Bernaert, commissaris van de GIC te Oostende), aandeelhouders van de GIC waren en op deze wijze hun belangen verdedigden. Brugge die de koloniale handel aan haar voorbij zag gaan, protesteerde bij de landvoogdes. Ondanks het protest bij de landvoogdes namen de directeurs het Oostendse aanbod dankbaar aan. Door de goederen in Oostende te verkopen werden zo de extra vervoerskosten naar Brugge bespaard. Toch besloten de directeurs om de landvoogdes, aartshertogin Maria-Elisabeth (1725-1741), niet voor het hoofd

---

3 PARMENTIER J., *The Asian challenge. The socio-economic influence of the Ostend East India trade in the Southern Netherlands, 1715-1735*, in: HOLM P. en LOOMEIJER F. (ed.), *The North Sea. Financing the maritime sector*, Esbjerg, 2000, p. 19; SAA (Antwerpen, Stadsarchief), GIC (Generale Indische Compagnie), 5654 (Register 1727-1740), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5739; SERRUYS M.-W., *Oostende en de Oostendse Compagnie*, p. 176-177.

te stoten en om enkele, voornamelijk Bengaalse, goederen in Brugge te verkopen. In Brugge werden de Bengaalse goederen in de lakenhallen, de Chinese goederen in het pakhuis boven de Beurs en de scheepsbenodigdheden en eventuele proviand in het pakhuis van de Brugse commissaris van de GIC, Clement Michot, opgeslagen.⁴

Oostende, en niet Brugge, werd aldus de Zuid-Nederlandse 'draaischijf' voor koloniale goederen. De aankomst van de Oostendse Oost-Indiëvaarders was dan ook het startsein voor een enorme bedrijvigheid, zoals onder andere het lossen en het vervoeren naar de verschillende pakhuizen doorheen de stad. Trouwens de som geld die de Oostendse Compagnie voor pakhuishuur en het loon van de pakhuisbedienden moest betalen maakte een aanzienlijk deel (36,4%) van de algemene kosten van de retouren uit. Het was kortom geen sinecure, want alle goederen werden zorgvuldig genoteerd. Het is dankzij deze nauwkeurige optekeningen in de zogenaamde *Venditieboeken* of *Livres de vente*, die men in het stadsarchief van Antwerpen kan vinden, dat we precies weten hoeveel goederen er waren en waar ze werden opgeslagen. Van de periode voor de Oostendse Compagnie, die van de onafhankelijke expedities of *Vooruitredingen* (1715-1723), ontbreken deze gegevens echter. De organisatie van de *Vooruitredingen* was echter op veel punten door de GIC overgenomen. De nauwkeurige optekeningen in de venditieboeken van de Oostendse Compagnie door stokhouder Joannes Dagelet hadden twee doeleinden.⁵

Ten eerste was het van groot belang om de verschillende soorten producten naar de juiste pakhuizen te dirigeren. Men zorgde er terdege voor dat er per pakhuis maar één product werd opgeslagen. Zo had men bijvoorbeeld theepakhuizen en zijdepakhuizen. Er waren maar weinig pakhuizen waar men naast thee ook andere goederen bewaarde, omdat men bang was dat het aroma van de thee hierdoor negatief beïnvloed zou worden. Enkel het pakhuis van de GIC op de *Kaey* bewaarde verschillende soorten producten, maar dat is waar-

---

4 BAETENS R., *Het uitzicht en de infrastructuur*, p. 50; SAA GIC, 57142-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5739; SERRUYS M.-W., *Oostende en de Oostendse Compagnie*, p. 153, 155-156 en 187.

5 SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5739; SERRUYS M.-W., *Oostende en de Oostendse Compagnie*, p. 174-188 en 191.

schijnlijk te verklaren doordat er verschillende opslagruimten waren. Het pakhuis op de *Kacy* werd vooral gebruikt voor de Bengaalse goederen en het Chinese porselein, maar soms ook wel voor thee. Het is goed mogelijk dat de Bengaalse goederen in de haven werden opgeslagen, zodat ze gemakkelijker naar Brugge konden worden getransporteerd.⁶

Ten tweede dienden deze lijsten als een soort prijscatalogus (een venditieboek) voor de potentiële kopers. Na de terugkomst van de verschillende schepen werden immers tal van handelaars in binnen- en buitenland verwittigd van de komende verkoop van koloniale goederen. Potentiële kopers konden dankzij deze catalogus de verschillende goederen, in de verschillende pakhuizen bezichtigen, gedurende de acht dagen die de verkoping vooraf gingen. Als een bepaald product hun interesse opwekte, konden de geïnteresseerde handelaars een bod doen tijdens de verkoping. Deze verkopingen vonden altijd plaats per opbod in het Oostendse stadhuis. De goederen zelf, die niet bij de verkoping aanwezig waren, konden na betaling in de verschillende pakhuizen worden opgehaald. Men kreeg als koper hier drie maanden de tijd voor. Het was de duur van de verwittigingsperiode, de bezichtigingstijd, de verkopingen en de daarop volgende periode van drie maanden die in grote mate bepaalden hoe lang een pakhuis door de GIC werd gehuurd. Ook mogen we niet vergeten dat bepaalde goederen niet meteen werden verkocht. Deze producten werden dan bewaard voor een volgende verkoping. Men nam dan de restjes uit de verschillende pakhuizen en groepeerde ze in één enkel pakhuis. Hoe lang de gemiddelde huurtijd van een pakhuis was, is echter moeilijk te achterhalen omdat de rekeningen van de GIC geen onderscheid maken tussen de verschillende expedities.⁷

Uiteraard waren er in een havenstad als Oostende meer pakhuizen dan alleen de pakhuizen die de Oostendse Compagnie gebruikte. Van deze andere opslagruimten hebben we echter weinig of geen informatie, doordat ze niet werden vermeld in de venditieboeken. Zo weten we dat de GIC geen gebruik maakte van het pakhuis van ont-

---

6 SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5739.

7 DEGRYSE K., *De Oostendse Chinahandel (1718-1735)*, in: Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, LII (1974), p. 324; SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5739.

Overzicht van de opgeslagen GIC goederen per expeditie in de Oostendse pakhuizen

Pakhuizen (1)	Expeditie 1	Expeditie 2	Expeditie 3	Expeditie 4	Expeditie 6	Scheepsart.
Bernaert (2)	?	?	?	?	?	?
Bossaert (3)	[Redacted]					
Camer van Capiteyn Bart		Am				
Coopman	T	T	T			
Cryssaert (2)	?	?	?	?	?	?
De Clercq (2)	?	?	?	?	?	?
de Combel (4)					T	
de Keyser		C,Ca,Rt,T		T		
de Kimpe		T				
de Moor, M. (2) (4)	?	?	?	?	?	?
de Moor, weduwe (5)	T	T	T	T		
De Witte (5)	T	T	T	T		
Egmont (2)	?	?	?	?	?	?
Godtshuys (5)	T	T	T	T		
Hospitaal (2)	?	?	?	?	?	?
Isenbrant		T				
Kaey (6)	P,R,T,Z	Tx,P	S,Tx,Z,P,T	B,C,Ca,Lk,Rt,P,T,Tt	L,P,T	x
Katte (de)					T	
Loge op de Schorre						x
Magazijn	?	?	?	?	?	x
Majesteits Arsenaal						x
Mansfelt, Kapitein		T	R			
Patritius (4)	T	S,T	T	T		
Peperseele				Ak, Chin.		
Ray (4)		T	T	T	T	
Schippershuys (4)		T	T	T	T	
Schorre						x
Sint-Pietershof				T		x
's Lants magazijn (3)	[Redacted]					
Stadthuys (Achterpakhuis)	T	R	R			
Stadthuys (Grote zolder)		T	T	Rb,T	R,T	
Stadthuys (Middenpakhuis)	T					
Stadthuys (Recreatiekamer)		Z	Z	Z	Z	
Van Cotthem, weduwe (5) (7)	T	T	T	T		
Van Haecke		T				
Werf						x
Woelaerts			T	T		

De Chinese producten zijn dun gedrukt, de Bengaalse of Indische producten vet gedrukt.

Chin = Chinese curiosa, L = overgebleven lood, P = porselein, Rb = Rabarber, R = Radix, T = Thee, Tt = Tutonage, Z = Zijde.

Ak = arak, Am = armosijnen, B = borax, Ca = calliatourhout, C = curcumma, Lk = lak, Rt = rotting, S = salpeter, Tx = textiel.

(1) Lijst van de ons bekende pakhuizen in Oostende in de eerste helft van de 18de eeuw.

(2) Er bestaan huurrekeningen van deze pakhuizen, maar het is niet gekend wat hier opgeslagen werd.

(3) Nooit door de GIC gebruikte pakhuizen. [Redacted]

(4) Bestaan vermoedelijk uit verschillende opslagruimten.

(5) Bestaan uit meerdere opslagruimten.

(6) Bestaat uit verschillende gebouwen, waaronder het Groot en het Kleyn packhuys, elk met verschillende opslagruimten.

(7) Bij de 2de expeditie bekend als het pakhuis "Wed. Van Cotthem & Henri Charles Gyselincq", bij de 3de en 4de expeditie als "Henri Charles Gyselincq".

BRON: Baetens, "Het uitzicht en de infrastructuur", 61.

SAA GIC, 5562: Rekeningen van uitreeding L'Archiduchesse, Carolus Sextus.

SAA GIC, 5570: Ostende. Comptes des frais.

SAA GIC, 57142-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738: G.I.C. Rek. en ...

Serruys, Oostende en de Oostendse Compagnie, 211 en 214.

vanger Bossaert in de *St.-Sebastiaenstraete*, dat in 1742 afbrandde, en ook niet van het *'s Lants magazijn* van de Staten van Vlaanderen in Sas Slijkens. In Oostende bleven zo nog tal van andere pakhuizen vrij om de stroom goederen die de stad passeerde op te vangen. Het was in het Ancien Régime niet vreemd dat verschillende instellingen, zoals bijvoorbeeld een klooster, een armenschool en een kazerne, over opslagruimten beschikten. Zo beschikte in Oostende het Zwarte-Zusterklooster over het waagrecht en ook in deze stad moesten de militairen in de kazernes tal van goederen opslaan, zoals munitie en dergelijke. Het zou wonderlijk zijn, mochten deze instellingen niet over hun eigen opslagruimten hebben beschikt. Verder mogen we niet de talrijke Oostendse handelaars vergeten die koloniale goederen kochten (vaak als tussenpersoon voor buitenlanders) en deze vervolgens ergens moesten opslaan. Oostende werd natuurlijk ook gedurende haar koloniale handelsperiode bevoorrad met de dagdagelijkse levensmiddelen, die uiteraard ook ergens een plaatsje moesten krijgen. De door de GIC gebruikte pakhuizen zijn dus zeker niet de totaliteit van de Oostendse pakhuizen, maar een mooie dwarsdoorsnede ervan.⁸

De eigenaars en verhuurders van pakhuizen

Dankzij de pakhuisrekeningen en de algemene rekeningen (Onkosten en betalingen voor de generaliteit 1727-1732) van de GIC zijn we goed op de hoogte van de verhuurders van de meeste pakhuizen. Meestal was de verhuurder zelf de eigenaar, maar het kon ook gebeuren dat het pakhuis werd onderverhuurd. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de tweede expeditie toen het pakhuis van Michiel Isenbrant aan de GIC werd verhuurd door de gebroeders Edmund en Gerard Barry. In bepaalde gevallen werd een opslagruimte verhuurd

---

8 BAETENS R., *Het uitzicht en de infrastructuur*, p. 61; FARASYN D., *1769-1794. De 18de-eeuwse bloeiperiode van Oostende*, (Oostendse historische publicaties, II), Oostende, 1998, p. 41 en 92; MERTENS J., *De zwarte zusters en de waag te Oostende*, in: Gedenkboek Michiel Mispelon. Kortemark-Handzame, 1982, p. 358; RAG (Gent, Rijksarchief), SvV (Staten van Vlaanderen), 10787: diverse stukken m.b.t. het beheer van Joseph Olleviers; SAA GIC, 5570 (Oostende. Compte des frais), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5739.

aan de GIC door een verantwoordelijke. Zo trad Pauwels de Knuijt als tussenpersoon op voor het Oostendse schippersgilde bij het verhuren van het pakhuis van het *Schippershuys*. Een tussenpersoon kon natuurlijk ook de eigenaar vertegenwoordigen als deze niet in Oostende aanwezig was. De Brugse pakhuis eigenaar Charles De Witte onderverhuurde zijn pakhuis of maakte gebruik van de diensten van Balthazar Vignaulx.⁹

Op een paar uitzonderingen na droeg verreweg het grootste deel van de pakhuizen de naam van hun eigenaar. Zo was Pieter-Frans Woelaerts eigenaar van het pakhuis Woelaerts. Een aantal pakhuizen droeg echter een andere naam, zoals *De Katte* en *Patritius* of *St.-Patritius*, die respectievelijk toebehoorden aan Henri Charles Gyselinck en aan de Ierse Oostendenaar Thomas Ray. Er waren ook een aantal instellingen, zoals het *Hospitaal*, het *Godtshuys* en het *Schippershuys*, die hun opslagcapaciteiten ter beschikking stelden. Uiteraard hadden de pakhuizen van de GIC op de *Kaey* en de verschillende ruimten van het stadhuis een andere naam dan die van hun eigenaar.¹⁰

Opvallend was dat de meeste pakhuisverhuurders (behalve natuurlijk dat ze hun pakhuizen verhuurden) een band hadden met de Oostendse Compagnie. Zo waren er zes van de 29 ons bekende pakhuisverhuurders aandeelhouder van de GIC. Dit geldt ondermeer voor Isabella d'Egmont, de stad Oostende (die enkele zalen van het stadhuis gratis ter beschikking stelde) en Pieter-Frans Woelaerts. Sommige verhuurders waren in dienst van de Oostendse Compagnie. Dat was het geval voor de Oostendse commissaris Louis Bernaerts, de Oostendse directeur Thomas Ray en de Gentse directeur Paulo de Kimpe. Anderen hadden voor de compagnie gevaren, zoals kapitein Joannes de Clercq en supercargo¹¹ Gerard Barry. Veel pakhuisver-

9 Brief van Jean Coopman, 30 maart 2000; DEGRYSE K. en PARMENTIER J., *Kooplieden en kapiteins. Een prosopografische studie van de kooplieden, supercargo's en scheepsofficieren van de Oostendse handel op Oost-Indië en Guinea (1716-1732)*, in: Vlamingen overzee, *Collectanea Maritima VI*, Brussel, 1995, p. 144; SAA GIC, 5502-5503, 5505, 5512, 5514-5519 en 5521-5523, 5527-5528, 5530-5532 en 5534-5535, 5570 (Ostende. Comptes des frais), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738.

10 SAA GIC, 5570 (Ostende. Comptes des frais), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738.

huurders waren opkopers (vaak voor buitenlanders) van de door de Oostendse Compagnie meegebrachte koloniale goederen. Ook waren er velen die goederen of diensten leverden aan de GIC. Zo zorgde Pauwels de Knuijt voor het vervoer van goederen op *binnenlanders* tussen de kade en de op de rede liggende Oost-Indiëvaarders en leverde Arnoldus Hoys onder andere zeep en kogels. Het combineren van verschillende activiteiten kwam ook veelvuldig voor. Thomas Ray was behalve directeur en aandeelhouder, ook een gretige opkoper van koloniale goederen.¹²

Van de 29 Oostendse pakhuisverhuurders waren er 20 die ofwel in dienst waren van de Oostendse Compagnie, ofwel aandeelhouder, leverancier of opkoper waren of een combinatie hier van. Oostende was echter een kleine stad, 5.000 inwoners in de koloniale hoogtijdagen, met als gevolg dat in veel gevallen wel ergens een familielid betrokken was met de Oostendse koloniale handel. Het beste voorbeeld is dat van Jean de Schonamille die het pakhuis van Jan Coopman verhuurde. In zijn familie vinden we Anna en François de Schonamille, de respectievelijke aandeelhoudster en supercargos, en later zelfs de laatste gouverneur van Oostenrijks Indië. Er waren kortom maar zeer weinig Oostendse pakhuisverhuurders die niet op één of andere manier betrokken waren met de GIC. De meesten waren goede bekenden van elkaar en maakten vaak ook deel uit van de stedelijke elite. Veel van deze pakhuisverhuurders vonden hun weg naar het stedelijk bestuur, zoals bijvoorbeeld Louis Bernaerts, Thomas Ray en Henri Charles Gyselinck.¹³

---

11 Een supercargos is een meereizende handelaar in dienst van de GIC. Zijn taak is om voor de GIC goederen in Azië op te kopen.

12 DEGRYSE K. en PARMENTIER J., *Kooplieden en kapiteins*, p. 144 en 164-165; SAA GIC, 5502-5503, 5505, 5512, 5514-5519 en 5521-5523, 5527-5528, 5530-5532 en 5534-5535, 5570, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; SERRUYS M.-W., *Oostende en de Oostendse Compagnie*, p. 62, 152 en 195.

13 DEGRYSE K. en PARMENTIER J., *Kooplieden en kapiteins*, p. 181; SAA GIC, 5570 (Oostende. Compte des frais); 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; SERRUYS M.-W., *Oostende en de Oostendse Compagnie*, p. 152-153 en 155-157.

Eigenaars, verhuurders en hun relaties ten aanzien van de GIC

Eigenaar / verhuurder of verantwoordelijke (1)	Aandeelhouder GIC	In dienst GIC (2)	Leverancier (goederen en diensten) (3)	Koper van koloniale goederen	Familie die ook actief is met de GIC
Barry, Edmund				Ja	Ja
Barry, Gerard		Supercargo			Ja
Bart, Andries of Charles		Stuurman (4)	Ja (5)		
Bernaert, Louis	Ja	Commissionaris			Ja
Bossaert, ... (6)					
Coopman, Jan					Ja
Cryssaert, Jean-Baptiste			Ja		
De Clercq, Joannes		Kapitein		Ja	Ja
de Combel, Jacobus					
d'Egmont, Isabella (wed.) / I. Grave	Ja				
de Keijser, Cornelis			Ja		
de Kimpe, Paulo	Ja	Directeur	Ja		
de Knuijt, Pauwels (7)			Ja		
de Moor, Mattheus					Ja
de Moor, Marie (wed.) / M. Peperseele					
de Schonamille, Jean					Ja
de Spinosa, Moeder Theresia					
De Witte, Charles					Ja
Gyselincq, Henri Charles		Supercargo	Ja	Ja	Ja
Hoys, Arnoldus		Schrijver	Ja	Ja	
Ilsenbrant, Michiel					
Peperseele, Adriaen					
Raes, Majoer				Ja	
Ray, Thomas	Ja	Directeur		Ja	Ja
Stad Oostende	Ja				-
Olleviers, Joseph (6) (8)					
Van Cotthem, Carolina (wed.) / C. De Cuyper			Ja	Ja	Ja
Van Haecke, Pieter			Ja		
Verbeke, Jacobus			Ja	Ja	Ja
Vignaux, Balthazar		Supercargo	Ja	Ja	
Woelaerts, Pieter-Frans	Ja		Ja	Ja	Ja

(1) Het is ook mogelijk dat een aantal pakhuizen werden onderverhuurd.

(2) Hoogste functie.

(3) Bij vertrek en aankomst. Pakhuisverhuur uitgezonderd.

(4) Betrekking hebbende op Charles Bart.

(5) Betrekking hebbende op Andries Bart.

(6) Hebben nooit aan de GIC pakhuizen verhuurd.

(7) Vermoedelijk als verantwoordelijke voor het verhuren van het Schippershuys voor het schippersgilde.

(8) Vermoedelijk als verantwoordelijke voor het verhuren van het 's Lants magazijn voor de Staten van Vlaanderen / het Brugse Vrije.

BRON: Baetens, "Het uitzicht en de infrastructuur", 61.

Brief van Jean Coopman, 30 maart 2000.

Degryse en Parmentier, "Kooplieden en kapiteins", 144-145, 164-165, 181, 187, 196 en 224.

RAG SVV, 10787: Diverse stukken m.b.t het beheer van Joseph Olleviers.

SAA GIC, 5502-5503, 5505, 5512, 5514-5519 en 5521-5523: *Le St. Charles* en ...

SAA GIC, 5527-5528, 5530-5532 en 5534-5535: *Retour du 4e Armement* en ...

SAA GIC, 5562: Rekeningen van uitreeding *L'Archiduchesse*, *Carolus Sextus*.

SAA GIC, 5570: *Ostende. Comptes des frais*.

SAA GIC, 5714a-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738: G.J.C. Rek. en ...

Sebrecchts, "Louis Bernaert (1685-1741)", 36 en 45.

Serruys, *Oostende en de Oostendse Compagnie*, 152 en 195.

De ligging van de Oostendse koloniale pakhuizen

De ligging van de pakhuizen is moeilijker te achterhalen, want deze werden bijna nooit op de pakhuisrekeningen vermeld. Enkel de ligging van de GIC pakhuizen op de *Kaey*, de opslagruimten van het stadhuis en de kamer van kapitein Bart op de *Groenselmarckt* werden in de venditieboeken vermeld. In de algemene rekeningen van de GIC is men echter vrijgevinger met het verstrekken van de ligging van de pakhuizen, hoewel ook deze rekeningen lacunes vertonen. Wel beklemtonen ze dat in een aantal gevallen het pakhuis zich in of naast het woonhuis van de eigenaar bevond. Dat was bijvoorbeeld het geval bij Thomas Ray en Mattheus de Moor. Door de bestaande werken over het 18de-eeuwse Oostende te raadplegen, konden we een aantal woonhuizen van enkele Oostendse pakhuis eigenaars/verhuurders terugvinden. In veel gevallen blijft de ligging van een pakhuis beperkt tot een straat, maar van sommige weten we de exacte positie, zoals bijvoorbeeld het pakhuis *De Katte* (eigendom van Henri Charles Gyselinck) dat zich op de westkant van de *Cattestraete* bevond. Van de ons 37 bekende pakhuizen in Oostende¹⁴ kennen we van 24 met zekerheid de straat en van vier kennen we de straat van het woonhuis van de pakhuis eigenaar/verhuurder, waaraan vermoedelijk een pakhuis verbonden was. Het localiseren van de overige negen pakhuizen was nagenoeg onmogelijk. Ten eerste omdat er geen gegevens waren over de ligging, ten tweede omdat de opgegeven ligging niet teruggevonden kon worden¹⁵ en ten slotte omdat de pakhuis eigenaar/verhuurder over meerdere huizen in Oostende beschikte.¹⁶

14 Met uitzondering van het 's *Lants magazijn* te Sas Slijkens dat in het Brugse Vrije ligt.

15 Zo konden we de locatie *By den Stop* niet terugvinden. De mogelijkheid bestaat dat *Stop* verwijst naar *stoep* of 'trap'. Bekende trappen in het 18de-eeuwse Oostende waren de *Blauwe Trappen* of *Blauwe Steghers*. Deze trappen leidden naar de fortificaties en bevonden zich op het einde van de *Groote Kerckstraete*. Maar ons inziens lijkt deze verwijzing ver gezocht.

16 BAETENS R., *Het uitzicht en de infrastructuur*, p. 61; Brief van Jean Coopman, 30 maart 2000; DESCHACHT D., *Straatnamen van Oostende van A tot Z*, Oostende, 1998, p. 82 en 139; FARASIJN D., *Oostende*. in: Belgische steden in reliëf. Plannen opgenomen door Franse ingenieurs XVIIIe-XIXe eeuw, Brussel, 1965, p. 154.; FARASYN, D., 1769-1794, p. 41, 54, 58 en 93; RAG SvV, 10787: Diverse stukken m.b.t. het beheer van Joseph Olleviers; SAA GIC, 5570 (Oostende. Comptes des frais), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-

Eigenaars, verhuurders en de ligging van pakhuizen in Oostende

Pakhuizen (1)	Eigenaar, verhuurder (2)	Ligging
Bernaert	Louis Bernaert	Groote Kerckstraete (3)
Bossaert (4)	Bossaert	St.-Sebastiaanstraete
Carner van Capiteyn Bart	Kapitein Andries of Charles Bart	Groensalmarckt
Coopman	Jean de Schonamille, Jan Coopman	Kaeyestraete (5)
Cryssaert	Jean-Baptiste Cryssaert	?
De Clercq	Jan De Clercq	Kaeyestraete (5)
de Combel	Jacobus de Combel	Kaeyestraete (5)
de Keyser	de Keyser	?
de Kimpe	Paulo de Kimpe	Weststraete (5)
de Moor, M.	Mattheus de Moor	Kaeyestraete
de Moor, weduwe	Wed. Marie de Moor	?
De Witte	Balthazar Vignaux	?
Egmont	Wed. Isabella d'Egmont	Capellestraete
Godtschuys	M. Theresia de Spinosa	Weststraete
Hospitaal	Majoor Raes	Langestraete/Spaensch Quartier
Izenbrant	Edmund & Gerard Barry, Michiel Izenbrant	Capucijnen- of Groote Kerck- of Keernemelckstraete (5)
Kaey (6)	GIC	Kaey
Katte (de)	Henri Charles Gyselincq	Caltestraete
Loge op de Schorre	?	?
Magazijn	Arnoldus Hays	Kleine Kerckstraete
Majesteits Arsenal	Militair eigendom	Spaensch Quartier
Mansfelt, Kapitein	Jacobus Verbeke	Weststraete
Patritius	Thomas Ray	Groote Kerckstraete
Peperseele	Adriaen Peperseele	By den Stop (7)
Ray	Thomas Ray	Capellestraete (3)
Schippersthuys	Pauwels de Knuyt (8)	Schipperstraete
Schorre	?	?
Sint-Pietershof	GIC	Kleine Kerckstraete
's Lants magazijn (4)	Staten van Vlaanderen / Brugse Vrije (9)	Sas Slijkens (Gekroond hoornwerk)
Stadthuys (Achterpakhuis)	Stad Oostende	Groote Marckt
Stadthuys (Grote zolder)	Stad Oostende	Groote Marckt
Stadthuys (Middenpakhuis)	Stad Oostende	Groote Marckt
Stadthuys (Recreatiekamer)	Stad Oostende	Groote Marckt
Van Cothtem, weduwe	Wed. Carolina Van Cothtem (10)	Kaeyestraete
Van Haecke	Pieter Van Haecke	Kaeye-, Keernemelckstraete of Groote Marckt
Werk	?	Ten zuidwesten van de Kaey
Woolaerts	Pieter Frans Woolaerts	Groote Kerckstraete

(1) Lijst van de ons bekende pakhuizen in Oostende in de eerste helft van de 18de eeuw.

(2) Het is ook mogelijk dat een aantal pakhuizen werden onderverhuurd.

(3) Woonhuis waarvan een deel dienst doet als pakhuis.

(4) Nooit door de GIC gebruikte pakhuizen.

(5) Woonhuis. Naar alle waarschijnlijkheid doet een deel als opslagruimte dienst.

(6) Bestaat uit het Groot en het Klein pakhuis, elk met verschillende opslagruimten.

(7) Niet gekend. 'Stop' verwijst eventueel naar 'stoep' of/en 'trap'. Bekende trappen in het 18de eeuwse Oostende waren de Blauwe Trappen of Blauwe Staghers. Deze trappen leidden naar de fortificaties en bevonden zich op het einde van de Groote Kerckstraete.

(8) Vermoedelijk als verantwoordelijke van het schippersgilde.

(9) Sasmester Joseph Oliveviers droeg hier de verantwoordelijkheid voor.

(10) Bij de 1ste expeditie bekend als het pakhuis 'Weduwe Van Cothtem', bij de 2de expeditie als 'Weduwe Van Cothtem & Henri Charles Gyselincq' en bij de 3de en 4de expeditie als 'Henri Charles Gyselincq'.

BRON: Baetens, "Het uitzicht en de infrastructuur", 61.

Brief van Jean Coopman, 30 maart 2000.

Descacht, *Stratnamen van Oostende*, 82 en 139.

Farasyn, "Oostende", 154.

Farasyn, 1769-1794, 41, 54, 58 en 93.

RAG SvV, 10787; Diverse stukken m.b.t het beheer van Joseph Oliveviers.

SAA GIC, 5528: La Paix.

SAA GIC, 5570: Oostende. Comptes des frais.

SAA GIC, 5714z-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; G.I.C. Rek. en ...

SAC, Novissima Ichnographica Delineatio munitissimae Urbis.

Sebrecchts, "Louis Bernaert (1685-1741)", 36 en 45.

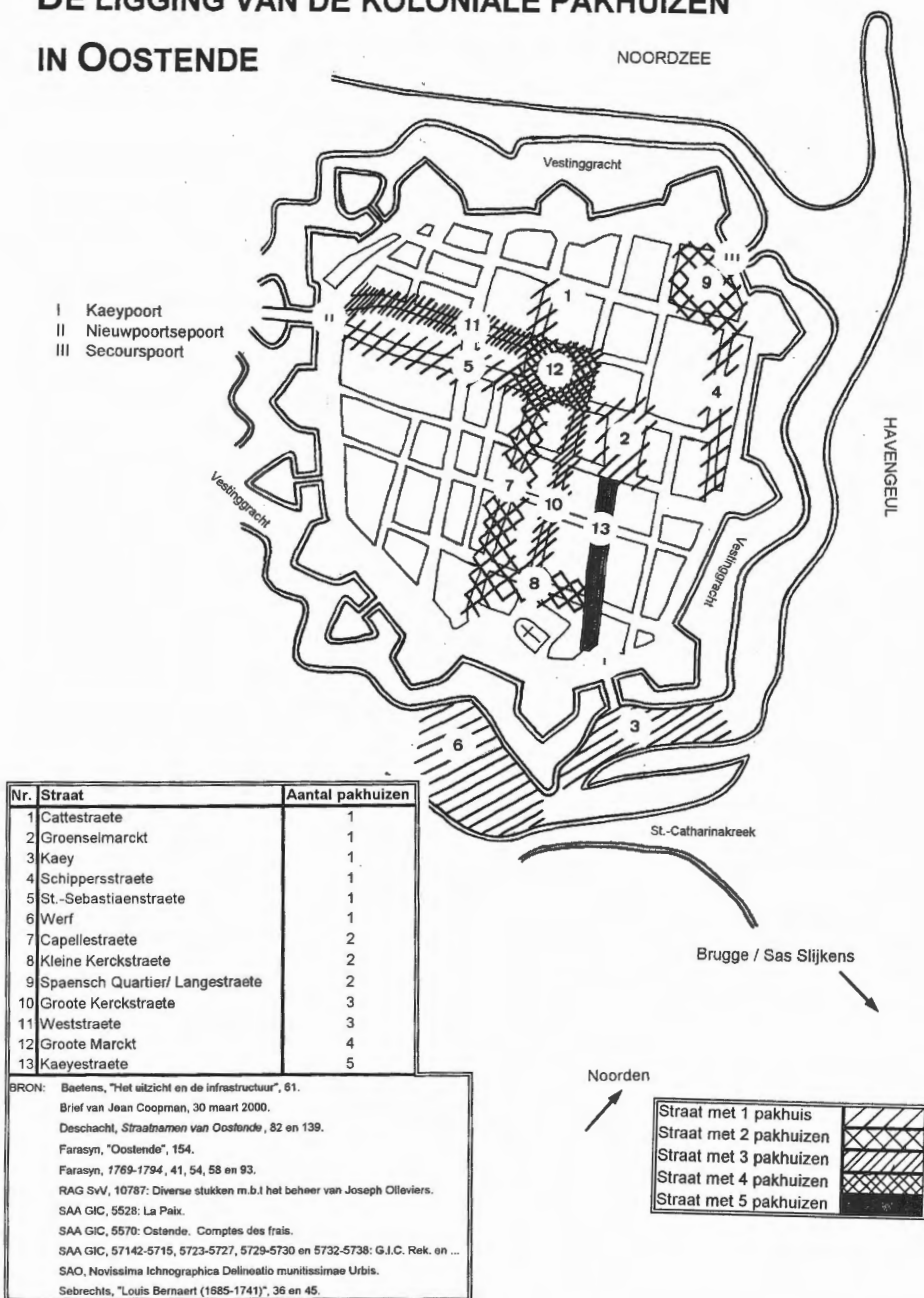
Nu we de straten kennen waar de verschillende Oostendse koloniale pakhuizen zich bevinden, kunnen we nagaan hoe die over de stad verdeeld waren en of er een bepaald patroon was. De grootste concentratie pakhuizen (vijf) in Oostende bevond zich in de *Kaeyestraete*. Op zich niet zo verwonderlijk omdat deze straat ten slotte naar de haven leidt. De twee na grootste concentratie (vier) vinden we op de *Groote Marckt*, wat te wijten is aan het feit dat hier de vier opslagruimten van het stadhuis lagen. Na de *Kaeyestraete* en de *Groote Marckt* vinden we de hoogste pakhuisdichtheid, elk met drie pakhuizen, in de *Groote Kerckstraete* en de *Weststraete*. Hiermee is de toon gezet om de structurele ligging van de Oostendse pakhuizen te achterhalen, want de andere pakhuizen bevinden zich, in grote lijnen, allemaal in straten die parallel lopen met de voorgaande. De meeste Oostendse pakhuizen liggen grofweg langs een geknikte as. Deze geknikte as loopt van het havengebied (pakhuizen op de *Kaey* en bij de *Wurf*) noordwaarts via de *Kaeyepoort* en de *Kaeye-, Groote Kercken Capellestraete* naar de *Groote Marckt* en van hieruit westwaarts via de *West- en St.-Sebastiaenstraete* naar de *Nieuwpoortsepoort*. Hieruit kunnen we concluderen dat de Oostendse pakhuizen zich op de verbindingsas Nieuwpoort - Oostendse haven hebben geënt. De verbinding met de omgeving speelt dus een grote rol bij het inplanten van de verschillende pakhuizen. Dat wordt eveneens gedemonstreerd door de drie resterende pakhuizen (het *Majesteits Arsenaal*, het *Hospitael* en het *Schippershuys*) die zich in de noordoostelijke hoek van de stad bij de kazernes van het *Spaensch Quartier* bevinden. Deze pakhuizen liggen niet ver van de *Secourspoort* van de *Noordt* of *Hulppoort*, die toegang verleent tot de vestingwerken en het strand. Hoewel deze poort vooral een militair belang heeft, doet ze ook dienst als reservepoort als de *Kaeyepoort* buiten gebruik is.¹⁷

5738; SAO (Oostende, Stadsarchief), nog niet geïnventariseerd: Novissima Iconographica Delineatio Urbis; SEBRECHTS M., *Louis Bernaert (1685-1741)*, 'Commissionaris' van de Oostendse Compagnie, zijn bloedverwanten en aanverwanten, in: Ostendiana, I (1972), p. 36 en 45.

17 BAETENS R., *Het uitzicht en de infrastructuur*, p. 61; Brief van Jean Coopman, 30 maart 2000; DESCHACHT D., *Straatnamen van Oostende*, p. 82 en 139; FARASIJN D., *Oostende*, p. 148, 154 en 158; FARASIJN D., *1769-1794*, p. 41, 54, 58 en 93; RAG SvV, 10787 (Diverse stukken m.b.t. het beheer van Joseph Olleviers); SAA GIC, 5570 (Oostende. Comptes des frais), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; SAO, nog niet geïnventariseerd: Novissima Iconographica Delineatio Urbis; SEBRECHTS M., *Louis Bernaert (1685-1741)*, p. 36 en 45.

DE LIGGING VAN DE KOLONIALE PAKHUIZEN IN OOSTENDE

Van het 18de-eeuwse Oostende hebben we een vrij goed beeld dankzij het Franse plan-reliëf. Het plan-reliëf van Oostende is niets anders dan een door het Franse leger in 1699¹⁸ gemaakte maquette van 4 x 5,20 meter van deze stad. Zo'n plan-reliëf was bijzonder gedetailleerd en werd vooral gebruikt voor militaire doeleinden, zoals bij een beleg. Het plan-reliëf van Oostende dat zich in het Museum voor Schone Kunsten in Rijsel¹⁹ bevindt, biedt dus veel informatie over het uitzicht van de stad. Oostende was in de 18de eeuw een kleine, cirkelvormige stad met een geometrisch stratenpatroon met weinig of geen opvallende en grote gebouwen. De meeste huizen zijn vrij klein en bestaan uit twee woonlagen (gelijkvloers en een zolder). Er bestaan echter ook grotere huizen die uit drie woonlagen (gelijkvloers, eerste verdieping en een zolder) bestaan. Deze huizen vinden we langs de hoofdstraten; in deze straten liggen overigens de pakhuizen. We mogen gerust stellen dat de meeste Oostendse pakhuizen er zo moeten hebben uitgezien. Het enige pakhuiscomplex dat op het plan-reliëf te zien is, is dat van de GIC op de *Kaey*. Dit complex is zonder enige twijfel groter dan de meeste woonhuizen in de Oostendse hoofdstraten, maar gigantisch of opvallend is het zeker niet te noemen. Oostende was dus zeker niet een stad met gigantische pakhuiscomplexen en opslagruimten, zoals bijvoorbeeld een havenstad als Londen en Amsterdam.²⁰

De inhoud van de Oostendse theepakhuisen

Dankzij de venditieboeken beschikken we over zeer gedetailleerde informatie over de hoeveelheid opgeslagen goederen in de verschillende Oostendse pakhuisen. Zo weten we precies hoeveel 'ellen' zijde en hoeveel 'Oostendse ponden' thee er respectievelijk in de *Recreatiekamer* van het Oostendse stadhuis en in bijvoorbeeld het

18 Volgens Daniël Farasyn tussen 1701 en 1706.

19 Er bestaan 90 Franse plan-reliëfs, waarvan er twaalf betrekking hebben op Belgische steden. Het merendeel hiervan bevindt zich in het Museum voor Schone Kunsten in Rijsel. De rest bevindt zich in de Invalides in Parijs.

20 FARASIJN D., *Oostende*, p. 141, 146 en 160-161; Plan-reliëf d'Ostende; WARMOES I., *Le musée des Plans-Reliefs. Maquettes historiques de villes fortifiées*, Parijs, 1997, p. 1-71.

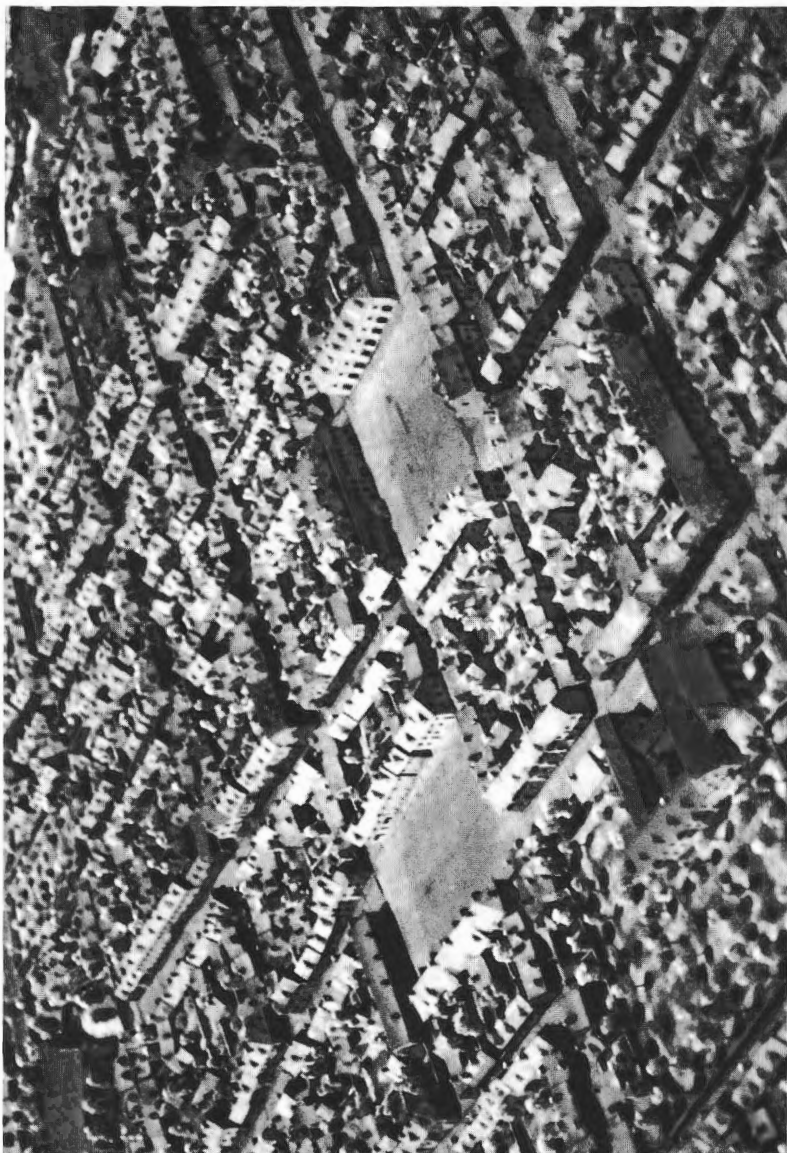

Foto van het plan-reliëf van Oostende. In de linkerbovenhoek is de St.-Petrus en Pauluskerk te herkennen. Rechts hiervan bevond zich het St.-Pietershof. Vanaf de kerk lopen de *Kaeyestraete* (links) en de *Groote Kerckstraete* (rechts) naar de twee centrale Oostendse pleinen. Het was rond deze twee straten en pleinen dat men de meeste Oostendse pakhuizen kon vinden. Van links naar rechts: de *Groenselmarck* en de *Groote Marck* met het stadhuis waar een aantal koloniale goederen werden opgeslagen.

pakhuis van Thomas Ray waren opgeslagen. Vooral de opgeslagen hoeveelheden thee zijn interessant, want ze stellen ons in staat om bij benadering het volume van de Oostendse pakhuizen te berekenen. We hebben gezien dat de Oostendse Compagnie veel moeite deed om de verschillende soorten goederen in verschillende pakhuizen op te slaan. Vooral voor thee was men heel voorzichtig bij de bewaring, want men wilde het aroma van de thee natuurlijk zo zuiver mogelijk houden. Enkel pakhuizen met meerdere opslagruimten waren voorbestemd om verschillende producten te herbergen. Verder was de Oostendse Compagnie heel voorzichtig met de kostbare lading van haar schepen. Er heerste bij de directeurs een zekere vorm van paranoia als het op bescherming en bewaking van de lading aankwam. De kans dat goederen van een andere koopman samen met die van de Oostendse Compagnie zou worden opgeslagen, kan niet anders dan zeer onwaarschijnlijk zijn geweest. We mogen er dus van uitgaan dat in een theepakhuis enkel en alleen maar thee, weliswaar soms verschillende soorten thee²¹, werd opgeslagen.²²

Bij de berekening gaan we ervan uit dat de Generale Indische Compagnie, om financiële redenen, de maximale capaciteiten van de opslagruimten benutte. Daar van elk 'theepakhuis' de hoeveelheid opgeslagen thee bekend is, kunnen we de inhoud berekenen door gebruik te maken van de dichtheid van thee²³. Deze manier is uiteraard slechts benaderend, want er kunnen behalve thee ook andere goederen opgeslagen zijn geweest of het pakhuis kan niet ten volle benut zijn geweest. Maar omdat we ons op een aanzienlijk aantal, redelijk gefundeerde, veronderstellingen baseren, krijgen we via deze methode toch een goed beeld van het volume van de Oostendse pakhuizen. Deze methode heeft minstens het voordeel dat ze de minimale grootte van een aantal Oostendse pakhuizen kan geven.²⁴

---

21 De GIC verkocht de volgende theevariëteiten: Bouy, Heysan, Pecko, Chauchon, Groene en Keizersthee.

22 DEGRYSE K., *De Oostendse chinahandel*, p. 316-319 en 339; SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; THIELEMANS F., *Louis Bernaert: een gemiste fortuin-kans in dienst van de Oostendse Compagnie (1718-1741)*. Licentiaatsverhandeling, RUGent, 1991, p. 72.

23 Eenvoudiger gezegd het aantal kilogram thee dat nodig is om een kubieke meter te vullen.

24 DEGRYSE K., *De Oostendse chinahandel*, p. 316-319 en 339; SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; telefonisch gesprek met Jean

De Oostendse Compagnie verpakte haar thee in kisten of manden. Bij het lossen van de Oost-Indiëvaarders of bij het organiseren van een verkoping van eventueel overgebleven thee werd telkens op zeer precieze wijze het bruto-, tarra- en nettogewicht van de thee en zijn verpakking in de venditieboeken genoteerd. Doordat we van elk van deze kistjes het nettogewicht (thee) weten, kunnen we door gebruik te maken van de dichtheid van thee het volume thee in de pakhuizen benaderen. De dichtheid van thee, die 362 kilogram per kubieke meter bedraagt, kan, door eventuele veranderingen in de vochtigheid of naar gelang van de soort thee, wel eens lichtjes afwijken. Deze verschillen zijn echter verwaarloosbaar.²⁵

De hoeveelheden opgeslagen thee in de pakhuizen verschillen natuurlijk wel van expeditie tot expeditie. Niettemin verschillen de opgeslagen hoeveelheden bij de diverse expedities zeer weinig van elkaar, wat doet vermoeden dat de maximale opslagcapaciteit van de pakhuizen bereikt is. Zo bedraagt de variatiecoëfficiënt²⁶ van de hoeveelheden opgeslagen thee doorheen de verschillende venditieboeken 13,9%. Dit duidt op een zeer geringe spreiding oftewel een homogene opslag van pakhuizen die een ongeveer gelijke hoeveelheid thee doorheen de tijd bevatten. De variatiecoëfficiënt van een aantal pakhuizen, zoals het *Godtshuys* (19%), *Patritius* (22%), het *Schippershuys* (33%), *Ray* (58%), de zolder van het stadhuis (61%) en de pakhuizen op de *Kaey* (74%), liggen ver boven het gemiddelde. Dat wordt veroorzaakt doordat de hoeveelheden thee die in deze opslagruimten worden opgeslagen, doorheen de tijd niet constant zijn. Dat kan het gevolg zijn van het heropslaan van de restjes niet-verkochte thee, die dan niet volstaan om het pakhuis tot de nok te vullen, zoals bijvoorbeeld het geval was bij het pakhuis van Thomas Ray. Bij pakhuizen die uit verschillende opslagruimten bestonden, kon het bijvoorbeeld ook gebeuren dat men eens een keer geen gebruik maakte van alle opslag-

---

Flemalle, 28 mei 2000; THIELEMANS F., *Louis Bernaert: een gemiste fortuin-
kans*, p. 72.

25 SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; Telefonisch gesprek met Jean Flemalle, 28 mei 2000.

26 De variatiecoëfficiënt is de standaardafwijking gedeeld door het gemiddelde. Deze methode biedt de mogelijkheid om standaardafwijkingen van gegevens-reeksen met verschillende variabelen onderling met elkaar te kunnen vergelijken.

ruimten en een andere keer weer wel. Dit was het geval bij het *Schippershuys*.²⁷

Hieruit volgt dat als we deze bijzondere situaties elimineren, de variatiecoëfficiënten van deze pakhuizen gevoelig moeten dalen. Zo daalt de variatiecoëfficiënt van het pakhuis *Ray* van 58% naar een kleine 2% en de zolder van het stadhuis van 61% naar 4%. Enkel van de pakhuizen op de *Kaey* konden we de variantiecoëfficiënt niet verlagen. Het volume thee volstaat dus niet om de inhoud van de GIC pakhuizen op de *Kaey* te berekenen. We kunnen er nu dus van uitgaan dat er in de particuliere theepakhuizen en de opslagruimten van het stadhuis steeds ongeveer evenveel thee werd opgeslagen. Door de hoogste hoeveelheden thee in elke opslagruimte te vermenigvuldigen met 0,4561 verkrijgen we het gewicht in kilogram in plaats van in Oostendse ponden²⁸. Om het volume in kubieke meter te achterhalen, moeten we dan nog enkel het gewicht in kilogram delen door 362, de dichtheid van thee.²⁹

Uitgaande van deze berekening vinden we dat de meeste pakhuizen, de opslagruimten op de *Kaey* niet meegerekend, een opslagruimte van tussen de 29 en de 91m³ hadden. Enkel het pakhuis van de weduwe Van Cotthem schoot met zijn 156m³ ver uit boven deze waarden. De kleinste hoeveelheid in beslag genomen ruimte voor thee (17m³) vinden we in het pakhuis van Jacques de Combel. Als we deze cijfers bekijken, kunnen we niet anders dan concluderen dat de pakhuizen zich in de meeste gevallen beperkten tot de afmetingen van een ruim vertrek. Op het Franse reliëfplan van Oostende zijn er inderdaad heel weinig grote gebouwen te bespeuren. De Oostendse pakhuizen zullen veel eerder een verdieping (zeer waarschijnlijk het gelijkvloers of een zolder) in een woonhuis zijn geweest, dan een apart en speciaal daarvoor gebouwd gebouw. Zo bewaarde Louis Bernaert goederen in zijn woonhuis en het pakhuis van Jean-Baptiste Crijssaert bestond enkel uit een zolder en een kamer. Ook Jean

---

27 SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; VAN BUYTEN L., *Kwantitatieve methodes in het historisch onderzoek*. Cursus KULeuven, 1987-1988, p. 26-29.

28 1 kilogram is gelijk aan 2,2 Oostendse ponden.

29 SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; Telefonisch gesprek met Jean Flemalle, 28 mei 2000; VAN BUYTEN L., *Kwantitatieve methodes in het historisch onderzoek*, p. 26-29.

Opgeslagen hoeveelheden thee in Oostendse ponden (1) volgens de venditieboeken									
Theepakhuizen	Vendities (volgens de venditieboeken)								
	Expeditie 1	Expeditie 2	Expeditie 3	Expeditie 4	Expeditie 3,4	Expeditie 4	Expeditie 3,4	Expeditie 6	Expeditie 6
	8 X 1725	5 VIII 1726	IV 1728	V-VI 1729	VI/X 1730	IV/X 1731	IV 1732	26 X 1733	17 III 1734
Coopman	38.890	32.722	36.101						
de Combel (2)									13.647
de Keyser		25.986		24.727					
de Kimpe		45.731							
de Moor, weduwe (3)	63.664	54.492	65.844	66.979	60.387				
De Witte (3)	51.282	50.944	49.589	53.678					
Godtshuys (3)	34.790	44.877	44.422		27.407				
Isenbrant		61.001							
Kaey (4)	18.082		86.309		16.924	67.448	211.587	102.749	71.424
Katte (de)								20.096	
Mansfelt, Kapitein		17.513							
Patritius (2)	39.297	46.727	64.707	67.469					
Ray (2)		29.527	98.598	98.461	96.944		68.001	28.088	
Schippershuys (2)		56.312	60.868		61.876			21.841	
Sint-Pietershof				62.829					
Stadthuys (Achterpakhuis)	27.989								
Stadthuys (Grote zolder)	80.515	80.267	85.189	76.491				9.987	17.248
Stadthuys (Middenpakhuis)	29.829								10.013
Van Cotthem, weduwe (3) (5)	123.684	115.621	124.197			123.006			
Van Haecke		26.744							
Woelaerts			23.060	24.223					

(1) In Oostendse ponden. 1 Oostendse pond = 456,1 gram.
(2) Bestaan vermoedelijk uit verschillende opslagruimten.
(3) Bestaan uit meerdere opslagruimten.
(4) Bestaat uit verschillende gebouwen, waaronder het Groot en het Kleyn pakhuis, elk met verschillende opslagruimten.
(5) Blij de 2de expeditie bekend als het pakhuis 'Wed. Van Cotthem & Henri Charles Gyselincq', bij de 3de en 4de expeditie als 'Henri Charles Gyselincq'.

BRON: SAA GIC, 57142-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738: G.I.C. Rek. en ...

Coopman die uitgebreid onderzoek deed in het notarieel archief van Oostende kwam tot de conclusie dat veel Oostendenaars een kamer of een zolder aan de GIC verhuurden. De kans dat de opgeslagen thee het hele pakhuis (kamer) vulde, lijkt ons dan ook niet onwaarschijnlijk.³⁰

De huurprijzen van de Oostendse theepakhuisen

In de algemene rekeningen (Onkosten en betalingen voor de generaliteit 1727-1732), die we onder andere hebben gebruikt om de verschillende pakhuisverhuurders te identificeren, staan ook de huurprijzen van een 17-tal pakhuisen, waaronder elf theepakhuisen. De algemene rekeningen vermelden de duur van de huurceel en de totale huurkosten in gulden courant per pakhuis. Dat stelt ons in staat om de huurprijs per maand uit te rekenen. Bij een tweetal pakhuisen zijn de huurprijzen doorheen de tijd ietwat verhoogd, waardoor we voor deze opslagruimten twee huurprijzen hebben. De gemiddelde huur per maand bedraagt 23 gulden courant, maar het is natuurlijk wel zo dat hoe groter het pakhuis is, hoe hoger de huur is. Zo bedraagt de huur van de pakhuisen van Thomas Ray 60 gulden courant per maand, maar deze pakhuisen behoren dan ook met hun 124m³ tot de grootste in de stad. De enige uitzondering is de uitzonderlijke hoge huurprijs van 47 gulden courant voor het kleine pakhuis *De Katte* (25m³) van Henri Charles Gyselinck in de *Cattestraete*. Naar alle waarschijnlijk is bij de huurprijs van *De Katte* ook de huurprijs van het grote pakhuis (156m³) van de weduwe Van Cotthem inbegrepen. Dit pakhuis hoorde op het moment van het opmaken van de algemene rekeningen aan Henri Charles Gyselinck toe.³¹

Om een waarheidsgetrouw beeld van de huurprijs in Oostende te bekomen, moeten we eigenlijk de maandelijke huurprijs aan de inhoud van het pakhuis koppelen. Door de huurprijs per kubieke meter vast te stellen, kunnen we de kosten van de verschillende pak-

30 Brief van Jean Coopman, 30 maart 2000; Plan-reliëf d'Ostende; SAA GIC, 5528 (*Rubricke van 't schip de Hoope Capp. Nicolaes Carpentier*), 5562 (Rekeningen van uitreeding *L'Archiduchesse, Carolus Sextus*), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738.

31 SAA GIC, 5570 (Ostende. *Comptes des frais*), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738.

huizen met elkaar vergelijken. De gemiddelde huurprijs per kubieke meter in Oostende, het pakhuis *De Katte* niet meegerekend, bedraagt ongeveer 0,4 gulden of acht stuivers courant en de huurprijs van de meeste Oostendse theepakhuisen bevindt zich dan ook tussen de vijf à tien stuivers courant per kubieke meter.³²

De gebouwen en pakhuisen van de GIC in Oostende

De Oostendse Compagnie beschikte in Oostende over een aantal eigen gebouwen. De meeste van deze gebouwen deden dienst als opslagruimte, zoals bijvoorbeeld de pakhuisen op de *Kaey*. Ook de gebouwen op het St.-Pietershof konden desnoods gebruikt worden als opslagruimte. Hoewel in deze verschillende gebouwen af en toe ook wel eens thee werd opgeslagen, kunnen we ze niet als echte theepakhuisen beschouwen. De pakhuisen op de *Kaey* sloegen voornamelijk Bengaalse goederen, porselein en scheepsbenodigdheden op. In deze pakhuisen werden bij de aankomst van de schepen wel eens kleine hoeveelheden thee opgeslagen, maar enkel bij de derde en de zesde expeditie werden hier grote hoeveelheden thee bewaard. Wel was het vaak zo dat men na de verkoop van de koloniale goederen, de niet-verkochte thee hier naartoe bracht. Ook het andere gebouw van de Oostendse Compagnie, het St.-Pietershof in de *Kleine Kerckstraete*, was niet echt voorbestemd om goederen op te slaan. Hoewel men er bij de terugkeer van de vierde expeditie in 1728 ongeveer 28.656 kilo thee kwijt kon en men er af en toe ook wat scheepsbenodigdheden kon opbergen, doen alle documenten ons vermoeden dat het St.-Pietershof als hoofdkwartier van de GIC in Oostende dienst deed en niet als pakhuis. De spreiding van de verschillende gebouwen en de noodzaak om bij particulieren opslagruimten te huren, zorgde ervoor dat er al vrij snel plannen werden gemaakt bij de GIC om een groot administratief-industrieel opslagcomplex te bouwen. Wegens de opschorting in 1727 en de intrekking van het handelsoctrooi in 1731 werden deze plannen nooit uitgevoerd. De plannen van dit niet-uitgevoerde project laten ons alleszins toe een

32 SAA GIC, 5570 (Oostende. Comptes des frais); 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738.

Volume en huurprijzen van de Oostendse theepakhuisen						
Theepakhuisen	Min. thee (1)	Max. thee (1)	Max. thee (2)	Volume (3)	Huurprijs/maand (4)	Huurprijs van een kubieke meter (4)
Coopman	32.722	38.890	17.738	49	18	0,37
de Combel (5)	13.647	13.647	6.224	17		
de Keyser (6)	24.727	25.986	11.852	33		
de Kimpe	45.731	45.731	20.858	58		
de Moor, weduwe (7)	54.492	66.979	30.549	84		
De Witte (7)	49.589	53.678	24.483	68	24	0,35
Godshuys (7)	27.407	44.877	20.468	57	18	0,32
Isenbrant	61.001	61.001	27.823	77	18/22	0,23/0,29
Kaey (6) (8)	16.924	211.587	96.505	267		
Katte (de)	20.096	20.096	9.166	25	47	1,88
Mansfelt, Kapitein	17.513	17.513	7.988	22	9	0,41
Patritius (5) (6)	39.297	67.469	30.773	85	12	0,14
Ray (5)	10.013	98.598	44.971	124	60	0,48
Schippershuys (5)	21.841	61.876	28.222	78	33	0,42
Sint-Pietershof	62.829	62.829	28.656	79		
Stadthuys (Achterpakhuis)	27.989	27.989	12.766	35		
Stadthuys (Grote zolder) (6)	9.987	85.189	38.855	107		
Stadthuys (Middenpakhuis)	29.829	29.829	13.605	38		
Van Cotthem, weduwe (7) (9)	115.621	124.197	56.646	156		
Van Haecke	26.744	26.744	12.198	34	18	0,53
Woelaerts	23.060	24.223	11.048	31	14/18	0,45/0,58

(1) In Oostendse ponden. 1 Oostendse pond = 456,1 gram.
(2) In kilogram. Afgerond op hele cijfers. 1 kg. = 2,2 Oostends pond.
(3) In kubieke meter. Afgerond op hele cijfers. De dichtheid van thee bedraagt 362 kg. thee per kubieke meter.
(4) In gulden courant. 7 gulden courant = 6 gulden wisselgeld.
(5) Bestaan vermoedelijk uit verschillende opslagruimten.
(6) In deze pakhuisen werd er regelmatig naast thee een andere product bewaard.
(7) Bestaan uit meerdere opslagruimten.
(8) Bestaat uit verschillende gebouwen, waaronder het Groot en het Kleyn pakhuis, elk met verschillende opslagruimten.
(9) Bij de 2de expeditie bekend als het pakhuis 'Wed. Van Cotthem & Henri Charles Gyselincq', bij de 3de en 4de expeditie als 'Henri Charles Gyselincq'.

BRON: SAA GIC, 5570: Ostende. Comptes des frais.
SAA GIC, 57142-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738: G.I.C. Rek. en ...
Telefonisch gesprek met Jean Fiemalle, 28 mei 2000.

blik te werpen in het droompakhuis en het ideale pakhuiscomplex van de Oostendse Compagnie.³³

Het St.-Pietershof

Het St.-Pietershof werd vermoedelijk rond 1727 door twee directeurs van de Oostendse Compagnie, Jacques Maelcamp en Paulo de Kimpe, gekocht voor 3.500 gulden courant³⁴ van Judocus Kempe en van Thomas Ray, eveneens een directeur van de GIC. Alvorens gebruik te maken van het St.-Pietershof moest de GIC nog serieus investeren, want een aantal muren van het gebouw bevond zich in een zeer slechte staat als we de herstellingskosten (9.781 gulden courant) bekijken. Het St.-Pietershof (ook wel *Jardin St.-Pierre* of *Hoff van Sinte Peeter* genoemd) lag aan de *Kleine Kerckstraete*, ingeklemd tussen de vestingwerken, de *Capelle-* en de *Keernemelckstraete*, en bestond uit een huis, een stal of opslagruimte en een tuin met een gloriëtte (tuinhuis). Dat alles bevond zich naast een vijftal kleine huisjes en een tussen 1725 en 1727 afgebrand kapelletje³⁵. Ook op het plan-reliëf van Oostende zien we dat in dit deel van de stad zich een aantal grote tuinen bevonden.³⁶

De aanwezigheid van een tuin en een gloriëtte laat duidelijk zien dat het St.-Pietershof meer was dan een opslagruimte (79m³). Naar alle waarschijnlijk diende het huis om de kleine administratie van de GIC in Oostende, onder toezicht van commissaris Louis Bernaerts, te huisvesten. Het is ook mogelijk dat de in 1725 opgerichte Zeevaartschool, onder leiding van de Duinkerke stuurman of *professeur hydrographique* Jean-Baptiste Vincent, hier onderdak vond. Deze zeevaartschool was door de Oostendse Compagnie opgericht om jonge zeelieden: "... tot de vaert te onderwijzen de navigatie en hun te leren de stiermanschap". Het St.-Pietershof zal waarschijnlijk ook de plaats in Oostende geweest zijn, waar de GIC haar belangrij-

33 SAA GIC, 5570 (Oostende. Comptes des frais), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738, 5920 (Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende).

34 7 gulden courant = 6 gulden wisselgeld; 1 £ groot Vlaams = 6 gulden courant.

35 Vandaar de benaming van de nabijgelegen Capellestraete.

36 FARASIJN D., 1769-1794, p. 46; Plan-reliëf d'Oostende; SAA GIC, 5654: Register 1727-1740.

ke gasten ontving. De door Ary Sleeks³⁷ gelanceerde opvatting dat de zetel van de Oostendse Compagnie zich op de hoek van de *Capucijnen-* en *Apestraece*³⁸ bevond, moeten we alleszins naar het rijk der fabelen verwijzen.³⁹

Het St.-Pietershof werd zeer ernstig beschadigd in de zomer van 1745, gedurende het Franse bombardement op Oostende tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). De Oostendse koopman Niklaas Carpentier, die het St.-Pietershof en de pakhuizen op de *Kaey* huurde, moest hier op 17 september 1746 Jacques Maillard rondleiden. Jacques Maillard was door de directeurs van de GIC⁴⁰ te Antwerpen naar Oostende gestuurd om de schade die de verschillende gebouwen hadden opgelopen vast te stellen. Dankzij dit bezoek zijn we goed op de hoogte van de staat van de verschillende gebouwen en pakhuizen van de GIC in Oostende. Het St.-Pietershof had veel geleden door het bombardement. Zo waren de waterput en een deel van de muren tot puin herleid. Maillard stelde zelfs voor om de dakpannen van een aantal bijgebouwtjes te gebruiken om de -eveneens beschadigde- pakhuizen op de *Kaey* te herstellen. Volgens Carpentier was het St.-Pietershof vrijwel niets meer waard en kon de GIC het best het hele zaakje verkopen. Dat laatste gebeurde niet en dit had als gevolg dat het St.-Pietershof verder aftakelde. Documenten en plannen uit 1757 laten zien dat het voormalige hoofdkwartier van de Oostendse Compagnie in Oostende zich in een: “... seer quaden staet” bevond. In 1781 en 1782, zeven à acht jaar na de definitieve afschaffing van de GIC, werd het oude vervallen St.-Pietershof door Laurent Solvyns, gevolmachtigde van de GIC, in tien loten verdeeld en verkocht. In een mum van tijd werden deze gronden volgebouwd, want Oostende kende in die jaren een explosieve groei met een groot tekort aan woon- en opslagruimte.⁴¹

37 Pseudoniem voor Karel Seys.

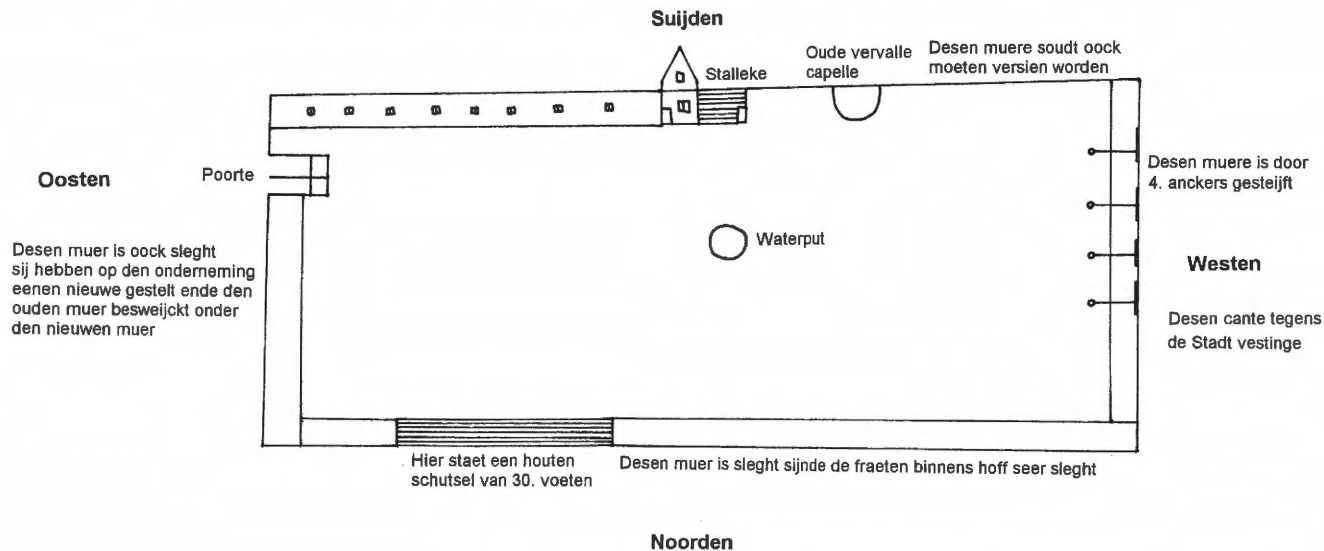
38 Tegenwoordig de hoek van het Mijnplein, de Kapucijnen- en de Brabantstraat.

39 FARASIJN D., *Het Mijnplein te Oostende*, in: Ostendiana, III, p. 45; FARASIJN D., 1769-1794, p. 46; SAA GIC, 5922 (Overdracht van aandelen); SERRUYS M.-W., *Oostende en de Oostendse Compagnie*, p. 221-222; SLEEK A., *Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende*, Oostende, s.d., p. 99 en 105.

40 Het handelsoctrooi van de GIC werd in 1731 ingetrokken, maar zoals gezegd bleef de Zuid-Nederlandse handelsmaatschappij tot in 1774 bestaan.

41 FARASIJN D., 1769-1794, p. 144; SAA GIC, 5923/33 en 27(Overdracht van aandelen), 5920 (Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende).

PLANE VAN DEN HOFF VAN SINTE PEETER COMPETERENDE AEN D'OOSTENDISCHE COMPAGNIE

0 30 Voet

Deze plattegrond van het Hof van Sinte Peeter geeft de situatie in 1746 weer, na de Franse bombardementen van augustus 1745.

BRON: SAA GIC, 5920: Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende.

De pakhuizen op de Kaey

De pakhuizen van de GIC op de *Kaey* bestonden uit twee gebouwen. Deze twee langwerpige gebouwen bevonden zich op de noord- en noordwestkant van de *Kaey* langs de vestinggracht. Op verschillende 18de-eeuwse kaarten en gravures zijn deze duidelijk zichtbaar. Het Franse plan-reliëf laat echter maar één gebouw zien, maar dat is waarschijnlijk te wijten aan de veelvuldige verhuizingen van de maquette, waardoor er af en toe wel eens een huizenblokje losliet⁴². De Oostendse Compagnie had dus twee gebouwen op de *Kaey*, maar volgens de venditieboeken waren er hier vier pakhuizen, te weten het *Kleyn packhuys*, het *Groot packhuys*, het *Onder packhuys* en het *Boven packhuys*. Het is mogelijk dat er verschillende namen zijn voor een bepaalde opslagruimte, of dat er verschillende pakhuizen in één gebouw ondergebracht, of zelfs een combinatie van beide mogelijkheden.

Er zijn drie hypothesen over de wijze waarop de GIC in het bezit van deze pakhuizen kwam. Volgens de Oostendse kroniekschrijver Jacobus Bowens ving de GIC in 1723 aan met de bouw op de *Kaey* van een aantal pakhuizen om: "... de Goederen en Koopmanschappen daer in te bergen". In het archief van de GIC in Antwerpen vonden we bouwrekeningen van een tweetal pakhuizen op de *Kaey*. Deze bouwrekeningen vermelden echter dat het leggen van de eerste steen in 1725 gebeurde en dat de pakhuizen in juni 1727 klaar waren. Volgens Jan Parmentier tenslotte liet de Oostendse Compagnie helemaal geen pakhuizen bouwen op de *Kaey*, maar kocht ze hier juist een tweetal pakhuizen! Waarschijnlijk zijn deze drie hypothesen voor een deel waar, want er moet meer zijn geweest dan de twee pakhuizen die in de bouwrekening vermeld staan. In 1725, het jaar dat men aan de bouw begon, sloeg de GIC al goederen op in één van hun eigen pakhuizen op de *Kaey*. Hoe groot de verwarring ook moge zijn, de meesten zijn het erover eens dat de GIC over twee gebouwen en alleszins over twee of meer opslagruimten beschikte in het kleine Oostendse havengebied.⁴³

Doordat de GIC-pakhuizen op de *Kaey* uit verschillende opslagruimten bestonden, kon men hier gemakkelijk tal van verschillende

43 Jacobus Bowens, *Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stadt Oostende, gelegen in Oostenrycks Vlaenderen*, (fotomechanische herdruk); Handzame, 1968, dl. II, p. 71; PARMENTIER J., *The Asian challenge*, p. 19; Plan-reliëf d'Ostende (Oostende, Flandre occidentale, Belgique); SAA GIC, 5654

producten stapelen. Ze werden bijgevolg gebruikt als opslagruimten voor Chinees porselein en Bengaalse goederen, voor bepaalde scheepsbenodigdheden en voor de kleine of niet-verkochte ladingen thee. De verschillende bewaarruimten zorgden ervoor dat het aroma van de thee niet leed onder de geur van andere producten. Toch bewaarde de GIC haar thee liefst niet in de pakhuizen op de *Kaey*, want deze waren in de winter te vochtig en in de zomer te heet. Volgens Karel Degryse sloeg de GIC wegens deze 'klimatologische' omstandigheden haar goederen liever in Brugge op, maar volgens ons stroomt dit niet helemaal met de werkelijkheid, want de meeste verkopeningen (o.a. thee) werden in Oostende gehouden. De directeurs van de GIC waren echt niet happig om hun kostbare goederen nog eens aan de risico's van het transport bloot te stellen noch om de vervoerskosten te vergroten. Dit laatste aspect was trouwens één van de redenen dat ze Oostende boven Brugge verkozen.⁴⁴

Als de GIC toch haar niet-verkochte theeladingen naar de *Kaey* bracht, dan was dat waarschijnlijk om geen particuliere pakhuizen te blijven huren. Ondanks het feit dat de directeurs de voorkeur aan Oostende gaven als verkoopplaats, werden er dankzij het verzoek van aartshertogin Maria-Elisabeth ook goederen in Brugge te koop aangeboden. Daar de meeste Bengaalse goederen in Brugge werden verkocht, had men er belang bij om bij de terugkeer van de Oost-Indiëvaarders deze goederen zo dicht mogelijk bij de haven op te slaan. De pakhuizen in het Oostendse havengebied waren dan ook ideaal gelegen om de koloniale producten die in Brugge verkocht moesten worden tijdelijk op te slaan. Ook voor het porselein waren de pakhuizen op de *Kaey* ideaal gelegen, want de nabijheid van de schepen zorgde ervoor dat men minder ver moest slepen met dit breekbare product.⁴⁵

(Register 1727-1740), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; SAO KP (Kaarten en Plannen)/G, 30 (Plan d'Ostende & du Fort Philippe A Paris); H, 1 (Ostende in Flandern).

44 BAETENS R., *Het uitzicht en de infrastructuur*, p. 50; DEGRYSE K., *De Oostendse chinahandel*, p. 324-325;

SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738; THIELEMANS F., *Louis Bernaert: een gemiste fortuin-kans*, p. 72 en 222.

45 BAETENS R., *Het uitzicht en de infrastructuur*, p. 50; SAA GIC, 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738.

Via iconografisch materiaal krijgen we een goed beeld van hoe de pakhuizen van de GIC eruitzagen. Zo is er een schets die in 1748 werd gemaakt bij herstellingswerken. Het vrij lange gebouw bestond uit een benedenverdieping en een zolder; de eentonigheid van de lange gevel werd op regelmatige afstanden opgefleurd met een voor-geveltje. Als we ons op de bouwrekeningen baseren dan zien we dat op 28 april 1725 de Oostendse Compagnie geïnteresseerde metse-laars, timmerlieden etc. uitnodigde om hun prijsofferte te geven voor het bouwen van een pakhuis van 320 voet lang, 30 voet breed en twaalf voet hoog, de zolder niet meegerekend. Aangenomen dat de eenheid de Oostendse voet (27,6 centimeter) is, dan heeft het zogenaamde *Groot pakhuis* de volgende afmetingen: 88,3 meter lang, 8,3 meter breed en 3,3 meter hoog. Een paar maanden later, op 25 augustus, werd een aanbesteding voor een tweede opslagruimte of *Kleyn pakhuis* gedaan, ditmaal 238 voet lang, 30 voet breed en 12,5 voet hoog oftewel 65,7 meter lang, 8,3 meter breed en 3,5 meter hoog (zolder niet meegerekend). Als we ons op deze afmetingen baseren, dan komen we op een volume van 2.419m³ voor het *Groot pakhuis* en van 1.909m³ voor het *Kleyn pakhuis*. Hiermee wordt de kleinschaligheid van de Oostendse particuliere pakhuizen aangetoond, alsook het feit dat zelfs de grootste hoeveelheden thee (96.505 kg of 267m³) die daar bewaard werden slechts een vrij kleine ruimte innamen. Volgens sommige *armementsrekeningen*⁴⁶ werden in deze pakhuizen ook kuipen en zeilen gemaakt onder de leiding van respectievelijk pakhuis-verhuurder Jacobus Verbeke en Andries vander Heyde.⁴⁷

Als we de bouwrekeningen mogen geloven, werd er al snel na de twee aanbestedingen in de lente en de zomer van 1725 met de bouw begonnen. De eerste steen van het *Groot Pakhuys* werd op 18 mei 1725 gelegd en gevierd met een aantal vaten bier. We mogen echter niet vergeten dat volgens de venditieboeken de GIC al vanaf 1725 over opslagruimten op de *Kaey* beschikte. De bouwmaterialen zoals kalk en baksteen kwamen voornamelijk uit of via Gent (vaak door de

46 Dit zijn de rekeningen voor het uitrusten van de Oost-Indiëvaarders.

47 SAA GIC, 5502-5503, 5505, 5512, 5514-5519 en 5521-5523, 5654 (Register 1727-1740), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738, 5811 (Compte etc. des magasins d'Ostende), 5923/36-37 (Overdracht van aandelen); VAN REMOORTERE J., *Oostende*, Oostende, 1993, p. 27.

Gentse directeur Jacques Baut verkocht), terwijl het hout meestal uit het Hollandse Dordrecht kwam. Balthazar Vignaulx, die een pakhuis van Bruggeling Charles De Witte huurde en het onderverhuurde aan de GIC, leverde regelmatig kleine hoeveelheden (lei)steen, kalk en zand. Het bouwen van de pakhuizen werd door verschillende Oostendse arbeiders gedaan, die soms ook actief waren bij het uitrusten van de Oost-Indiëvaarders. De pakhuizen waren iets na de opschorting van het handelsoctrooi van de GIC in mei 1727 klaar, wat toeliet om de goederen van de derde, vierde en zesde expeditie op te slaan. Het *Groot* en het *Kleyn pakhuis* hadden de Oostendse Compagnie respectievelijk 17.924 en 13.150 gulden courant gekost.⁴⁸

Alleszins zouden de koloniale pakhuizen op de *Kaey* de GIC nog enkele tientallen jaren overleven. De directeurs van de GIC bleven na de intrekking van het handelsoctrooi in 1731 tevergeefs ijveren en hopen dat Karel VI de Zuid-Nederlandse handelscompagnie nieuw leven zou inblazen. Om deze redenen bleven de pakhuizen eigendom van de Oostendse Compagnie. De eerste jaren na de terugkomst van de laatste expeditie werden de retourladingen en de overgebleven scheepsbenodigdheden hier opgeslagen. In 1740 werden deze laatste verkocht en begon de GIC de vrijgekomen opslagruimten te verhuren. Zo huurde Niklaas Carpentier vanaf 1742 de twee pakhuizen voor 140 gulden courant per jaar. Dat de Oostendse Compagnie nog hoop had om de koloniale handel te hervatten, blijkt uit twee clausules. De eerste clause verbood Carpentier om hier 'besmettende' goederen op te bergen, zoals stokvis, gezouten vis, teer of andere zaken die de omgeving met een kwalijke reuk zouden verzieken. In de tweede clause werd duidelijk gemaakt dat als de Oostendse Compagnie opnieuw gebruik wilde maken van de pakhuizen, de huurder binnen de zes weken het pand moest hebben verlaten. Ondanks de ernstige beschadigingen en de inbeslagname van een deel van de pakhuizen door het Franse bezettingsleger tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog, bleef de GIC hardnekkig vasthouden aan haar Oostendse bezittingen op de *Kaey*. De pakhuizen of delen

---

48 SAA GIC, 5654 (Register 1727-1740); 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738, 5570 (Ostende. Compte des frais), 5811 (Compte etc. des magasins d'Ostende); SERRUYS M.W., *Oostende en de Oostendse Compagnie*, p. 174-188.

Schets van de GIC pakhuizen op de *Kaey* omstreeks 1748 (SAA)

ervan zouden tot aan de liquidatie van de GIC nog verhuurd worden aan de stad Oostende (1752 en 1770) en aan enkele Oostendse handelaars⁴⁹. Gedurende de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) was de GIC in 1757 ook genoodzaakt om een deel van de pakhuizen aan het leger te verhuren als kazerne.⁵⁰

De grote economische bloei die de Oostendse haven kende op het einde van de 18de eeuw zorgde onder andere voor een tekort aan opslagruimten. Om deze reden huurde de stad in 1770 het *Kleyn packhuys* van de GIC. Het groeiende maritieme verkeer in Oostende had tot gevolg dat men vanaf 1774 de haven danig ging uitbreiden. Op lange termijn had dat tot gevolg dat de voormalige pakhuizen van de Oostendse Compagnie nu aan de veel minder belangrijker geworden *Kaey* lagen, waar nu de vissershaven lag. Blijkbaar waren de oude en nu kleine pakhuizen ook niet meer zo aantrekkelijk om goederen in op te slaan, want vanaf 1782 werden ze gebruikt als slaappleats voor matrozen met bijbehorende kookplaatsen. Nochtans zouden deze pakhuizen tot ver in de 19de eeuw blijven bestaan, zoals op verschillende kaarten en prenten uit die eeuw te zien is.⁵¹

49 Joseph Olleviers, Andries vanden Kerckhove, Guilielmo de Brouwere en Pieter de la Faillie in 1764, Pieter Judocus van Berblock in 1766, Franciscus Willems in 1767 en aan een zekere C. Cleijs in 1772 die er vis wilde laten drogen.

50 FARASIJN D., 1769-1794, p. 92; SAA GIC, 5562 (Rekeningen van uitreeding *L'Archiduchesse, Carolus Sextus*), 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738, 5920 (Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende), 5923/33 en 37; SERRUYS M.-W., *Oostende en de Oostendse Compagnie*, p. 88.

51 FARASIJN D., 1769-1794, p. 79-85, 92, 127 en 132-133; SAO KP/H, 35 (Plan de situation de la place d'Ostende 1858), 46 (Terrein de l'Agrandissement de la ville d'Ostende), nog niet geïnventariseerd (Plan du port de la Ville); VAN REMOORTERE J., *Oostende*, p. 27.

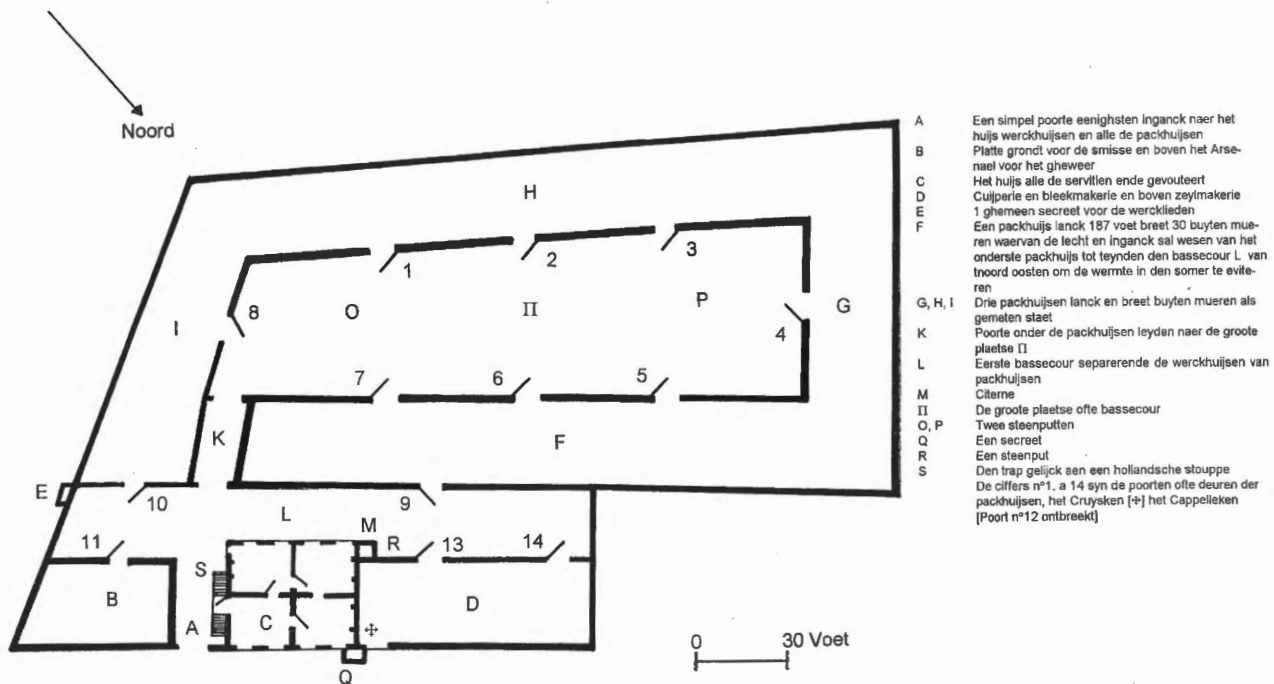
Het huijs, werckhuijs en alle de packhuijsen

Zoals gezegd beschikte de Oostendse Compagnie niet over genoeg pakhuizen om al hun goederen op te slaan. Hierdoor werd ze genoodzaakt om bij verschillende particulieren aan te kloppen. Na de eerste commerciële successen zullen de directeurs van de GIC al vrij vroeg plannen hebben gemaakt om hun opslagcapaciteit te vergroten en ook hun andere activiteiten in Oostende te centraliseren. Hoe minder er op buitenstaanders een beroep diende te worden gedaan, hoe veiliger de goederen konden worden opgeborgen. De Oostendse Compagnie streefde, door het verenigen en centraliseren van de verschillende koloniale activiteiten, een eigen administratief-industrieel opslagcomplex na. Dit koloniaal complex zag nooit het daglicht omdat waarschijnlijk de opschorting (1727) en uiteindelijk de afschaffing van de Oostendse Compagnie (1731) roet in het eten kwam gooien. Een aantal bouwplannen bleef nochtans bewaard in het stadsarchief van Antwerpen. Ze geven aan hoe de GIC haar ideaal hoofdkwartier in Oostende concipieerde. Van deze lichtjes verschillende bouwplannen hebben we de geannoteerde versie gekozen, zodat we inzicht kregen in de bestemming van de verschillende ruimtes en in wat voor soort infrastructuur de Oostendse Compagnie nodig achtte om aan koloniale handel te doen. Alleen om deze reden kan het nuttig zijn om dit nooit-gebouwde complex te bestuderen.⁵²

Dit administratief-industrieel opslagcomplex werd indertijd als het *Huijs, werckhuijs en alle de packhuijsen* gepresenteerd. Deze ietwat lange term omschrijft echter precies wat voor gebouwen er precies in Oostende hadden moeten staan. Waar het complex precies in Oostende had moeten staan is niet aangegeven, maar het moet naar alle waarschijnlijkheid in de buurt van de haven zijn geweest. De geplande infrastructuur van het *Huijs, werckhuijs en alle de packhuijsen* vertoonde in ieder geval een opmerkelijke gelijkenis met de aan het water gelegen gebouwen van de Franse *Compagnie des Indes* in Lorient. Daar Lorient (La Ville de l'Orient) een speciaal voor de Aziatische handel gebouwde stad was, was er meer ruimte en speelde het prestige van de Franse kroon ook mee. Het Oostendse complex was in dat opzicht kleiner en de opzet was soberder dan die van het

52 SAA GIC, 5920 (Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende).

HET HUIJS, WERCKHUIJS EN ALLE DE PACKHUIJSEN

BRON: SAA GIC, 5920: Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende.

complex van de *Compagnie des Indes* in Lorient. Er was maar één wezenlijk verschil en dat was dat de *Compagnie des Indes* in haar gebouwen over haar eigen verkoopslokalen beschikte. Blijkbaar bleef de GIC vertrouwen op de goodwill van het Oostendse stadsbestuur om hun stadhuis als verkoopslokaal te mogen blijven gebruiken. Van een eigen verkoopgelegenheid is in de plannen van het te bouwen complex namelijk geen spoor te vinden.⁵³

De enige ingangspoort van het complex gaf toegang tot een kleine binnenplaats. Rond deze binnenplaats bevonden zich het *Huijs*, de werkhuizen, een deel van de pakhuizen en een tweede poort. Deze tweede poort leidde naar een grote binnenplaats, die volledig door pakhuizen werd omringd. Bij de ingangspoort bevond *zich een trap gelijk aen een hollansche stoupe* of een bordes die toegang gaf tot het Huijs. Het Huijs bestond uit vier kamers en diende voor *alle servitien*. De nabijheid van de kapel van het complex en het hebben van een eigen *secreet* (een toilet; de rest van het complex moest het met het *ghemeene secreet voor de wercklieden* doen) duiden op het belang van de mensen die in dit gebouw actief waren. Het lijkt ons derhalve dat dit gebouw de plaats was waar de administratie van de Oostendse Compagnie in Oostende had moeten komen.⁵⁴

Behalve het *Huijs* waren er ook werkhuizen in het complex voorzien. Ze lagen aan de noordoostelijke zijde van de kleine binnenplaats aan beide zijden van de ingangspoort en het *Huijs*. Het was de bedoeling om in deze werkhuizen een aantal kleine (scheeps)benodigdheden te laten maken voor de Oost-Indiëvaarders. In het werkhuis vlak naast de administratie was de bleekmakerij, de kuiperij en de kapel gepland. Op de eerste verdieping (vermoedelijk de zolder⁵⁵) zou men dan zeilen maken. In het andere werkhuis waren er beneden een smederij en boven een wapenarsenaal voorzien. Ten slotte waren er ook nog vier pakhuizen gepland, voornamelijk gelegen rond de grote binnenplaats.⁵⁶

---

53 BAETENS R., *Het uitzicht en de infrastructuur*, p. 50; PICARD, R., KERNEIS, J.-P. en BRUNEAU, Y., *Les Compagnies des Indes. Route de la porcelaine* (Bibliothèque Historique, VII), Bellegarde, 1996, p. 298-303; SAA GIC, 5920 (Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende).

54 SAA GIC, 5920 (Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende).

55 De plannen maken enkel maar onderscheid tussen het gelijkvloers en 'boven'.

56 SAA GIC, 5920 (Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende).

Dankzij de plattegrond kunnen we de oppervlakte van alle vier de pakhuizen en de magazijnen berekenen in vierkante 'Oostendse voet'⁵⁷ en omrekenen naar het decimaal stelsel. We komen dan uit op een oppervlakte van 1.209m² voor de vier pakhuizen en van 270m² voor de twee werkhuisen. Als we ons baseren op de hoogte van het *Kleyn packhuys* op de *Kaey*, zolder niet meegerekend 12,5 voet hoog, dan komen we op een volume van 4.172m³ voor de pakhuizen en van 932m³ voor de twee werkhuisen. Alles samen is dat 5.104m³ (het *Huijs* niet meegerekend), wat toch een stuk groter is dan de beide pakhuizen op de *Kaey*, waar ook zeilen en kuipen werden gemaakt, en uiteraard groter dan de particuliere pakhuizen intramuros. Het heeft echter allemaal niet mogen zijn door het vroegtijdige einde van de Oostendse Compagnie.⁵⁸

Besluit

Dankzij de uitgebreide en nauwkeurige venditieboeken en algemene rekeningen van de GIC konden we de stelling van Roland Baetens herzien dat de Oostendse pakhuizen weinig of niets prijs gaven. De koloniale pakhuizen in Oostende kunnen we in drie groepen onderverdelen. Ten eerste zijn er de opslagruimten die het Oostends stadsbestuur gratis ter beschikking stelde aan de GIC. Op deze wijze probeerde het Oostends stadsbestuur, dat zelf en via zijn raadsleden aandelen in de Zuid-Nederlandse koloniale handelsmaatschappij had, de GIC en haar handel aan zich te binden. De opslagruimten die de stad ter beschikking stelde en waarin voornamelijk thee en zijde werden opgeslagen, bevonden zich allemaal in het Oostendse stadhuis aan de *Groote Marckt*.

De tweede groep koloniale pakhuizen waren de zogenaamde particuliere pakhuizen. Door het gebrek aan eigen opslagruimten moest de Oostendse Compagnie een beroep doen op Oostendse pakhuis-

---

57 Dit is de oppervlaktemaat op de plattegrond.

58 SAA GIC, 5654 (Register 1727-1740); 5714/2-5715, 5723-5727, 5729-5730 en 5732-5738, 5920 (Lokaal der Nieuwe Borze Antwerpen; gebouwen Oostende).

verhuurders. Het overgrote deel van deze pakhuisverhuurders had een directe band met de GIC. Zo vindt men onder de pakhuisverhuurders aandeelhouders, leveranciers van scheepsbenodigdheden, kopers van koloniale producten en ook werknemers van de GIC. De overige pakhuisverhuurders, die geen directe band hadden met de GIC, hadden vaak wel iemand in hun familie die betrokken was bij de Oostendse koloniale handel. Deze particuliere pakhuizen werden door de Oostendse Compagnie voornamelijk gebruikt voor het opslaan van thee. De opslagruimten van deze theepakhuizen waren gemiddeld tussen de 29m³ en de 91m³, terwijl de gemiddelde huurprijs acht stuivers courant per kubieke meter bedroeg. Het zal geen verwondering wekken dat deze vrij kleine ruimtes (ongeveer zo groot als een kamer of een zolder) vaak gewoon een deel waren van het huis van de pakhuisverhuurder. De meeste Oostendse koloniale pakhuizen bevonden zich in huizen met drie woonlagen (gelijkvloers, eerste verdieping en zolder) langs de as *Kaeypoort-Groote Marckt-Nieuwpoortsepoort* en bij de *Secourspoort* oftewel langs de belangrijkste verkeersas en de poorten van de stad.

De derde en laatste groep pakhuizen waren die van de GIC zelf. Niet ver van de St.-Petrus en Pauluskerk, aan de *Kleine Kerckstraete*, lag het St.-Pietershof. Dit gebouw bestond uit een huis, een stal en, zoals de naam het al zegt, een tuin met een gloriëtte. Het door de GIC gekochte St.-Pietershof was niet bedoeld als opslagruimte, hoewel het af en toe wel hiervoor werd gebruikt, maar als administratie en eventueel als zeevaartschool. Veel belangrijker waren de pakhuizen op de *Kaey*, die de GIC naar alle waarschijnlijkheid voor een deel kocht en voor een ander deel zelf liet bouwen. Men stapelde hier voornamelijk Bengaalse goederen, porselein en scheepsbenodigdheden op, maar het kwam echter ook wel eens voor dat men hier thee opsloeg. Behalve het bewaren van goederen werden in deze pakhuizen, die een inhoud van 4.328m³ hadden, ook nog kuipen en zeilen gemaakt. De nabijheid bij de haven zorgde ervoor, dat de koloniale goederen die in Brugge verkocht moesten worden, hier tijdelijk onderdak vonden. Na het Oostendse koloniale avontuur bleven de pakhuizen op de *Kaey*, soms als kazerne of slaapplek voor matrozen, tot ver in de 19de eeuw dienst doen.

Bij de derde groep pakhuizen moeten we eigenlijk ook het geplande *Huijs, werckhuijs en alle de packhuijsen* rekenen. Uit de verschil-

lende plannen die de Oostendse Compagnie achterliet, valt op te maken dat men van plan was in Oostende een groot administratief-industrieel-opslagcomplex te bouwen. Dit 18de-eeuwse 'mega'-complex, dat een opvallende gelijkenis vertoont met dat van de Franse *Compagnie des Indes* in Lorient, zou over 4.172m³ pakhuis- en over 923m³ werkhuisruimte beschikken. Dat was nodig omdat de pakhuisen op de *Kaey* niet groot genoeg waren om alle koloniale goederen op te bergen, zoals blijkt uit het feit dat de GIC een aanzienlijk deel van haar goederen in verschillende kleine particuliere pakhuisjes moest onderbrengen. Het vroegtijdige einde van de Oostendse Compagnie verhinderde echter dat het *Huijs, werckhuijs en alle de packhuijsen* het daglicht zouden zien.

Suzanne VAN AERSCHOT en Michiel HEIRMAN,
Vlaamse Begijnhoven. Werelderfgoed. - Leuven: Davidsfonds, 2001.
271 p. ill.

Op 2 december 1998 werden de Vlaamse begijnhoven globaal opgenomen op de lijst van het cultureel en natuurlijk werelderfgoed van de Unesco. Dertien ervan werden met naam vermeld. Suzanne van Aerschot, verbonden aan de afdeling Monumenten en Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, maakte de dossiers op die de Vlaamse regering met dit doel bij de Unesco heeft ingediend. Op dezelfde dossiers is de publicatie *Vlaamse begijnhoven. Werelderfgoed* gesteund. Ze worden aangevuld met twee historische hoofdstukken van de hand van Michiel Heirman, op dezelfde afdeling werkzaam. Ze gaan respectievelijk over de begijnenwereld en het begijnenleven.

Het historische overzicht geeft een genuanceerd beeld van de grote lijnen van de evolutie van bij het ontstaan, over de invloed van de contrareformatie, de opheffing op het einde van 18de, tot aan de pogingen om te redden wat er nog te redden viel in de 19de eeuw. De vrij ingewikkelde - vaak nog problematische - historiek is verantwoord en vlot verteld in een aantal korte hoofdstukjes. Een foutieve voorstelling willen we evenwel aanstippen. De bewering dat vooral mannelijke ordegeestelijken de ziekenzorg in de godshuizen op zich namen (onderaan p. 19) is verkeerd.

Suzanne van Aerschot behandelt de materiële overblijfselen, de begijnhofcomplexen en de verschillende architecturale elementen die er deel van uitmaken, zoals muren, poorten, poorthuizen, kerken en pastorieën, kapellen, infirmerieën, begijnhuizen enz. Behalve de architecturale elementen komen ook orgels, calvaries, kruiswegen, beelden aan bod. Toch wordt dit geen opeenstapeling van details. Telkens probeert de auteur de grote lijnen weer te geven en deze te illustreren met concrete voorbeelden. De perceptie van het begijnenwezen en -leven in 19de en 20ste eeuw, o.m. als inspiratiebron voor de begin 20ste eeuwse tuinwijken wordt niet vergeten, evenmin als de interpretaties en restauraties in 19de en 20ste eeuw.

In een publicatie van Monumenten en Landschappen mag de geschiedenis van de wettelijke bescherming van deze monumenten natuurlijk niet ontbreken. Die wordt geschetst via de wetgevende instrumenten, die starten met de wet van 7 augustus 1931. De begijnhofkerken van Sint-Truiden en Tongeren behoren tot de eerste beschermde monumenten. Naar de complexen zelf ging toen veel minder aandacht uit. Het keerpunt kwam pas in de jaren 1960-70 met de restauratie van het begijnhof van Leuven, toen de principes van het charter van Venetië van 1964 voor het eerst nauwgezet werden nageleefd. Doorheen de hele tekst, ondermeer via de analyse van de opeenvolgende decreten (1976, 1995, 1998) komt de evolutie van de opvattingen op het vlak van de monumentenzorg tot uiting, waarbij S. Van Aerschoot niet nalaat aan te stippen wat nog kan en zou moeten verbeteren.

Daar het werk opgevat is als een synthese, moet de lezer die geïnteresseerd is in een bepaald begijnhof, zijn informatie halen doorheen het gehele boek, met uitzondering van de dertien begijnhoven die met naam op de werelderfgoedlijst staan. Zij worden ieder in een laatste hoofdstuk door S. Van Aerschoot besproken. Ze zijn zo gekozen dat ze behoren tot verschillende types (stads-, plein- of gemengd type), verspreid liggen over de vijf Vlaamse provincies en representatief zijn zowel voor wat de gelijkenissen als de verschillen betreft, voor het streekeigen zowel als voor het grensoverschrijdende karakter. Uit West-Vlaanderen zijn dit deze van Kortrijk en Brugge.

De bijlagen bevatten o.m. een tabel dat voor elk van de 26 begijnhoven de aard en de data van de wettelijke bescherming, de ligging, het type, de geschiedenis in telegramstijl, de bewaarde gebouwen of elementen ervan, de huidige functie en de eigenaar bevat. Het geheel wordt afgerond met een bibliografie.

De bedoeling was niet de ultieme synthese te brengen, wel een verantwoorde publicatie voor het grote publiek te realiseren, waarbij de materiële, voornamelijk architecturale overblijfselen beschreven worden in de historische context. En dit is het zeker geworden. De literatuuropgave is vrij beperkt. Heel wat bijdragen ontbreken. We beperken ons tot het signaleren van de publicatie van Pascal Majérus, die bibliografie en bronnenoverzicht van het hier behandelde thema omvat: *Ces femmes qu'on dit béguines ... Guide des béguinages de Belgique. Bibliographie et sources d'archives*, Algemeen Rijksarchief,

Brussel, 1997, 2 delen, 945 p. Het artikel *De begijnhoven in België: mythe en werkelijkheid* (Tijdschrift van Dexia Bank, 54ste jaar nr. 213, 2000/3, p. 33-63) van dezelfde auteur bevat nog meer bibliografie. We moeten er wel aan toevoegen dat beide publicaties weinig bijdragen van kunsthistorische aard bevatten.

Wie *Vlaamse Begijnhoven* louter als een kijkboek beschouwt en zich beperkt tot de illustraties en het lezen van de onderschriften, vat wel de essentie van het werk. Aan de inhoud van de onderschriften is immers heel wat aandacht besteed. De onderschriften op p. 125 en op p.165 zijn omgewisseld, maar dit zijn uitzonderlijke schoonheidsfoutjes.

Taalkundig is het boek verzorgd, het is zeer mooi vormgegeven en prachtig geïllustreerd. Niet voor niets staan de namen van twee fotografen, Jan en Wim Decreton, mee op de titelpagina. Zij zijn letterlijk medeauteurs aan het oproepen van de begijnenleefwereld. Behalve de ronduit schitterende foto's werken ook de plattegronden, gravures, schilderijen, documenten, sculpturen, penningen, kortom alle mogelijke voorwerpen die het begijnenpatrimonium uitmaken, dit in de hand. In een woord, een mooie realisatie.

Griet Maréchal

Hugo VAN DER VELDEN, *The donor's image. Gerard Loyet and the Votive Portraits of Charles the Bold.* - Turnhout: Brepols, 2002. - 388 p., ill.

In 1467 nam hertog Karel de Stoute de stad Luik in. Als dank voor deze overwinning dacht de hertog aan een votieve gift aan de H. Lambertus, patroon van de stad en van de kathedraal. In december 1467 werd aan de edelsmid Gerard Loyet 1200 pond betaald voor een gouden beeld van de hertog, bestemd voor de Sint-Lambertuskathedraal. Een opstand van de Luikenaars in 1468 verijdelde echter de onmiddellijke uitvoering van de gelofte zodat het herzogelijke beeld - maar dan volgens een ander concept - pas in 1471 aan de heilige werd geschonken.

De gouden beeldengroep, bewaard in de huidige Luikse kathedraal, is het enig bewaard gebleven werk van Loyet. Deze stamde uit een familie van edelsmeden uit Dijon; in 1466 werd hij genoemd als

edelsmid van Karel, graaf van Charolais, en in 1467 als «orfèvre et varlet de chambre». In 1467 werd hij «general maistre» van de Munt van Bourgondië en twee jaar later één van de twee «generaulx maistres» van de Munt van de Nederlanden. Na de dood van Karel de Stoute in 1477 schijnt Loyet zich nog enkel met zijn werk voor de hertogelijke Munt te hebben beziggehouden. Loyet verhuisde naar Brugge toen hij in dienst kwam van de hertog. In Brugse bronnen draagt hij tussen 1473 en 1479 enkele malen de naam Meyngoot, Miingoet, Mijngodt i.p.v. zijn familienaam. Een bevredigende uitleg voor die naam is er (nog) niet. In Brugge was hij lid van de voorname broederschap van O.-L.-Vrouw van de Droge Boom in de kerk van de Minderbroeders. Hij overleed waarschijnlijk in 1500.

De beeldengroep uit Luik toont de knielende Karel de Stoute die wordt voorgesteld door Sint-Joris. De hertog - die oorspronkelijk een zwaard en sporen droeg - houdt een zeszijdige reliekhouder vast waarin zich een relik van de H.-Lambertus (of van de H.-Adrianus?) zou bevinden. De figuur van Sint-Joris - oorspronkelijk met lans en schild - is geïnspireerd op de Sint-Joris die kanunnik Joris van der Paele bijstaat op het door Jan van Eyck in 1434-1436 daterende paneel dat toen in de Brugse Sint-Donaaskerk hing. Uitzonderlijk is hier echter de uitbeelding van een schenker die door een heilige aan een andere heilige wordt voorgesteld. Karel de Stoute zou echter in 1467 van plan zijn geweest enkel een beeld van zichzelf in knielende houding aan de kathedraal te schenken. In 1470 werd Loyet betaald voor drie dergelijke gouden beelden van de hertog, en na de dood van de hertog werd een stock van acht gouden beelden van hem gevonden in de «chambre des joyaux» in het Brugse Prinsenhof. In hetzelfde jaar 1477 werd Loyet betaald voor twee levensgrote zilveren beelden van de knielende hertog - waarvan één bestemd voor de O.-L.-Vrouwekerk te Aardenburg - en voor twee zilveren busten van dezelfde vorst.

Sint-Joris zou in de beeldengroep een plaats hebben gekregen naast de hertog door de voorliefde die deze had voor de heilige, wiens tussenkomst in de oorlog tegen Luik (1468) door Karel de Stoute als beslissend werd aangezien. In verband met zijn verering voor Sint-Joris mag hier misschien worden verwezen naar het houten ruitersbeeld van de heilige in de kerk van Sint-Joris-ten-Distel. Deze heerlijkheid was van 1460 tot aan zijn overlijden in 1486 in het bezit van

de Brugse patriciër Jan III de Baenst, vertrouweling van de hertog. Sint-Joris - die volgens de traditie de gelaatstreken van Karel de Stoute vertoont - draagt de ketting van het Gulden Vlies en op zijn harnas zijn het Sint-Andrieskruis en de Bourgondische vuurslag afgebeeld. Kan het beeld een gift zijn van de hertog of heeft Jan de Baenst zijn vorst speciaal willen eren? (In de reeds vermelde schatkamer in het Prinsenhof werd in 1477 ook een gouden beeld van Sint-Joris en de draak geïnventariseerd).

In de beeldengroep onderstelt het aanbieden van de relik en de begroeting door Sint-Joris die zijn helm afneemt, de aanwezigheid van een beeld voor wie de hulde bestemd was. In de betaling uit 1467 wordt een beeld van de H.-Lambertus vermeld, waarover echter verder niets is bekend.

De auteur Hugo van der Velden, die met deze - nu herwerkte en vertaalde - studie in 1997 doctoreerde aan de Universiteit Utrecht, heeft niet enkel een uitzonderlijk kunstwerk grondig bestudeerd, maar daarnaast ook verscheidene votieve giften van Karel de Stoute in zijn onderzoek betrokken, o.m. giften voor O.-L.-Vrouw te Halle en te Boulogne (twee mirakelbeelden) en voor Sint-Adriaan te Geraardsbergen, cultusplaatsen die zich mochten verheugen in de blijvende vrijgevigheid van de vorst.

Samen met nog andere aspecten van het votief portret wordt in het boek een rijke wereld ontsloten van middeleeuwse geloofsbeleving - oprecht geloof, hoopvolle volksdevotie en hardnekkig bijgeloof - die zich alsmaar verder van ons verwijderd en voor de komende generaties meer en meer moeilijk te begrijpen zal zijn.

Luc Devliegheer

Wilfried DEVOLDERE (red.), *Vriendenboek Valère Arickx*. - Roeselare : Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 2000. - 312 p.: ill.

Ter gelegenheid van zijn afscheid als Algemeen Voorzitter van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, werd aan Valère Arickx een Vriendenboek aangeboden. De redactie van dit boek werd gedragen door Wilfried Devoldere.

Zoals het zo dikwijls gebeurt bij het samenstellen van een Vriendenboek heeft de redacteur getracht om zoveel mogelijk aspecten van de culturele inzet van de gevierde te benadrukken. Uiteraard kan het niet anders dan dat dergelijk werk een heterogene aanblik biedt. Naast een biografie en een bibliografie van Valère Arickx werden 26 artikels in het werk opgenomen. Het is onbegonnen werk alle artikels op te sommen, toch kan vermeld worden dat zij handelen over genealogie, demografie, rechtspraak, naamkunde, journalistiek, heemkunde en folklore.

Volgende artikels verdienen wel een speciale aandacht. Michel Cloet, *Bevolkingsevolutie en demografische crisissen te Pittem in de 17de eeuw* benadrukt de nefaste gevolgen van de pest in 1645-47 en 1667-29 en van de dysenterie van 1694-95 voor de bevolking van Pittem. In *Tielt Feodaal* schetst Frans Hollevoet de ingewikkelde feodale structuur van Tielt tijdens het Ancien Regime. *De telling van land en vee in Pittem in 1592* door Niklaas Maddens belicht een stukje landbouwgeschiedenis tijdens het zo woelige einde van de 16de eeuw.

Paul Vandewalle

Guido TACK, Anton ERVYNCK, Gunther VAN BOST, *De monnik-manager. Abt De Loose in zijn abdij t'Ename*. – Leuven: Davidsfonds, 1999. - 197 p.

Antoon De Loose werd geboren te Brussel op 10 december 1621. Hij trad in in de benedictijnerabdij te Ename in 1642, werd geprofest in 1644, was al proost in 1649, werd aangesteld tot ontvanger-generaal in 1655 en tot prior in 1656. Zijn benoeming tot abt volgde in 1657. De monniken (allemaal?) pleegden rabbiaat verzet tegen zijn strengere aanpak als prior en als abt. De Loose bracht het tot lid van de Staten van Vlaanderen en tot hoofd van de Congregatie van Vrije Benedictijnerabdiën in de Nederlanden, «wat hem politiek tot een man van groot aanzien maakte». Hij stierf op 26 september 1682.

Het voorliggende boek brengt de integrale publicatie van het handschrift-De Loose, een transcriptie met een betrouwbare omzetting in hedendaags Nederlands, telkens handig naast elkaar geplaatst op de linker- en rechterbladzijde van p. 14 tot p. 117. Daarna volgt

een zogenaamde 'Uitleiding' waarin de inhoud wordt besproken en toegelicht (p. 119-176). Het handschrift is «een soort functiebeschrijving van het abdijpersoneel» door De Loose zelf neergepend. Hij streefde naar duidelijkheid en wilde de puntjes op de i zetten. Zo gaf hij bv. opdracht tot het uittekenen van kaarten met het grondbezit van de abdij.

Het eerste deel van het manuscript is helaas verloren gegaan, het betrof een gedetailleerde uiteenzetting rond *hovenieringhe*. De huidige tekst bestaat uit drie delen: (1) «*economie van maende tot maent*» (een chronologische beschrijving van tijdsgebonden activiteiten), (2) «*Regulen generael ende speciael die de dinaren van onse abdije sullen moeten onderhouden, soo sij in onse abdije willen woonen*», (3) twee bijlagen, resp. over verpachten en over «*Maniere om de hoppe t'onderhouden*». De tekst is normatief: hij geeft aan hoe het moet gebeuren. De werkelijkheid sloot zeker niet altijd aan bij de theorie, «voor een deel gaat het ongetwijfeld ook om wishful thinking», aldus de auteurs die in sommige hoofdstukken de theorie proberen te confronteren met de realiteit.

Dergelijke gedetailleerde beschrijving is heel uitzonderlijk en we verheugen ons intens om de zeer verzorgde publicatie ervan. Het handschrift bevat een schat aan concrete gegevens over landbouw, tuinbouw, veeteelt, visserij en voedselvoorziening enz.

Er werd in de abdij heel wat geconsumeerd, naast de twaalf monniken waren er nog achttien inwonende personeelsleden (mannen) en volgens berekeningen gemiddeld nog drie man dienstpersoneel voor de gasten. De auteurs trachtten o.m. te berekenen hoeveel kilo's vlees de monniken jaarlijks verbruikten. De gegevens van het handschrift worden gecombineerd met archeologische vondsten, een unieke combinatie van bronnen. Dat er ook duiven werden gegeten blijkt dan weer alleen uit de opgegraven botjes. De vastendagen droegen er toe bij dat er veel vis gegeten werd. De auteurs telden 215 vleesdagen, 109 visdagen en 41 dagen waarop noch vis noch vlees gegeten werd. Zij trachtten te achterhalen hoeveel vis, welke soorten en van waar die kwam. In een woord: het hele menu wordt grondig geanalyseerd. De conclusie van de auteurs luidt dat het goed vertoeven was in de Enaamse abdij. Tot daar een greep uit de zeer rijke inhoud.

Er valt dus veel goeds te zeggen over dit boek. Toch zijn er een paar zaken die we liever anders hadden gezien. Enkele bladzijden over

de geschiedenis van de abdij in de bestudeerde periode ware als algemene inleiding zeer nuttig geweest, vooral voor de lezers die wat minder vertrouwd zijn met Ename. Abt De Loose heeft ook een persoonlijk dagboek bijgehouden van 1671 tot 1679 dat «net als het handschrift inzicht biedt in zijn merkwaardige persoonlijkheid» (p. 122). We vermoeden dat dit dagboek in religieus opzicht reveleerende informatie bevat, maar de lezer wordt geen persoonlijke kennismaking gegund. Bij de aanvang van zijn abbatiaat in 1657 heeft De Loose voor de monniken nieuwe en strengere regels uitgevaardigd. Enige toelichting ware welkom geweest, onder meer omdat het ons zou helpen ook dat aspect van zijn management te leren kennen. Wie belangstelling heeft voor de abt als religieus leider van zijn communiteit of voor de communiteit zelf wordt ontgoocheld. Zo verneemen we bv. slechts heel terloops dat de abdij twaalf monniken telde. De publicatie van dit handschrift vergt geen abdijschiedenis, wel een kennismaking met deze instelling. Het boek had moeten brengen wat op de achterkant van de flap beloofd wordt : «*De regulier van abt De Loose (...), brengen een bijzonder kleurrijke en boeiende kloosterwereld tot leven, of nog: Dit (...) werk laat de lezer kennis maken met het echte reilen en zeilen van een 17de-eeuwse abdij (...)*».

G. van Bost probeert het psychologisch profiel van de abt te schetsen. Hij stelt dat de abt over een zeer hoge intelligentie beschikt moet hebben en noemt consciëntieus gedrag zijn meest opvallende persoonlijkheidstrekk. Wie het handschrift-De Loose gelezen heeft kan dat aannemen. Andere kwalificaties van deze psycholoog lijken veel subjectiever, betwifelbaar en betwistbaar. Wat eigen was aan abdiyen en kloosters van die tijd wordt de abt persoonlijk aangerekend. Het is niet abnormaal dat een abt zeer gekant («allergisch») was tegen alles wat de rust en orde in de abdij zou kunnen verstoren of grote schrik had voor alles wat brand zou kunnen veroorzaken en dat vooral het contact met vrouwen aan banden werd gelegd. Het was in die tijd normaal dat een abt een verregaande controle trachtte uit te oefenen op al wat er bewoog in de abdij. Dat de abt voor dat soort dingen een psychiatrisch etiket wordt opgeplakt, zegt m.i. meer over de auteur dan over de abt. Deze geforceerde persoonlijkheidsanalyse is slechts een detail in een nuttige, boeiende en goedverzorgde publicatie.

Michel Cloet

Klaartje MESTDACH, *Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof op het elan van de Contrareformatie (1598-1795)*, (Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Verhandelingen. Deel XXV). - Gent, 2000. - 400 p.

Na de monografie *Soo geluckigh als een beggijn* van Hadewich Cailliau over het Gentse begijnhof O.-L.-Vrouw-Ter-Hooie of Klein-Begijnhof (1584-1792) (in 1995 verschenen als deel XXI in dezelfde reeks) verschijnt nu ook een licentiaatsverhandeling over het Sint-Elisabeth- of Groot-Begijnhof van Gent in boekvorm. Net als *Leven in het Kortrijkse Begijnhof (1585-1789)* van Miriam Vandenbergh (besproken in deze *Handelingen* (138) 2001, p.162-164) kaderen beide studies in de recente golf van publicaties over het vrouwelijke religieuze leven (met name de begijnenbeweging) in onze streken tijdens de Nieuwe Tijd. Niet toevallig zijn ze telkens ook afkomstig van vrouwelijke auteurs, zonder dat zij zich laten meeslepen in het feministische discours.

Mestdach behandelt vooral de institutionele aspecten van het leven in het Groot-Begijnhof. Hierbij wint de grondigheid het duidelijk van de synthese. De lezer wordt overstelpt met opsommingen (bijv. op p.118: “naast de grootjuffrouw en de voogden, ook de prior van de dominicanen, de twee biechtvaders van het begijnhof en de conventjuffrouwen”). Vaak gebruikte termen als “schrijfsterigge”, “heilige-geestjuffrouwen” en “juffrouw-geselnede” maken er de lectuur bovendien niet gemakkelijker op. Ook de financiële vergoedingen voor de diverse taken in het begijnhof krijgen veel aandacht. De auteur verantwoordt dit door erop te wijzen dat de begijnen geen gelofte van armoede aflegden (een feit dat ze geregeld - op p.5 zelfs twee keer - vermeldt; op p.141 heeft ze het dan weer over een “belofte van armoede”). Op p.79 raakt de schrijfster bij al dit rekenwerk - uiteraard in oude munteenheden - zelf de tel kwijt, want voor de vergoeding van de biechtvader van een novice bij de “steding” (vergelijkbaar met de religieuze professie) noemt ze in één zin twee verschillende bedragen (wellicht was de eerste som bedoeld bij de kleding, en de tweede bij de “steding”).

In vergelijking met de organisatorische aspecten van het begijnhof vallen de pagina's over de spiritualiteit van het begijnenleven nogal magertjes uit. De auteur is er zich wel van bewust niet de definitieve

studie over de Gentse begijnen geschreven te hebben (p.242). Zo geeft ze zelf toe te hebben afgezien van een studie van de voeding en de eetgewoonten in het begijnhof “wegens de omvang van de andere onderzoeksvelden” (n.507). Naast archivalische bronnen maakt Mestdach ook gebruik van het rijke iconografische materiaal, maar helaas ontbreken bij de bespreking van een aantal schilderijen (p.208-209) en andere kunstschaten (p.209-213) de afbeeldingen. Het cartografisch materiaal beperkt zich tot twee kleine plattegronden van het begijnhof, waarvan de legende bovendien onleesbaar is (p.108). Een stadsplan met de situering van de diverse Gentse begijnhoven en vooral de opeenvolgende vestigingsplaatsen van het Sint-Elisabethbegijnhof zou nochtans ook nuttig geweest zijn.

Voor zover bekend waren er in dit begijnhof overigens meer bewoonsters afkomstig uit het Meetjesland (bijna 22%), dan uit het Gentse zelf (17%). Minder dan 5% van de begijnen was van West-Vlaamse herkomst. Niet toevallig was de helft daarvan afkomstig uit het decanaat Tielt, vooral uit Tielt (5) en Oostrozebeke (5) - tijdens de bestudeerde periode behoorde dit decanaat immers tot het bisdom Gent. Toch leverden Brugge en Kortrijk, twee steden die zelf ook een begijnhof bezaten, ongeveer evenveel recruten op (resp. 5 en 4). Tenslotte vermelden we nog Ardoois met 3 begijnen, waaronder een zus van Ignatius van Coquelaere, die van 1770 tot 1816 pastoor was op de Sint-Salvatorsparochie in Brugge.

Het boek besluit met ruim 150 bladzijden bijlagen, met ondermeer een prosopografie op basis van het onderzoek naar liefst 2518 begijnen - de auteur zelf noemt dit terecht een “monnikenwerk” (p.246). Dit illustreert treffend hoeveel werk Mestdach aan deze studie heeft besteed. Daarom is het des te jammer dat ze niet méér aandacht heeft gehad voor de structuur achter de feiten of voor de context. Nu slaagt ze er niet echt in de vroegere bewoonsters van het Groot-Begijnhof, zelfs niet de grootjuffrouwen, enigszins tot leven te wekken en bevestigt ze veeleer een aantal clichés over het begijnenleven, dat blijkbaar slechts een opeenvolging was van “kerken en werken”. Met een minder bescheiden vraagstelling en een wat grondiger redactie had dit boek beslist nog meer recht gedaan aan deze vaak onderschatte groep vrome vrouwen.

Kurt Priem

Geert VAN DEN BOSSCHE, *Enlighted Innovation and the Ancient Constitution. The Intellectual Justifications of Revolution in Brabant (1787-1790)*, (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Nieuwe Reeks, nr.4). - Brussel, 2001. - 276 p.

De auteur van dit werk promoveerde als historica in Cambridge. Dit verklaart haar keuze van het Engels voor deze studie, en ook de achtergrondliteratuur is sterk Angelsaksisch gekleurd. Uiteraard hoeft dit geen handicap te zijn - in publicaties over deze periode is vaak de Franse Revolutie sterk op de achtergrond aanwezig, wat kan leiden tot een blikvernaauwing. Af en toe worstelt de auteur wel met de spelling van plaatsnamen - afwisselend bijv. "Mechlin" (p.43) en "Mechelen" (p.81). Ook vertaalt ze de door haar geciteerde fragmenten en zelfs titels van Nederlandstalige publicaties uit de betrokken periode in het Engels, terwijl ze Franstalige publicaties citeert in hun originele taal.

Afgezien van deze soms wat verwarrende aanpak gaat de auteur zeer grondig te werk. Het meest vernieuwende van haar studie bestaat erin dat zij zich richt op de publicaties van de conservatieve critici van Jozef II, door haar aangeduid als de "Estatist party" (de "statisten"). In de historiografie van de Brabantse Omwenteling wordt deze strekking meestal stiefmoederlijk behandeld en kan ze in vergelijking met de "Vonckisten" of "democraten" doorgaans op weinig sympathie rekenen. Wel behandelt Van den Bossche niet heel het conservatieve kamp, maar alleen de werken van Brabantse auteurs, vooral H.Vander Noot en H.J.Vander Hoop (in dit werk soms verkort tot resp. "Noot" en "Hoop"!)). Toch verwijst ze zijdelings ook af en toe naar gelijkaardige publicaties uit het graafschap Vlaanderen, zoals *Eenvoudige en Leerzaeme samenspraek tusschen eene boerinne en eene steedsche patriottine, raekende de omstandigheden van den tegenwoordighen tyd. Of de Eere van alle Boeren en Landslieden, In het verdedigen van den waeren Godsdienst en van het lief Vaderland rechtveerdiglyk gevroken en Gedenkweerdige Omstandigheden van de laetste oogenblikken en dood van den Keyzer Joseph II, Syne laetste sentimenten, zyne afscheydsneming van de Ards-Hertoginne Elisabeth, van den Ards-Hertog Franciscus, van syne Ministers, van syne Generaels, van syn Leger; syne dood en begravenis. Verrykt met aenbelangende bijzonderheden en*

beknoopte aenmerkingen. Deze anonieme brochures (die te Brugge gedrukt werden door F. Van Eeck, resp. eind 1789 en in de loop van 1790) worden door de auteur slechts sporadisch vermeld, maar zij gaat wel inhoudelijk in op een ander Brugs drukwerk, waarvan de auteur wel gekend is. Het betreft hier Joseph Ghesquière (1731-1802), een uit Kortrijk afkomstige historicus die tot aan de ontbinding van de Sociëteit van Jezus in 1773 lid was van deze orde en nadien opgevestigd werd door de *Académie Imperiale et Royale des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles*. Van den Bossche vermeldt enkel de Nederlandstalige versie van dit werk, *Kort-Begryp van de oude Constitutie der Nederlandsche Provinciën, Getrokken uyt de beste Scryvers en oude Bewys-stukken; Gevolgt Door eenige Waernemingen, betrekkelyk tot het Vraag-Stuk: of de tegenwoordige Staeten van Brabant aldaer het brabantisch Volk verbeelden, ten eynde van het zelve te bestieren op den voet als de Staeten van Brabant het gedaen hebben in het jaer 1581, naer dat zy Philippus den II. vervallen verklaert hadden van syne Rechten op het Hertogdom van Brabant? Door den Abbé Ghesquière, Lid der Academie van Zeeland, &c. Vertaald na de origineele Editie van den Auteur door J.B.V.* Uit de titel blijkt evenwel al dat dit werk slechts een vertaling was. De originele versie, *Notion succincte de l'ancienne Constitution des Provinces Beligiques (...)*, verscheen in Brussel in 1790 en telde 52 pagina's. De vertaling werd (ook al door F. Van Eeck) gepubliceerd in het voorjaar van 1790 (getuige daarvan het *imprimatur* dd. 12 maart 1790 van kanunnik L.A. Caytan op p.58). Het belang van dergelijke drukwerken voor de opinievorming wordt geïllustreerd door het feit dat de Brugse kroniekschrijver Jozef Van Walleghem ze alle drie in zijn boekenkast had staan. Overigens zou de rol van drukker F. Van Eeck in de stroom van publicaties in de revolutiejaren wel eens beter bestudeerd mogen worden (hij drukte rond dezelfde tijd ook een Franse vertaling van de bekende herderlijke brief van de Brugse bisschop F. Brenart over de censuur van 28 januari 1790).

Net als de jurist Vander Hoop stelde Ghesquière – beiden ook met historische argumenten – dat Jozef II zich verbonden had de traditionele belangengemeenschap tussen vorst en onderdanen te eerbiedigen. In Brabant gebeurde dit door de aanvaarding van de Blijde Inkomst, in de andere gewesten, waaronder het graafschap Vlaanderen, door de erkenning van de aloude constituties. Door zijn

eenzijdige hervormingen had de keizer volgens de statisten deze belangengemeenschap onherroepelijk geschonden en verloor hij – net als zijn voorganger Filips II in 1581 - zijn rechten als landsheer. De zeer degelijke studie van Geert Van den Bossche schetst dus weliswaar vooral de ideologische rechtvaardiging, vanuit conservatieve hoek, van de “Brabantse” Omwenteling, maar illustreert dus ook de intellectuele achtergronden van nogal wat Vlamingen die in opstand kwamen tegen Jozef II.

Kurt Priem

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

De toekomst van ons verleden. - Met deze titel verscheen het verslag van de interprovinciale studiedag over de beoefening van de plaatselijke en regionale geschiedenis en heemkunde, ingericht door de provincies Zeeland en Oost- en West-Vlaanderen te Aardenburg op 20 november 1999 (32 blz.). Naast een aantal lezingen die betrekking hebben op specifieke problemen, mogen hier twee referaten worden vermeld die meer algemeen theoretisch de geschiedbeoefening benaderen. Van prof. dr. P. D. 't Hart (Univ. Utrecht) is «Inwijden in de geheimen van het beroep. Verliefd op Kleio» (p. 4-7) en van prof. dr. J. Art (Univ. Gent) «De wetenschappelijke en andere waarde van de lokale geschiedschrijving» (p. 8-12).

Onbekend en onbemind: de archieven van de West-Vlaamse polders en wateringen. - De Provincie West-Vlaanderen brengt in 2001 nogmaals de lokale openbare archieven onder de aandacht. Een nieuwe brochure *Uit de vergeethoek. Archiefbeheer en archiefzorg bij de West-Vlaamse polders en wateringen* belicht de archieven die door de zestien polder- en twee wateringbesturen bewaard en beheerd worden. Op basis van een indringende rondvraag en van verschillende plaatsbezoeken bij de betreffende besturen of de archiefbewaarders werd de hier aangeboden informatie bijeengebracht.

In de brochure staan de verschillende polders en wateringen alfabetisch gerangschikt met de belangrijkste gegevens over hun archiefbeheer. Men vindt er telkens de naam van de contactpersoon, het adres van de bewaarplaats, informatie over het oud archief, over de belangrijkste archiefreeksen, over de bewaaromstandigheden, enz. Het boekje sluit af met een literatuurlijst, een overzicht van de belangrijkste wetgeving en een lijst van nuttige adressen.

De publicatie is vooreerst bedoeld als beleidsinstrument om duurzame oplossingen voor de archiveringsproblemen bij deze lokale besturen te vinden. Daarnaast bevat zij ook praktische gegevens voor onderzoekers en andere geïnteresseerden. Zij wil onder meer een handige toegang bieden op deze relatief onbekende documentbestanden

en het archiefonderzoek zelf stimuleren. Archieven van polders en wateringen zijn bijvoorbeeld van groot belang voor studies over landschapsgeschiedenis en genealogie.

Voor meer inlichtingen over de brochure of voor bestelling kan men zich wenden tot de Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries. Tel. 050/34 62 66, fax. 050/34 90 79, e-mail archiefdienst@west-vlaanderen.be. De brochure omvat 54 blz. en de kostprijs bedraagt € 2 (+ € 1,5)

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Jaarvergadering 2001. - Op 22 december 2001 vond de jaarvergadering van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge plaats in het Stadsarchief. In zijn verwelkoming wees de voorzitter er op dat we op de vooravond staan van het jaar 2002 waarin Brugge, samen met Salamanca, culturele hoofdstad is van Europa. Maar geen feestjaar 2002 zonder 1302, en daarom werd reeds op deze jaarvergadering de gelegenheid aangegrepen om naar dat laatste jaar te verwijzen, en wel door de lezing van ere-rijksarchivaris dr. Jacques Mertens «De Guldenporenslag. Wahrheit und Dichtung» die zal worden gepubliceerd in afl. 3-4 van jg. 139 (2002) die aan de beroemde veldslag zal gewijd zijn.. Ingeleid door dr. A. Vandewalle toonde J. Mertens aan hoe de perceptie van de Guldenporenslag nog voor een deel wordt bepaald door 19de-eeuwse opvattingen; daartegen plaatste hij één en ander in zijn eigentijds kader, o.m.in de verhouding leenheer-leenman.

Tijdens de daaropvolgende receptie werd dankbaar gebruik gemaakt van de mogelijkheid om de Handelingen van voor 1990 en afzonderlijke uitgaven van het Genootschap aan te kopen aan sterk verminderde prijzen. Op de jaarvergadering van 2002 zal het initiatief worden hernomen.

Brugge 1800-1900.- Een nieuw boek over Brugge, samengesteld door de onvermoeibare zoeker en kennner Jaak Rau, wekt immer grote verwachtingen, ook al omdat hij altijd wel ergens onbekende foto's heeft weten op de kop te tikken. Ook nu, met «Een eeuw Brugge. 1800-1900» (Uitgeverij Van de Wiele, 2001) heeft hij tussen

het vele beeldmateriaal toch nog iets speciaals: in zijn boek beeldt hij de oudst bekende foto van een Brugs stadsgezicht af, nl. een foto van 1844-1845 van het Minnewater en de bijhorende gebouwen.

In zijn eigen onnavolgbare stijl toont Rau zich een geboren verteller die soms van geen ophouden weet. Zo komt het dat de biografische gegevens van de honderden personen dikwijls voor de gewone lezer wel erg ver gaan. Moeten bijv. in de behandeling van de meer dan 340 tuinbouwbedrijven de familieleden van de eigenaars zo uitgebreid aan bod komen? Rau toont zich een geengageerd auteur die schrijft wat hem op het hart ligt en daarbij zijn kritiek niet spaart op alles wat hem tegengaat. Vernielers van het Brugse stedenschoon moeten bij hem niet op erbarmen rekenen.

In een eerste deel wordt het Brugse stadsbeeld in lithografiën, porseleinkaarten en foto's uitvoerig behandeld. Daarbij komen een hele reeks lithografen en fotografen aan bod die in Brugge hebben gewerkt. In het tweede deel wordt een keuze gemaakt van gebeurtenissen uit het dagelijkse leven: feesten, nijverheid, brouwerijen, tuinbouw, windmolens, spoorweg en vele andere zaken die aan het alziend oog van de auteur niet ontsnappen.

Voor degene die zich door hun beroep of uit belangstelling met het bouwkundig erfgoed van de stad bezig houden, zijn de boeken van J.Rau een goudmijn. Veel afbeeldingen worden voor de eerste maal gepubliceerd; andere laten toe de evolutie van bepaalde stadsgezichten te vervolgen.

Een boek met zoveel materiaal, maar zonder registers op personen en plaatsen maakt opzoeken erg tijdrovend. Het is een beetje Duclos' «Bruges» zonder de tafels van Vande Velde. Misschien kan J.Rau eens een publicatie uitbrengen met registers op al zijn Bruggeboeken?

Luc Devliegher

75 jaar Gidsenbond. - Op 23 en 24 maart 2001 werd het 75-jarig bestaan gevierd van de « Koninklijke Gidsenbond van Brugge en West-Vlaanderen». Op de Academische zitting (23 maart) sprak prof.em.dr.R.Van Eenoo de laudatio uit waarin de geschiedenis van de jubilerende bond beknopt werd weergegeven. In vergelijking met steden als Antwerpen en Gent was er te Brugge in de 19de eeuw een verschil in de aanpak van het toerisme. Reeds voor de Eerste

Wereldoorlog waren er initiatieven om vreemdelingen wegens toeristische redenen te lokken, o.m. de eerste gidsboekjes en de vereniging Die Roya. Na de oorlog kwam de echte doorbraak van het toerisme en ontstond in 1926 de Gidsenbond, gegroeid uit de afdeling Volksontwikkeling van het plaatselijke Davidsfonds die in 1924-1925 de eerste cursus voor gidsen had ingericht.; tot de lesgevers behoorden ook bekende leden van de Société d'Emulation: Paul Allossery, Renaat Deschepper, Antoon Maertens, Jan Decuyper, Michiel English, Jan Berneet en Charles Gilles de P  lichy. De gediplomeerden - allen in het onderwijs werkzaam - legden de basis voor de eigenlijke Gidsenbond die in 1926 officieel werd gesticht. Het was het begin van een succesverhaal: lezingen (vanaf 1939 in het gezellige Keerske), uitstappen en eigen uitgaven hielpen de gidsen hun kennis bij te werken. Zo is de Gidsenbond in die jaren uitgegroeid tot een belangrijke en onmisbare medespeler in de Brugse toeristische industrie.

Deze laudatio staat afgedrukt in de brochure «Toerisme. Confrontaties en vraagstellingen» die de referaten van het symposium van 24 maart bevat (Uitgave Gidsenbond, 74 blz.). Van de tien referaten zijn de ene beter geslaagd dan de andere, enkele zelfs zijn onleesbaar en nietszeggend. Het ware o.i. voor gidsen interessant geweest iets te horen over «kerk en toerisme», nu de kerken - mede door de schuld van het toerisme? - meestal gesloten zijn. De interessante ideeën en stellingen om over na te denken lezen we in het artikel van lic.D. Vande Veere over «Toerisme en ethiek». Daarin stelt hij indringende vragen over toerisme, reizen, weg gaan en plaatst ons voor feiten en gedragingen waarover men al lang niet meer nadenkt. In het artikel van L. Van Biervliet «Toerisme en monument» klinkt een eerder pessimistische toon door. Hoewel geen stad in Vlaanderen zo monument-minded is als Brugge die ook nog pilootstad is voor monumentenzorg, verkopen de Bruggelingen hun stad aan de vreemdelingen en wordt het monument «tot consumptiemiddel gedegradeerd». Ook de musea krijgen een veeg uit de pan, en daar ligt dan de schuld bij het bestuur. Zijn wij dan uiteindelijk allemaal schuldig aan de destructieve invloed van het massatoerisme? (Misschien is het ook aan dit laatste te wijten dat de IJzertoren van Kaaskerke naar Snaaskerke is verhuisd (p. 47))?

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks **17,35 €**. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20% op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegher (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), L. Monbaliu (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, B. Janssens de Bisthoven, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, M. Vandermaesen, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuysse.